

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT RƏSSAMLIQ AKADEMİYASI

Həsənova Rəqsanə Ramiz
(magistrın soyadı, adı və atasının adı)

“XIX – XX əsr Azərbaycan milli geyimlərinin bədii
xüsusiyyətləri.”

(dissertasiyanın mövzusu)

İxtisaslaşma: HS 155200. “İncəsənət əsərlərinin bərpası və
ekspertizası”
(şifri və adı)

Sənətsünaslıq
(fakültə)

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Elmi rəhbər:

Novruzova Mehriban Qəzənfər qızı
Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
(Elmi dərəcəsi, soyadı, adı, atasının adı)

BAKİ – 2011

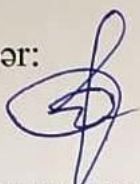
Magistr Dissertasiyası Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyasının

“İncəsənət tarixi” kafedrasında”
(kafedranın adı)

işlənmişdir.

Elmi rəhbər:

Rəyçi:

.....

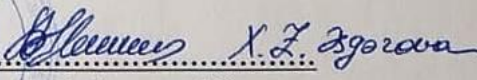
Dissertasiyanın müdafiəsi “.....”

2011-ci il saat - da Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasında
keçirilmişdir.

Ünvan: Az, 1029. Bakı şəh, Heydər Əliyev prospekti 58.

“İxtisaslaşmış şuranın katibi”

(adı, soyadı)

Mündəricat

Giriş. səh : 4 - 12

Fəsil I. “XIX - XX əsrlərdə Azərbaycanda geyim materiallarının istehsalı və geyim növlərinin inkişafı”

I. 1. XIX – XX əsrlərdə Azərbaycanda geyim materiallarının istehsalı. səh : 13 - 33

I. 2. XIX - XX əsrlərdə Azərbaycanda geyim növlərinin inkişafı. səh : 34 - 43

Fəsil II. “XIX – XX əsrlərdə Azərbaycanda qadın və kişi geyimlərinin təsnifatı”.

II. 1. XIX – XX əsrlərdə qadın geyimlərinin təsnifatı. səh : 44 - 62

II. 2. XIX – XX əsrlərdə kişi geyimlərinin təsnifatı. səh : 63 - 68

Nəticə səh : 69

Ədəbiyyat siyahısı səh : 70

İllüstrasiyaların siyahısı səh : 71 - 77

Giriş

Azərbaycanın incəsənəti mürəkkəb çoxəsrlik inkişaf yolu keçmişdir, orta əsr memarlığı, təsviri və dekorativ tətbiqi sənəti və musiqi tarixi ilə dünya mədəniyyətinin parlaq səhifələrini təşkil edir. O özünü xalça məktəbinin zənginliyində, zərgərlik məmulatlarının nəfisliyində, geyimlərin özünəməxsus gözəlliyində və s. əks etdirib. Azərbaycan dünyanın ən qədim və zəngin tarixə malik olan guşələrindən biridir. Füzuli rayonu yaxınlığındakı ilk insan məskəni sayılan Azıx mağarası, Naxçıvandakı Kültəpə, Qazaxdakı Baba – Dərviş abidələri, Bakı şəhəri yaxınlığındakı Qobustan qaya təsvirləri və s. bu ərazidə yurd salmış insanların hələ uzaq keçmişlərdə coşğun həyat və yaradıcılıq prosesi keçirdiyini göstərir.

Azərbaycan xalqının bədii təfəkkür və yaradıcılığına ölkənin gözəl təbiəti, iqlimi, təbii sərvətlərinin zənginliyi də böyük təsir göstərmişdi. Onun incəsənəti təbiəti kimi rəngarəng, dolğun və zəngindir.

Azərbaycan xalqının zəngin yaradıcılığı çeşməsində ən mühüm yerlərdən birini onun həyat və məişəti, gündəlik güzəranı ilə bağlı olan xalq sənətləri tutur. Ən qədim dövrlərdən zamanəmizədək davam edən bu sənət növü xalqın geyimindən tutmuş müxtəlif təsərrüfat məmulatı və bəzəyinə qədər böyük bir sahəni əhatə edir.

Təbiidir ki, məişət xüsusiyyətləri, estetik zövqü, bir sözlə milli siması, mənliyi bu sənət növündə özünü xüsusilə parlaq şəkildə büruzə verəcəkdi [1, s. 8].

Azərbaycanda XIX əsrdə hələ də manufaktura mərhələsinə yüksələ bilməyən, əsasən ölkənin geridə qalmış iqtisadiyyatı mənğənəsinə sıxılan çoxlu sənətkarlıq müəssisələri və kустar sənət sahələri vardır.

Şəhərlər və kənd yerlərində külli miqdarda dabbaqxanalar, boyaqxanalar, dulusçuluq və misgərlik, pambıq, ipəksarıyıcı və s. müəssisələr var idi : bu

müəssisələrdə onlarca, bəzən isə yüzlərlə müxtəlif peşə sahibləri – dəmirçilər, dülgərlər, zərgərlər, milli musiqi alətləri hazırlayan ustalar və s. çalışırdı.

Lakin o zaman Azərbaycanın müxtəlif sənət sahələrinin taleyi eyni vəziyyətdə deyildi. Əgər kустar sənətkarlıq istehsalının bəzi sahələri bu dövrdə tamam çıxır (silahqayırma) və ya xeyli ixtisar olunurdusa (misgərlik, ipək parça, dulusçuluq məmulatı istehsalı və s.) sənətkarlığın digər sahələri nəinki qalmaqda davam edirdi, hətta fabrik - zavod sənayesinin şöbələri kimi inkişaf edirdi. Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycanın kустar istehsalatı əsrin sonlarına yaxın bütövlükdə tənəzzülə doğru meyl edirdi. Bunun başlıca səbəbi buraya Rusiyanın ucuz sənaye malları gətirilməsinin artması idi.

Çarizminin milli - müstəmləkəçilik siyasətinin nəticəsində Azərbaycanın xalq təsərrüfatı birtərəfli inkişaf edirdi. Azərbaycan xalq təsərrüfatının çarizm və rus burjuaziyası üçün faydalı sahələr (başlıca olaraq mədən sənayesi, xammal istehsalı və s.) inkişaf etdiyi halda, əlverişli şəraitin olmasına baxmayaraq, emalədar sənaye süni surətdə qəsdən ləngidilirdi; bu sahələrin inkişafına yol verilmirdi. Ona görə Azərbaycan çox mühüm ticarət – sənaye mərkəzi olmasına baxmayaraq ona lazım olan ev avadanlığını və s. Rusiyadan gətirməyə məcbur idi.

Beləliklə, Azərbaycanın bədii kустar sənətkarlığı kənardan külli miqdarda gələn ucuz fabrik məmulatlarının qarşısına çıxma bilməyərək XX əsrin əvvəllərində bütünlüklə aradan çıxır [1, s. 129] .

Bu əsrlərdə Qərbi Avropada, sonralar isə Rusiyada müasir toxuma və basma maşınlarının meydana çıxması parça istehsalını xeyli yüngülləşdirir, onun qiymətini aşağı salırdı. Azərbaycanın yerli kустar toxuculuq sənayesi xalça sənətimiz kimi mexanikləşdirilmiş yeni kapitalist sənayesi ilə ayaqlaşa bilməyərək gündən – günə geriləyir və əhəmiyyətini itirirdi.

Azərbaycanın yerli toxuculuq sənayesinin geriləyib aradan çıxmasında başqa sənət sahələrində olduğu kimi, burada da rus kapitalizmi əsas rol oynamışdır.

XIX – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda əsas etibarilə müxtəlif çeşidli saya və naxışlı ipək parçalar istehsal edilirdi. Bunlara gimxa, tafta, darayi, mov, cecim və s. misal ola bilər. Bu əsrlərdə Azərbaycanın Şimal əyalətində ən keyfiyyətli ipək parçalar Şamaxı şəhərində və ona yaxın olan üç kənddə : Basqal, Müci, Zeyvədə toxunurdu. Bu parçalar milli qadın geyimlərinin (don, çarşab, kəlağayı) və s. tikilişində və məişət əşyalarının (yorğan, döşək üzü, boxça, süfrə və s.) hazırlanmasında geniş istifadə olunurdu. Müxtəlif rəngli zolaqlar, dama naxışları, ot, şaxə kimi bitki motivləri bu dövr parçalarının əsas bədii xüsusiyyətlərini təşkil edirdi.

Bu əsrlərdə öz milli orijinal bədii xüsusiyyəti daha çox diqqəti cəlb edən kustar parça və cecim idi. Dekorativ toxuma örnəyi olan cecimin ipəkdən hazırlanmış ən əla növlərindən bu əsrlərdə xalqımızın məişətində müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunmuşdu. Nisbətən qalın növü, yerə, taxta üstünə salınır, heybə, at çulu tikilirdi. Zərif toxunuşa malik cecimdən isə evlərdə yük yeri pərdəsi, mütəkkə üzü, miz örtüyü və hətta geyimdə də istifadə edilir.

Cecimlərdə zolaq naxışla yanaşı həndəsi bitki naxış ünsürü və qismən heyvan, quş fiqurları da tətbiq edilirdi. Bu əsrlərdə cecim tipli toxumalar içərisində “alaca” adı ilə tanınan parça örnəyi xüsusi ilə şöhrət tapmışdı. Sıx toxunuşa qırmızı rəng vəhdətində zol – zol naxışa malik olan bu parça pambıqdan, yundan və ipəkdən hazırlanırdı.

Araşdırmalar göstərir ki, cecim istehsalı ilə bu vaxt Şuşanın Ləmbəran, Ağcabədi, Xalfərdi, Göyçayın, Zərdab, Qazaxın Daşsalahlı, Dağkəsəmən, Şıxlı kəndlərində məşğul olurdular. Bundan əlavə, cecim toxuma işi Naxçıvan, Ordubad, Zaqatala, Quba və Şamaxıda da geniş yayılmış sənətlərdən sayılırdı.

Dövrümüzədək cecim sahəsində məharət göstərmiş bu əsrlərdə yaşayan bir çox sənətkarların adları qalmışdır. Belə bir maraqlı faktı göstərmək lazımdır ki, kustar parçaların əksər növləri kişilər tərəfindən toxunduğu halda, cecimi Azərbaycanda yalnız qadınlar toxuyurdular.

Mənbələr göstərir ki, XIX əsrdə Azərbaycanda cecimlə yanaşı şal toxnuşuda geniş yayılmışdı. Bu əsrdə Şirvanın siyasi – iqtisadi vəziyyətini öyrənən rus məmuru N.A. Abelov yazır ki : “ ... Bu ölkədə hər bir ailənin öz ehtiyatı üçün toxuduğu şaldan başqa həm də “bazar şalı” adlanan yun parça istehsal olunurdu. Bu əsrlərdə yun şal istehsalı Quba rayonunun Şah dağı ədəklərindəki (Xınalıq, Quduğ, Qırız, Əlik və s.) kəndlərdə çox geniş yayılmışdı. Xınalıq kəndində toxunmuş yun şaldan tikilmiş çuxa bu zamanlar bütün Şirvanda məşhur idi.

Araşdırmalar göstərir ki, bu əsrlərdə ipək, yun, pambıq parçalarımız üzərində az – çox rast gəlinən bəzəklər əsas etibarlı ilə basma üsulu ilə icra edilirdi. XIX əsrin əvvəllərində basma üsulu ilə metrə parçalar yox idi. Daha çox hazır parça məmulatları bəzədilirdi. Başqa əsrlərdə olduğu kimi bu əsrlərdə də basma texniki üsulunun nisbətən rəngarəng və zərif naxışlı örnəyi qələmkar sayılırdı. Ümumiyyətlə, basma üsulu ilə naxışlanan hazır parça məmulatları, kəlağayı, süfrə, örtük, pərdə, namazlıq və s. onların forma və məzmunundan asılı olaraq müxtəlif səpkilərdə bəzədilirdi. Bəzəkər arasında biz nəbatı, həndəsi naxışlara stilizə edilmiş quş, heyvan təsvirlərinə, hətta memarlıq abidələrinin görünüşlərinə belə rast gəlirik.

Lakin bu bəzəklər el sənətlərimizin o biri növlərində rast gəlinən bəzəklər kimi eklektik bir tərzdə icra edilirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ucqar yerlərində kустar üsulda istehsal olunan bu tipli parçalar yerli tələbatı bütünlüklə ödəyə bilmirdi. Beləliklə, Azərbaycanın yerli toxuculuq sənayesi məhsulu XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ölkədə öz əhəmiyyətini itirir və tədricən başqa yerlərdən gətirilən parçalarla əvəz olunurdu. Əgər XIX əsr Azərbaycan xalq geyimlərinə nəzər salsaq, onların rus, ingilis, iran, türk parçalarından tikildiyini görərik. Vaxtilə bütün bu ölkələri öz parçaları ilə valeh edən Azərbaycan indi onların parçalarına möhtac qalmışdı. Təsədüfi deyildir ki, o, dövrün xalq mahnılarında, habelə anaların laylalarında Moskva mahudundan tikdirilən arxalığın, Kirman şalının və s. adı çəkilir. XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəllərində məişətdə istifadə

edilən parçaların əksəriyyəti gəlmə olsada, onların üzərinə tikilmiş bəzəklər yerli sənətkar tərəfindən icra edilirdi. Rusiyadan gətirilmə qara, qırmızı mahudlar Azərbaycan təkəlduzlarının ən sevimli parçalarından sayılırdı. Bu işdə Şəki təkəlduzçuları xüsusilə fərqlənirdi. Onların müxtəlif növlü tikmə üsulu ilə bəzədikləri süfrə, pərdə, balış üzü, yəhəraltı və s. predmetlər Azərbaycan sərhədlərindən kənarda da məşhur idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Şəkiddə bu işlə bu əsrdə əsasən kişilər məşğul olurdular [1, s. 130 - 131]

Azərbaycan xalqının qədim sənət və peşələrindən biri toxuculuq işi ilə əlaqədar olan bədii parça istehsalıdır. Zəngin naxışlı və rəngarəng çeşidli toxumalar xalq ustalarının bədii fikir və yaradıcı təxəyyülünü özündə təcəssüm etdirməklə, ümumilikdə xalqın bədii estetik tərbiyəsinin inkişafında mühüm rol oynayır. Bədii parçalar həmçinin dövrün inkişaf tarixini özündə əks etdirən əyani nümunələrdir.

Bədii parça istehsalı yun, pambıq, ipək, kətan və s. lifli materialların, həmçinin boyaq bitkilərinin bol olduğu yerlərdə intişar tapmışdır. Toxuculuq bütün dünya xalqlarının məişəti və yaşayışı üçün zəruri olan sənətlərdən biridir. Çünki hər bir mədəni insanın geydiyi müxtəlif geyimlərin və ya məişətdə işlətdiyi əşyaların bir qismini məhz bədii parçalar təşkil edir.

Qədim mənbələrə görə eramızdan bir neçə əsr əvvəl Babilistanda, İranda, Hindistanda, Çində və Midiyada toxuculuq sənəti yüksək səviyyədə olmuşdur. Azərbaycan ərazisində yaranan (e.ə VII – VI əsrlər) Midiya dövləti sənətkarlıqda, xüsusilə toxuculuq və tikmə naxış işində Yaxın Şərq ölkələri arasında daha üstün mövqe tuturdu. İran alimlərindən biri qeyd etmişdir ki, Azərbaycan İran toxuculuq tarixinin əsasını təşkil edir.

Ümumiyyətlə, parçalara müxtəlif üsullarla bəzək vurmaq, ondan estetik zövq almaq hələ heç bir Avropa ölkəsinə məlum olmadığı halda, eramızdan 2500 – 3000 il əvvəl Şərq xalqlarına məlum idi.

Azərbaycanda da toxuculuq qədim tarixə malikdir. Arxeoloqlar Azərbaycanda toxuculuq işinin mənşəyini neolit dövrü ilə bağlayırlar. Onlar bu dövrdə meydana gəlmiş maldarlığı düzgün olaraq toxuculuğun ilk maddi əsası hesab edirlər. Toxuculuq metalışləmə və dulusçuluq işi kimi qədim Azərbaycanda (Qafqaz Albaniyası) I – III əsrlərdə də geniş yayılmışdır.

İlk feodal münasibətlərinin inkişafı dövründə (III – VII əsrlər) keramika, zərgərlik və s. bədii sənətlərlə yanaşı, toxuculuq da mövcud idi. Bu respublika ərazisində (Mingəçevir, Kültəpə, Qızıl vəng və s.) aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən maddi mədəniyyət abidələri sübut edir. İlk orta əsrlərdə yerli knyazlara verilən mirvari, qızıl və eləcə də güləbətinlə işlənən geyimlər, zərif qumaş parçalar da daxil idi. Böyük rus ədibi M.Qorki demişdir ki, “.....Şifahi xalq ədəbiyyatı, folkloru ilə də xalqın əsl tarixini öyrənmək mümkündür.....”. Həqiqətən də qədim Azərbaycanda toxuculuq sənətinin geniş vüsət tapdığı xalq arasında işlənən bəzi zərbi – məsəllər və atalar sözləri də təsdiq edir. Məsələn, “ Cəhrə əyirsən, don yiyəsi olarsan”, “Gey bezi, göz düzü”, “Pambıq olsun, bardanda olsun”, “Qız evdə tanınar, ipək dəzgahda”, “Kasıb çıxarını bilsə, geydiyi atlas olar” və s.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda ənənəvi xalq bədii parça istehsalı feodal münasibətlərinin inkişafı dövründən başlayaraq müəyyən fasilələrlə davam etmişdir. Azərbaycanda bədii parça istehsalının ən çox inkişaf etmiş dövrü XVI – XVII əsrlərə təsadüf edir. Tarixdə Səfəvilər dövrü milli mədəniyyətin, eləcə də sənətkarlığın bütün sahələrində yüksəliş dövrü kimi nəzərə çarpır. Məhz bu dövrdə Azərbaycan toxuculuğu milli sənaye şəklini almış, istehsal olunan bədii parça və tikmə məmulatı Avropa bazarlarında “səfəvi”, “qızılbaş”, “İran” markaları ilə tanınmış və dünya şöhrəti qazanmışdır. Heç təsadüf deyildir ki, vaxtilə Azərbaycanı gəzmış, yaxud yolüstü buradan keçmiş Şərqi və Qərbi bir çox səyyahları və alimləri öz əsərlərində Təbrizin zərbafta, abyar, məxmər və kimxasından, Şamaxının darayı, qanovuz və cecimindən, Gəncənin zərif ipək baş örtüklərindən, Şuşanın alacasından, Şəkinin təkəlduz tikmələrindən,

Naxçıvanın qələmkar və çitindən bəhs etmişlər. Bu dövrün naxışlı parçaları ticarət əlaqələri vasitəsilə, çox zaman hədiyyə kimi müxtəlif ölkələrə yayılaraq, əksər hallarda saray adamlarının və din xadimlərinin təmtəraqlı geyimlərinin, ev və məişət bəzəklərinin bir qismini təşkil etmişdir. Bu səbəbdən də Rusiyanın və bəzi Avropa ölkələrinin muzeylərində çox zaman XVI – XVII əsrlərə aid Azərbaycan bədii parçalarının orijinal nümunələrinə təsadüf olunur. XIX – XX əsr bədii parçaları isə keçmiş klassik parça ənənələrinin qismən davamı olub, əksər halda sadə motiv və naxış kompozisiyasında, lakin yeni üslub ifadə tərzində tətbiq edilir, kütləvi səciyyə daşıyır. Sadə naxış ünsürləri və kompozisiya quruluşuna malik olan bu parçalar da xalq ustalarının bədii düşüncə və təxəyyülünü, istək və arzularını özündə təcəssüm etdirir. Bu dövr Azərbaycan parça və tikmələrinin bədii tərtibatında nadir hallarda nağıl və dastanlardan, klassik ədəbiyyatdan alınmış süjetlərə, yazılara təsadüf olunur.

XIX – XX əsr bədii parçaları da xalqımızın məişətində özünəməxsus yer tutmuşdur. Belə ki, bədii parçalardan müxtəlif ölçülü örtüklər, geyim və məişət nümunələri, sərrac malları və s. hazırlanırdı. Həmin əsr Azərbaycan bədii parça və tikmələrin bəzi orijinal nümunələrinə hazırda Bakı, Moskva, Sankt – Peterburq, Tbilisi və eləcə də bir sıra Avropa muzeylərində rast gəlmək olur. Azərbaycan bədii parçaların Rusiya muzeylərində toplanılmasında şəxsi kolleksionerlərdən İ.A. Moniçetinin, V.P Rodlovun, N.N. Şavrovun, knyagina Uvarovanın və başqalarının böyük xidməti olmuşdur.

Bu dövrdə bədii parçaların ölkədən kənar muzeylərə düşməsində Rusiya və Qafqazda, hətta Avropada təşkil olunan bir sıra sərgilərin də rolu az olmamışdır. Sərgilərdə Azərbaycanın bədii parça ustaları və həvəskarları öz əsərləri ilə müvəffəqiyyətlə çıxış etmiş, hətta bəziləri qızıl və gümüş medallarla təltif olunmuşlar [2, s. 3 - 6]

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan geyim tarixi təkamülü, müxtəlif dövrlərdəki inkişaf səviyyəsi barədə indiyədək müəyyən tədqiqatlar aparılmış, namizədlik dissertasiyaları müdafiə olunmuş, albomlar çap edilmiş, məqalələr

yazılmışdır. Eyni zamanda Azərbaycanın sosial – iqtisadi, etnik, mədəniyyət, incəsənət tarixindən bəhs edən əsərlərdə ənənəvi toxuculuq sənətinə, parça, gön – dəri, keçə, zinət, döyüş libası istehsalı, geyim mədəniyyəti və s. məsələlərə, pərakəndə şəkildə toxunulmuş, qədim dövr və orta yüzilliklərə aid bir sıra dəyərli faktlar (maddi mədəniyyət nümunələri, yazılı məxəzlər, qrafik rəsmlər, miniatürlər və s.) aşkar olunmuşdur. Xüsusilə son yüzillikdə aparılmış arxeoloji qazıntılar nəticəsində külli miqdarda maddi mədəniyyət nümunələri, zəngin bəzək dəstləri, o cümlədən misilsiz bəzək əşyaları əldə olunmuşdur. Bütün bu faktik materiallar küll halında elmi tədqiqata cəlb olunmamış, dekorativ – tətbiqi sənət baxımından təhlil olunmamış, onların bədii – texnoloji xüsusiyyətləri araşdırılmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan ərazisində XIX – XX əsrə aid geyim növlərinin əhali tərəfindən istifadə olunmuş ayrı – ayrı geyim növlərinin bədii – dekorativ xüsusiyyətlərini, kompozisiya xüsusiyyətlərini, geyimin və geyim materialları istehsalının bir mərhələdən digərinə keçidin necə baş verdiyini, tarixi geyimlərin təkamülünü araşdırmaq, Azərbaycanın müxtəlif professionallıq səviyyəsinə malik sənətkarları (o cümlədən xalq sənətkarları) tərəfindən hazırlanmış ənənəvi geyim tiplərini müəyyənləşdirməkdən, texnoloji, ideoloji, estetik və s. baxımından onların tarixi təkamülünü, müxtəlif tarixi dövrlərdəki inkişaf səviyyəsini izləməkdən, Azərbaycan geyim dəbinin hansı mərhələlər üzrə və necə dəyişməsinə, həmçinin xalqımızın zəngin geyim mədəniyyəti barədə mümkün qədər mükəmməl və sistemli təsəvvür yaratmaqdan ibarətdir. Məqsədə nail olmaq üçün qarşıma aşağıdakı konkret vəzifələri qoymuşam.

1. Azərbaycanın XIX – XX əsr ənənəvi geyim tiplərini təsnif etmək;
2. Mövcud mənbələr əsasında XIX – XX əsrdə Azərbaycanda geyim materiallarının əldə olunması və istehsalının vəziyyəti, onların miqyası, keyfiyyəti, ixrac və idxalı barədə məlumat vermək;

3. Alt, üst, baş və ayaq geyimlərinin əmələ gəlməsi, təkamülü və bütün inkişaf səbəblərini araşdırmaq;
4. Geyimlərin müxtəlif tarixi dövrlərdə xalqın dünyagörüşündən, mənəvi - əxlaqi, psixoloji xüsusiyyətlərindən, inamlardan irəli gələn simvolikasını aşkar etmək;
5. Xalqın estetik zövqünün, gözəllik barədə qənaətlərini geyimlərdə (forma və biçim üsulunda, əlavə bəzək vasitələrində və s.) necə əks olunduğunu, eləcə də geyimin bədii – estetik təfəkkürdə (təsviri sənətdə, ədəbiyyatda və s.) “ilham mənbəyi” kimi istifadə edilməsi, obrazlaşdırılması, metaforik vasitəyə çevrilməsi məsələlərini tədqiq etmək;

İşin elmi yeniliyi. Əsərdə Azərbaycan geyim mədəniyyətini əks etdirən geyim növlərinin heç işlənilməmiş 200 - ə yaxın geyim növü tədqiq edilmiş və təsviri verilmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Etnoqrafiya” elmi – fondunda qorunan müxtəlif geyim növləri muzeyin fonduna alınan gündən bu günə qədər ilk dəfə işlənir, ölçüləri dəqiqləşdirilib, bədii xüsusiyyətləri təhlil edilib.

Tədqiqatın ümumi strukturu. Magistr işi iki fəsildən, dörd yarım fəsildən, nəticədən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və illüstrasiyalardan ibarətdir.

Fəsil I.

“XIX - XX əsrlərdə Azərbaycanda geyim materiallarının istehsalı və geyim növlərinin inkişafı”

1. XIX – XX əsrlərdə Azərbaycanda geyim materiallarının istehsalı.

XIX – XX əsrlərin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən siyasi və ictimai hadisələr ölkənin iqtisadiyyatına ağır zərbə endirməsinə baxmayaraq, sənətkarlıq, o cümlədən bədii parça sənətkarlığı inkişaf etdirilirdi. Bu dövrdə yerli əhalinin ehtiyacını təmin edə biləcək qədər ipək və pambıq (şilə, qədək, bez, cecim və s.) parçalar istehsal olunurdu.

Qafqazın, eləcə də Azərbaycanın Rusiya ilə birləşməsindən sonra ölkənin ictimai – mədəni həyatında, xalqın bədii estetik fikrinin formalaşmasında yeniliklər sənət əsərlərinin, onların növlərinin üslub və formalarının yaranmasına da öz təsirini göstərir.

XIX əsrin əvvəllərində Rusiyada kapitalist münasibətlərinin inkişaf etməsilə əlaqədar olaraq, Azərbaycanda təsərrüfat və kустar istehsalının bəzi sahələrində də tədrici oyanma özünü göstərir. Belə ki, ilk manafaktura müəssisələri yaranır, bədii parça və tikmə istehsalı üçün əsas olan boyaq istehsalı artır, bəzi toxuculuq mərkəzlərində əl dəzgahlarının bir hissəsini buxar maşını əvəz edir. Bunun da nəticəsində toxucu kустar fabriklər yaranır və getdikcə genişlənir. Lakin hələ bu vaxt Şamaxının bir çox ipəktoxuma müəssisələrində adi yerli dəzgahlarda darayı istehsalı davam etdirilirdi. XIX əsrin ikinci yarısına kimi Azərbaycanda istehsal olunan yerli bədii parçalar başqa yerlərə ixrac olunurdu. Bu parçalar digər məmulatlarla birlikdə Həştərxan su yolu ilə Rusiyaya aparılırdı. Çar Rusiyası isə bu zaman özünün yeni yaranan toxucu fabriklərini Zaqafqaziyadan və xüsusilə Azərbaycandan gətirilən külli miqdarda ipək, pambıq, boyaq və s. xammal

növləri ilə təmin etmək məqsədilə həmin məhsulların burada inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəmirdi.

Mürəkkəb siyasi – iqtisadi hadisələrlə səciyyələnən XIX – XX əsrə keçid dövründə hələ xalq içərisindən çıxmış, xalqın milli adət - ənənələrinə sadıq qalan bacarıqlı ustaların yaradıcılığı ilə təmsil olunan tətbiqi incəsənətin bəzi sahələri inkişaf etməkdə idi. Ona görə də bu dövrdə bədii parçaların ayrı – ayrı növlərinin orijinal nümunələrinin yaradılması müşahidə olunurdu.

XIX əsrdə Zaqafqaziyada bədii parça istehsalında aşağıdakı məntəqələr xüsusi olaraq nəzərə çarpırdı:

1. Şamaxı, Gəncə (ipək parça istehsalı) ;
2. Lahıc, Basqal, Mücu, Zarat (güləbətinli şəritlərin hazırlanması);
3. Şəki (mahud parça üzərində bədii tikmə, təkəlduz işilə).

Bədii parçaların yaradılmasında üç üsul tətbiq olunur: 1. Toxunma naxış; 2. Basma naxış; 3. Tikmə naxış. Bu əsas naxış üsullarının hər biri də özlüyündə müxtəlif bəzək növlərinə malikdir.

Toxunma naxışlı parçalar əsasən müxtəlif liflərdən (yun, pambıq, ipək) müəyyən qalınlığa və quruluşa malik olan saplardan toxunur. Toxucu dəzgahında saplar uzununa (əriş) və eninə (arğac) sarınır. Toxuma zamanı parçanın hər iki tərəfində uzununa ensiz bir şərit – qıraq yaranır ki, bu da bir tərəfdən əriş – arğac sapların didilib – tökülməsinin qarşısını alır, digər tərəfdən isə sanki çərçivə rolunu ifa edir. Şərit eyni zamanda toxunma parçanın naxışlarını ümumi gözəlliyinə də ifadə edir.

Alimlər müəyyən etmişlər ki, yun parça ən qədim parça növüdür. XIX əsrdə yundan mahud, şal parçalar toxunuşu Azərbaycanın Naxçıvan, Şamaxı, Quba, Zaqatala və Qarabağ rayonlarında gəlirli peşələrdən sayılırdı. Bu dövrdə Bakının Əmirhacıyan, Bülbülə, Xocahəsən, Xırdalan kəndlərində xalça, palazla yanaşı, yerli ehtiyacı ödəyə biləcək dərəcədə saya və ağ – qara, qəhvəyi, sarımtıl rəngli zolaqlı şal parçalarda toxuyurdular. Bu cür sadə naxışlı qeyri – şəffaf şal

toxumalarından yerli əhali bir sıra məişət örtüklərində (yüküzü, kürsü örtüyü və s.) və üst geyimlərində də (çarşab, tuman) istifadə edirdilər.

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində varlı şəhər ziyalıları kустar istehsalı olan zərif, saya mahud parçadan paltar geyirdilər. Halbuki, onlar bir az əvvəl yalnız fabrik istehsalı olan parçalardan istifadə edirdilər. Bu, ilk növbədə Azərbaycanda sonralar Qafqaz Kустar Komitəsinin təşəbbüsü ilə qədim yerli mahud, çarşablıq şal və s. parçaların yenidən əl üsulu ilə istehsalının bərpası ilə əlaqədar idi. Ədədi yun parçalardan xüsusi haşiyə ilə hazırlanan çarşablar çox hallarda berrəngli (qəhvəyi, qara) , bəzi hallarda isə çoxrəngli (sarı qəhvəyi, sürməyi və qara) xırda dama – dama naxışlı toxunurdu. Saya, berrəngli çarşablar Bakıdan başqa Ordubad və Naxçıvan rayonlarının toxuculuğunda da xüsusi yer tuturdu. Bu yerlərdə ən əla çarşablıq şal, güzəm yunundan hazırlanırdı. Bəzən güzəmə ipək də qatırdılar. Belə qatışıq iplikdən toxunan şal parça və ya çarşab çox zərif parıltılı və yüngül çəkili olurdu. İpək və güzəm yunundan toxunan berrəngli, xüsusən qara rəngdə Ordubad istehsalı olan çarşabları İrəvanda yaşayan azərbaycanlılar “züləf ” adlandırırdılar. Bakı, Şamaxı şəhər əhalisi müxtəlif ölçüdə və rəngdə toxunan ədədi və ya arşinnüma dama – dama naxışlı şal, çarşab və parçaların “şal – ləngə” deyirdilər. Azərbaycanda yun parça istehsalında Culfanın da rolu böyükdür. Culfa şalı heç bir qatışığa malik deyildir. Orada belə şallar “yer şalı” adlanırdı. Lakin, Azərbaycanda ən zərif və davamlı şal toxunuşu Zaqatala rayonuna məxsusdur.

Cecim, tafta və s. növ parçalar kimi şal parçalarda yaz və payız aylarında açıq havada həyətdə toxunurdu. Çünki parçanın uzunluğu onun otaqlarda toxunması üçün əlverişli deyildir.

XIX əsr Azərbaycan xalq toxumalarından dekorativ üslubda işlənən pambıq bədii parça və ədədi məmulatlara da təsadüf edilirdi.

Toxuculuqda pambıq liflərindən istifadə olunması Azərbaycanda çox qədim zamanlardan məlumdur. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində qəbirlərdən libas qalıqlarının, ipi əyirmək üçün güman edilən çoxlu dairəciklərin, yanmış pambıq

kələflərinin və s. tapılması Azərbaycanda pambıq parça istehsalının qədimliyini sübut edir. Azərbaycanda pambıq hələ eramızdan əvvəl V – IV minillikdə mövcud idi.

XIX əsr kустar parça sənayesində pambıq lifindən mitkal, şilə, qədək, bez və s. sadə həndəsi naxışlı parçaların istehsalı geniş yer tuturdu ki, bu da yerli xammalın – pambığın müxtəlif növlərinin inkişafı ilə əlaqədar idi. Bu növ parçalar iplikdən toxunduğuna görə nisbətən kobud olub, ancaq yorğan mitili, kürsü üçün yorğan üzü, süfrə, dəsmal və s. gündəlik məişət əşyalarının bir qismini təşkil edirdi. Pambıq parçadan (qədək və bez) xüsusən kişi tuman – köynəklərinin hazırlanmasında daha çox istifadə olunurdu. Kустar pambıq parçaların çox hissəsi saya olub, göy və qırmızı rəngdə boyadılır, sonradan üzərinə basma və ya tikmə üsulu ilə naxış vurulurdu. Pambıq parçalar adətən sadə klassik naxış ünsürləri olan zol – zol miləmil və ya damalarla toxunardı. Belə naxışlı parçalar xalq arasında “ lənkə” adı ilə məşhur idi. Abşeronda XX əsrin əvvəllərinə kimi yerli istehsal olan lənkə parçadan qadınlar çarşab örtür, tuman geyirdilər.

Naxçıvan və Culfa şəhərlərində də bez və pambıq parça istehsalı yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Heç təsadüfi deyildir ki, bez toxuculuğu ilə məşğul olduğuna görə məhz bu yer “ Culfa” (cülahə, yəni toxucu) adlanmışdır.

Ümumiyyətlə, XIX əsrin I yarısında pambıq parça istehsalı ilə Bakı və Naxçıvan şəhərlərində daha çox məşğul olurdular.

XIX əsrin II yarısında evlərdə əl üsulu ilə pambıq parça toxunuşu nisbətən zəifləyir. Evlərdə kустar üsulu ilə tovlı liflərdən istehsal olunan calami, bez, mitkal, şilə, qədək və s. bu kimi zərif və ya cod toxunuşlu əsas etibarilə saya – naxışsız olurdu. Belə parçalar boyadıqdan sonra rənginə görə xalq arasında xüsusi adlarla, məsələn, “şilə” – qırmızı, “qədək” – göy rəngli cod pambıq parça kimi tanınırdı. “Şilə” boyaqçı isə “Şiləçi” adlanırdı.

Yun və pambıq liflərindən başqa ipəkdən də naxışlı parçalar hazırlanırdı. Çünki bu dövrdə ipəkçilik Azərbaycanın iqtisadiyyatında mühüm yer tuturdu.

Bəzi sənədlərdən də məlumdur ki, Zaqafqaziyada ipəkçiliyin tarixi min ildən artıqdır. Yaxın Şərqdə ipəkçiliyin ən çox inkişaf etdiyi ərazi İran və Azərbaycan olmuşdur. Azərbaycanın naxışlı ipək məhsulu başqa ölkələrdə hələ qədim vaxtlardan şöhrət tapmışdır.

XIX əsrdə Zaqafqaziyada, o cümlədən Azərbaycanda toxuculuqda ən çox Bağdad və Xorasan cinsli baramalardan istifadə olunurdu. Həmin növ baramalar sarımtıl rəng çalarlarına malik olduğundan, onlardan hazırlanan toxumalarda müəyyən təbii sarımtıl rəng çaları ilə nəzəri cəlb edir. Bu sahədə Azərbaycan üstün yer tutur. Azərbaycanın istər ipək istehsalında, istərsə də ipək parça toxumada Zaqafqaziyanın tacı adlandırılması heç də təsadüfi deyildir.

XIX əsrin sonlarında Azərbaycanda min kənd ipəkçiliklə məşğul olduğu halda XX əsrin əvvəllərində ipəkçilik mərkəzlərinin sayı 2000 - ə çatırdı. Şəhər sənaye tipli kустar fabriklərdə bu zaman dekorativ səpkidə kütləvi səciyyəyə malik toxumalar Şamaxı şəhərində və onun Basqal, mücü kəndlərində, Şuşa şəhərində və Ağdaşın Ləmbəran kənd və qəsəbələrində, habelə Gəncədə xeyli inkişaf etmişdir. Bu yerlərdə toxuculuqla yalnız kişilər məşğul olurdular. Göyçay mahalının Zərdab kəndində əlvan rəngli, müxtəlif zolaqlı cecim toxunuşu evdar qadınların əsas peşəsi sayılırdı. Bəzən burada kişilər də cecim toxuyurdular.

Azərbaycan öz ənənəvi kустar ipəkçilik sənayesinin davamını bir neçə növ üzrə saxlaya bilmişdir. Onlardan :

1. Xammalın emalı (ipəyin açılması, eşilməsi, sarılması və qalıqların yenidən işlənilməsi);
2. İpək və ipək toxumaların boyadılması (basma naxış istehsalı);
3. İpək parça istehsalı (evdə kустar üsulu ilə - cecim, ipək xalça istehsalı, kустar sənaye üsulu ilə - parça istehsalı) ;
4. İpək sapla tikmə (evdə və sənaye üsulu ilə);
5. Hörmə, toxuma (evdə və kустar sənaye üsulu ilə).

Toxuma naxış parçaların hörmə növləri müxtəlifdir. Burada arğac və ərış sapların müəyyən miqdarda götürülməsi və onların çarpazlaşdırılıb müxtəlif

tərzdə ötürülməsi əsasdır. Toxuma parçalarda naxışlar əsasən rəngli arğac sapların bəzi hallarda isə əriş sapların vasitəsilə alınır. Bu zaman üz örtüyü – avand yaranır. Üz örtüyündə adətən arğac və əriş sapların bir – birilə kəsişdiyi yerdə kvadrat şəklində mikroməsələlər alınır. Parçanın üz və astarı məhz hörmənin quruluşundan asılıdır. Məsələn, əgər əriş sapları parçanın üz tərəfində olub, arğacı örtmüş olarsa, o zaman “əriş örtüyü” alınır. Bu, əksinə də ola bilər. Alınan “üz” toxuma parçanın bədii – texniki xüsusiyyətini və xarakterini müəyyən edən amillərdən biridir.

Toxuma parçanın naxış qarışı (raport) rəngli əriş və arğac sapların müvafiq təkrarından alınır. Qarışlar müxtəlif ölçüdə və müxtəlif istiqamətdə ola bilər. Toxuma parçaların (tafta, mov, darayı) naxış qarışıq düz istiqamətdə və kiçik ölçüdə idi. Naxış qarışı bir tərəfdən tətbiq olunan bəzəklərin, motivlərin düzüm və ya qurma xüsusiyyətindən, digər tərəfdən isə parçanın enindən çox asılıdır. Toxucu dəzgahlarının quruluşuna müvafiq olaraq adətən, Azərbaycan xalq toxumalarının eni $\frac{1}{2}$, uzunluğu isə altı xan arşınından (1 xan arşın 80 sm - ə bərabərdir) çox olmurdu. Parçaların toxunuş hörgüsü (desini) sadə və mürəkkəb quruluşdan ibarətdir. Hörgülər bir və ya çox rəngli və ya rəngsiz, tovlı və tovsuz saplardan ola bilər. Əsas toxuma hörgülərinin quruluşu şərti olaraq “kətan” və “atlas” adlandırılan toxuma növüdür. Bu iki hörgünün birlikdə tətbiqindən mürəkkəb hörmə növü alınır ki, belə hörmələr xara parçaların toxunuşunda əsas yer tutur. Kətan hörgüsündə əriş və arğac sapların eyni miqdarda, eyni prinsip üzrə götürülür və toxumanın üz və astar tərəfləri oxşar alınır. Bu növ toxunuşda bir qayda olaraq əriş və arğac sapların ötürülməsi şaxmat daması prinsipinə riayət olunur. Kətan toxunuşu ən sadə, ən asan və ən qədim toxuma növüdür. Bu toxuma hörgüsü ən çox tafta, mov, darayı, alaca və s. bu kimi kустar toxumaların istehsalında tətbiq edilirdi. Ümumiyyətlə, hörgü parçanın xüsusiyyətini təyin edən əsas texniki üsuldur. Ona görə də, toxuculuqda səriştəsi olan adamlar çox vaxt xalçanın arxasına, parçanın isə üzünə baxırlar. Çünki

xalçanın keyfiyyəti əriş sapları ilə, parçaninkı isə arğac sapları (üz örtüyü) ilə müəyyən edilir.

XIX əsr toxuma parçaların istehsalında sarja hörgüsü də tətbiq edilmişdir. Sarja (düyürd) çox qədim toxuma növüdür. Buna çox zaman astarlıq toxumada deyilir. Bu hörgü maili istiqamətdə olan toxumadır. Burada əriş və arğac sapları bir – biri ilə qeyri – müvafiq tərzdə, yəni 2:1 - ə nisbətində növbələşir və parçanın üzündə xırda qabarıq mikrocizgilər – relyeflər əmələ gəlir. Sarja hörgüsündə iki adla – “əriş” və “arğac” adı ilə tanınır. Əgər parçanın üzündə əsasən əriş sapı olarsa, o “əriş sarjası” , arğac sapı olarsa o, “ arğac sarjası” adlanır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, sarja texniki hörgüsü hələ eramızdan əvvəl II minillikdə məlum idi.

Sarja toxuşlu parçalar çox möhkəm və elastik olur. Bu parçalardan əsas etibarilə astarlıq, kişi üst köynəklərinin və habelə ipək baş örtüklərinin hazırlanmasında istifadə edilir. Bu toxuma üsulu ilə ən çox qara – qəhvəyi və qırmızı – bənövşəyi rəngli, sıx toxunuşlu, möhkəm, parıltılı parçalar hazırlanır.

Bədii xalq toxumalarına atlas hörgü də daxildir. Bu üsulla toxunan parçalar da iki hissəyə bölünür. Belə ki, parçanın üzü əriş sapla örtülü olarsa “ ərişli atlas”, arğacla örtülü olarsa “arğaclı atlas” adlanır. Əgər dörd əriş sap arğacın üzərini örtüb, biri altdan keçərsə, bu zaman ərişli atlas, bir əriş sap altdan keçib, dörd sap arğacı örtərsə, bu zaman arğaclı atlas alınır. Bu da parçaların bədii çeşidini və xüsusiyyətini müəyyən edir. Pambıq liflərindən alınan arğaclı hörgü sətini, ərişli hörgü isə atlas parça toxunuşunu təşkil edir. Parçalar sapların quruluşuna (desininə) və ona tətbiq olunan toxuma texnikasına görə adlanır. Məsələn, tafta və sarja məhz belə toxumalardır. Qeyd etmək lazımdır ki, arğac və ərişi ipək olan atlas toxunuşlu parçalar xalq arasında “lüpürti” (liberti) adlanır.

Atlas toxunuşlu parçaların istehsalı XIX əsrdə Təbriz və Şamaxı şəhərləri üçün səciyyəvidir. Bu parçalardan ortabab ailələr daha çox istifadə edirdilər. Sadə hörməldən (tafta, atlas və sarja) başqa mürəkkəb quruluşa malik toxuma hörmələr də vardır. Lakin XIX əsr kустar bədii parça istehsalında mürəkkəb

hörgülü naxışlı toxuma nümunələrinə (zərbaft, xara, kimxa, diba və s.) çox az təsadüf edilirdi.

Məlumdur ki, parçaların bədii – dekorativ görünümü ona vurulan naxışdan, toxuma texnikasından və parçaya sərf olunan liflərin müxtəlif quruluşa malik olmasından çox asılıdır. Bədii parçaların texniki xüsusiyyətlərindən biri də sapın (ipliyn) tovudur.

XIX əsrdə kустar üsulu ilə iplik tovon sadə, dənəvərli, üç tovlu, burğulu, hörüklü, dalğalı, düyünlü, ilməli, sarıqlı və s. formaları məlum idi. Azərbaycanın kустar parça istehsalına daxil olan tafta, mov və qanovuz ipək toxumalar əsasən sadə, düz, üçtovlı; cecim, alaca, darayı və s. bu kimi toxumalar isə burğulu, dalğalı sap quruluşlarına malik idi.

Ümumiyyətlə, tovlı sapın davamlılığı, elastikliyi, quruluşu və s. bu kimi texniki xüsusiyyətləri parçaların bədii çeşidinin müxtəlifliyi üçün zəmin yaratmış olur. Bundan başqa toxucu alətlərin quruluşu da parçanın çeşidinə təsir edən amillərdən sayılmalıdır. Məlumdur ki, toxucu dəzgahı, yaxud aləti toxumanın əsas istehsal vasitəsidir. İstehsal vasitələri isə yarandığı dövrlə, həyatla əlaqədar olduğundan ictimai münasibətləri özündə çox aydın əks etdirir. Əlbəttə, texnikası yüksək olan ölkələrin toxucu məmulatları da keyfiyyətli olacaqdır. Bu səbəbdən də kустar toxuma malları ilə maşın istehsalı məhsulları arasında böyük fərq vardır. Bu, ilk növbədə parçanın toxunma texnikasının keyfiyyətində özünü büruzə verir. Belə ki, kустar üsulu ilə istehsal olunan əriş və arğac sapları bir – birinə nə qədər sıx birləşdirilsə də, yenə də aralarındakı məsamələr eyni olmur.

XIX əsrdə arğac üçbucaqlarından düzəldilən primitiv yer xanası toxucu aləti kimi Zaqafqaziyada geniş yayılmışdı. Yazılı mənbələrdə bu əsrdə Zaqafqaziyada iki cür toxucu aləti olduğu qeyd edilir. Bunlardan biri Zaqatala, digəri isə Şamaxı toxuculuğunda tətbiq edilən dəzgahdır. Həmin dövrdə Zaqatala dairəsi şal, Şamaxı isə ipək parça istehsalında xüsusi yer tuturdu. Mənbələrə görə, Zaqatala şal toxuma dəzgahı Şamaxı tipli toxucu dəzgahına

nisbətən sadə idi. Yer xanası qədim toxuculuq aləti olub, dik xananın meydana gəlməsində müəyyən rolu olmuşdur. Yer xanasında tafta, cecim və s. sadə hörgülü parçalar toxunurdu. O quruluşu etibarilə bir neçə hissədən – çatma (qılınc) ağac və kücü çubuğundan ibarətdir. Nisbətən uzun və yoğun ağacdən düzəldilmiş mıxlar toxunan parçanın uzunluğundan asılı olaraq müəyyən məsafədə yerə vurulur. Parçanın ərişi həmin mıxlara təkrarən dolamaq yolu ilə xana qurulur. Xana qurulduqdan sonra yerə vurulmuş həmin iki mıxdan biri çıxarılıb üfüqi vəziyyətə gətirilir. Belə bir vəziyyətdə kücü çubuğun uclarına ip bağlanılıb xananın üstündəki çatmadan asılır. Üç ağac parçasından düzəldilən çatma dartılmış vəziyyətdə duran, kücüyə dolanan və dolanmayan ərişləri bir – birindən asanlıqla ayırmağa kömək edir. Kücü çubuq nisbətən yoğun və möhkəm ağacdən düzəldilir. Həcmcə o qədər də iri olmayan çatma ağacın toxuyan tərəfin nazik, arxa tərəfi isə nisbətən qalın olur.

Azərbaycanda tətbiq edilən yer xanası Yaxın Şərq və eləcə də Orta Asiya toxuculuğunda geniş yer tuturdu. Şamaxı toxucuları belə sadə toxucu dəzgahını əvvəllər “yəzdimo”, sonralar isə “dəftim” adlandırmışlar.

XIX əsr Azərbaycan toxucuları dik xanadan da istifadə edərək bədii parça hazırlamışlar. Sadə quruluşa malik olan dik xanada toxucu iki ayaqla işləyirdi. Bu tipli dəzgahlar cənub toxucuları arasında “paybaf” adı ilə tanınırdı. Paybaf dəzgahı orta əsr toxuculuğunda da məşhur olmuşdur.

Bu toxucu dəzgahında adətən 4 – 5 nəfər işləyirdi. Onların hər birinin öz vəzifəsi və xalq arasında adı var idi. Məsələn, biri toxucu (təryar), ikincisi tovlayıcı (bəstəkar), üçüncüsü sapları daraqlara ötürən (tərra), dördüncüsü isə sapsarıyandır (kayratan). Şamaxıda belə ustaların sayı 2800 nəfərə çatırdı.

XIX əsrin sonlarında Azərbaycanın kустar fabrik müəssisələrində Moskvada hazırlanmış “stanok – samolyot” adlanan yeni tipli kустar toxucu dəzgahı işlədilməyə başlanılır. Bu tipli dəzgahlarda daraqlar metaldan olub, məkik avtomatik surətdə işləyirdi ki, bu da toxunma prosesini nisbətən sürətləndirirdi.

XX əsrin əvvəllərində isə “verdol” tipli daha yeni bir maşın toxuculuq fabrikində tətbiq edilməyə başlayır. Bundan başqa bu dövrdə geyim və bəzi məişət əşyalarının nəfis şəkllə salınması üçün müxtəlif ipək və güləbətın saplarla işlənılən, lakin çox sadə naxışa malik bafta, sərmə, qaytan və s. haşıyə bəzəkləri və ya tumanbağı toxuyan xüsusi dəzgahlarda mövcud idi. Evlərdə əsas etibarilə qadınlər “çarx” (Bakı), “qaytan dağarası” (Şəki), “gargah” (Şuşa), “şalabənd” (Lahıc) və s. adda çox sadə, primitiv ağac dəzgahlarında müxtəlif səciyyəli bədii şəritlər toxuyurdular. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Şirvanın dağətəyi və aran zonalarındakı kəndlərdə şalabənd dəzgaha eyni zamanda “çapara dəzgahı” da deyirdilər. Çapara bafta əvəzinə paltara vurulan güləbətınli bəzək növüdür. Bəzi yerlərdə isə nisbətən enli tumanbağıya “bəndi – marra” (“ılan bəndi”), “xocanı” və s. deyirdilər. Lahıcda “rişə”, “Bəhramrişə” adlı zərli qotazlar da toxunurdu.

Həmin dövrdə Azərbaycanın Bakı, Naxçıvan, Şamaxı, Şuşa və Şəki şəhərləri müxtəlif bədii şəritlər istehsalında Zaqafqaziyada müstəsna yer tuturdu. Azərbaycanda 40 – a yaxın müxtəlif çeşiddə güləbətın şəritlər istehsal olunurdu.

XIX əsrin birinci yarısına kimi mürəkkəb toxunma strukturuna, zəngin bədii tərtibatına malik diba, xara, kimxa, abyar, darayı, tafta, qanovuz, atlas, eləcə də əla ipək, cecim və cecimi toxunmaların (alaca, xasqırmızı, təftimik və s.) hələ Azərbaycanın Təbriz, Xoy, Ərdəbil, Şamaxı, Gəncə, Naxçıvan, Ordubad və s. toxuculuq şəhərlərində istehsalı davam edirdi. Lakin XIX əsrin II yarısından sonra ölkədə baş verən müəyyən sosial – iqtisadi dəyişikliklər bütün sənət sahələrində olduğu kimi, toxuculuqda da müəyyən dərəcədə durğunluq əmələ gətirdi. Artıq mürəkkəb hörgülü, geniş kompozisiyaya malik bitki ornamentli diba, xara, güllü atlas və s. bu qəbildən olan ipək toxumaların əvəzinə sadə quruluşlu, həndəsi naxışlı parça istehsalına başlandı. Bu strukturuna görə bir – birindən fərqli olsalarda, bədii dekorativ və rəng koloriti həllində vahid bir üsluba aid olub, kütləvi səciyyə daşıyırdı. Belə parçalar XX əsrin əvvəllərinə

kimi Şamaxı, Gəncə, Şuşa, Naxçıvan və s. şəhərlərin parça istehsalında mühüm yer tuturdu.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi parçalar tafta və atlas toxuma olmaqla iki əsas hörmə qrupuna ayrılır. Birinci qrupa darayı, mov, qanovuz, cecim, ikinci qrupa isə atlas toxumalar daxildir. XX əsrdə Azərbaycanın, xüsusən Şamaxının toxucu məntəqələrində atlas və sarja hörgülü toxumalar çox az istehsal olunurdu. Tafta hörgülü parçalar isə əsas yer tuturdu.

Tafta parça ipəkdən toxunur, saya və naxışlı olur. “Tafta” sözünün izahını İranda olan yer adı ilə bağlayırlar. Ehtimal ki, parçanın adı da buradan götürülmüşdür. Sonralar bu yer digər toxucu mərkəzlərinə də məlum olmuşdur. Lakin Şamaxı toxucuları “tafta” sözünün toxuma dəzgahı olan dəftinlə əlaqədar olduğunu qeyd edirlər. Tafta, sapının zərif tovluluğu, sıxlığı, davamlılığı, naxışlarının sadəliyi, rəng harmoniyasının ifadəli həlli ilə həmnövlərindən fərqlənən, xalq məişətində istifadə olunan ipək toxumadır. Azərbaycan milli toxumalarından olan tafta hələ XVI – XVII əsrlərdə Avropa və Rusiyada böyük şöhrət tapmışdır.

XIX əsrdə Şamaxı və onun ətraf kəndləri tafta parça istehsalında Zaqafqaziyada birinci yer tuturdu. Bu zaman Şamaxıda ən çox qırmızı, sarı, yaşıl, göy, qəhvəyi və s. rəngli zolaq və millərdən ibarət dama – dama naxışlı tafta parçalar da daha çox istehsal edilirdi. Tafta toxumanın sap sıxlığı 1 sm² - də 32 x 32 olurdu. Ən sıx toxumada dörd əriş sap götürülürdü. Bu cür kip toxunuşlu tafta parça xalq arasında “çarta tafta” adlandırıldı. İşığa çox davamlı olan bu toxumanın eni bir və ya bir yarım çələk, uzunluğu isə tələbatdan asılı olaraq müxtəlif olurdu. Tafta parça bəzən çox incə, yarıtovlu ipəkdən toxunduqda onun sapları – lifləri tez qırıla bilirdi. Buna görə də bəzi yerli toxucular (II Zorat və Mücü kəndlərində) buna “şaxısında tafta” da deyirdilər. Bu ad özbək toxucuları arasında indi də işlədilir. XIX əsrin birinci yarısına kimi tafta parça xalq məişətində daha çox işlənildiyinə görə, onun istehsalına daha çox əhəmiyyət verilirdi. Bu toxumadan qadın üst paltarlarının (tuman, köynək,

çarşab) və məişətdə işlədilən müxtəlif örtüklərin (xonça örtüyü, boğça, canamaz və s.) hazırlanmasında istifadə olunurdu.

XIX əsrdə kустar üsulu ilə istehsal olunan kətan toxunuşlu parçalardan biridə qanovuzdur.

Qanovuz. Bu parçanın sap sıxlığı taftaya nisbətən çoxdur. (35 x 35). Qanovuzun əriş sapları tovludur. Bu parça kontrast rəngli (məsələn, sarı – yaşıl, qara – qırmızı, göy – qırmızı və s.) əriş və arğac saplardan ikişər, bəzən də üçər rəngdə toxunduqda onun üz örtüyünün rəng görünüşü dəyişir. Parçanın üzərinə işıq düşdükdə bərq vuraraq müxtəlif rəng çalarları yaranır. Təsadüfi deyildir ki, qanovuz parçalar rəng çalarına xalq arasında müxtəlif adlara malikdir. Məsələn, “şahi” və ya “cənnəti” (qırmızı rəngin sarı ilə qarışığından ibarət əla əbrişim ipəyi), “ördəkboynu” (yaşıl göy ilə), “gecə - gündüz” (qara qırmızı ilə), “səhər – axşam” (ağ qara ilə) və s. adları qeyd etmək olar.

XIX əsrdə qanovuz parça sapın keyfiyyətindən asılı olaraq iki cür (əsl qanovuz və xam qanovuz) toxunurdu. Əsl qanovuz əbrişim ipəyindən toxunduğundan üz örtüyü daha şəffaf, elastik və zərif olurdu. Xam qanovuz isə iplik qarışığından toxunduğundan üz örtüyü qeyri – şəffaf olurdu. Bu parça xalq arasında “kasıb qanovuzu” adı ilə şöhrət tapmışdır. Bir qayda olaraq qanovuz parçalar saya toxunurdu. Çox az hallarda bəzi naşı toxucular tərəfindən zolaqla naxışlanırdı. Adətən qanovuz toxumaların bədii ifadəsi müxtəlif rəng çalarların ahəngdar həllindən ibarətdir.

XIX – XX əsrlərdə sarı, yaşıl, göy, qırmızı və s. berrəng qanovuz parçalardan qadınlar tuman – köynək geyir, çarşab örtürdülər. Kişilər isə yaşılın göylə və qırmızının qara ilə qarışığından alınan “çalarlı” adlanan qanovuzdan üst köynəyi geyirdilər. Bəzən don və çuxaların astarında qanovuzlardan yerlik kimi də istifadə edirdilər.

Kустar toxumalarında rəngi, davamlılığı və qismən naxış ünsürlərinin müxtəlifliyi ilə fərqlənən və məişətdə geniş işlənən darayı toxunmada da daxildir.

Darayı kətan qrupuna aid olub, sıx toxunuşlu, sapı tovlı, bişmiş baramadan (gəci) toxunan, üzü qeyri – şəffaf qədim xalq toxumalarındandır. Atalar zərbi – məsəlində deyilir : “ Darayı, səni geyər, hər ayı”. Əlbəttə, xoşagəlməz, lakin obrazlı deyilən bu ifadə də heç də darayı parça bədii keyfiyyətcə aşağı olan toxuma kimi qeyd edilmir. Atalar bununla darayının möhkəm, elastik, hər cür təsirə davamlı bir parça olduğunu inandırmaq istəmişlər. Hələ XVII əsrdə Azərbaycanın Təbriz, Ərdəbil, daha sonralar Şamaxı və Gəncə şəhərlərində darayı toxumanın yüksək səviyyədə istehsal edildiyi məlumdur. Kətan qrupuna aid olan toxumalar kimi, darayı da arşinnüma və ədədi toxunurdu. XIX əsrdə bu toxumanın hər iki növü Şamaxı, Gəncə və Şuşa şəhər istehsalında mühüm yer tuturdu. Darayı toxumalar da zolaqlı və dama – dama, naxışlı olurdu. Lakin bu toxumanın ədədi növü nisbətən zəngin tərtibata malikdir. Belə ki, darayının ədədi nümunələrinin, məsələn, fitə, boğça və s. bu qəbildən olan əşyaların aydın, ifadəli, xoş və yumşaq boyalıqlarla nəzərə çarpan zolaq və damaları üzərinə sərbəst olaraq “bulud” və ya “ot” təsvirli çox xırda ağ cizgilər və ya rəngli metal saplar da əlavə olurdu. Əlbəttə, bu sadə bədii detallar ayrılıqda heç bir dekorativ mənə kəsb etmir. Bunlar yalnız müəyyən formaya malik qeyri – şəffaf ədədi darayı toxumalar tətbiq edildikdə sözsüz ki, quru zolaq və dama naxışların qismən yumşaq və mülayim olmasını təmin etmiş olur. Ədədi darayı toxumaların əksinə olaraq arşinnüma darayılar birrəngdə və sayə toxunurdu. Bu parçalardan əsas etibarilə qadın üst paltarlarında istifadə olunurdu. XIX əsrdə Təbrizdə, Şamaxıda, Şuşada və Gəncədə “ yaşıl darayı”, “sarı darayı”, “ dizlik darayı” və “cüttel darayı” adı ilə tanınan xüsusi arşinnüma darayılar toxunurdu. Eyni zamanda bu toxucu məntəqələrində klassik naxışlı xüsusi ədədi darayı qadın çarşabları da hazırlanırdı.

Əlvan rəngli, üzü bərq vuran, çox zərif toxunuşlu, xalq məişətində geniş istifadə olunan ipək toxumalardan biri də mov parçadır.

Mov kətan hörgülü parçadır. Bu parça həm sayə, həm də zolaqlı və dama – dama naxışlı olurdu. Mov parçanın sapı çox zərif olub az tovludur. Sap sıxlığı

(29 x 29 sm) tafta toxumaya nisbətən seyrəkdir. Bu parçanın zolaqları çox vaxt ayrı – ayrı kiçik qrup halında və ya bir – birindən daha uzaq məsafədə yerləşməklə, qırmızı, sarı və az miqdarda mavi, açıq – yaşıl, bənövşəyi və s. rənglərdə olurdu. Mov parçada soyuq rənglərə nisbətən isti rənglər üstünlük təşkil etdiyi üçün o, çəhrayımtıl qırmızı rəng koloritinə malikdir. Bu parçanın yerliyi əsasən qırmızı rəngli enli zolaqlardan ibarətdir. Təsadüfi deyildir ki, belə toxumadan hazırlanan ədədi və ya arşinnüma çarşablar Abşeronda “almo” (qırmızı mov) adlanırdı. Özünün zərif toxunuşu, rəng koloritinin əlvanlığı ilə fərqlənən mov parçalardan XIX əsrdə xalq məişətində, xüsusilə toy – bayram bəzətilərində daha çox istifadə olunurdu. Bu toxumalarda ədədi hazırlanan yorğan üzü, xonça örtükləri də daxil idi. Bu örtüklərin də naxış tərtibatı müxtəlif zolaqlardan ibarət idi. Lakin XIX əsrin sonlarına yaxın bu örtüklərdə yeni kompozisiya quruluşu və yeni təsvir vasitələri müşahidə olunur. Belə ki, düzbucaqlı sahəyə malik örtüyün ara sahəsinin zolaqlarına “xonça” və ya “paxlava” (rombvari) şəkilli həndəsi fiqurlardan ibarət kompozisiya əvəz edir. Bu yeni naxış elementləri güləbətinli saplarla icra olunurdu.

Azərbaycan xalq bədii toxumalarına milli dekorativ xarakterə malik cecim və bu qəbildən olan toxumalar da daxildir. Dekorativ toxuma olan cecim və buna bənzər zolaqlı toxumalar yun, pambıq və əsas etibarilə ipək liflərdən hasil olunurdu. Qalın, davamlı, möhkəm və ağır qırçınlı cecimlər əsl xalq toxumaları olaraq, Azərbaycanın aran və qismən dağətəyi zonalarının (Ağcabədi, Şuşa, Ağdam, Göyçay, Bərdə, Ordubad və s.) , xüsusilə ipəkçiliyin inkişaf etdiyi yerlərin istehsalında mühüm yer tuturdu. Cecim toxunuş strukturuna və buna müvafiq tətbiq olunan ağ, qırmızı, sarı, yaşıl, mavi və s. rəngli zolaqların müxtəlifliyinə görə palaz toxumaları ilə yaxınlıq təşkil edir. Lakin buna baxmayaraq, cecim ilə palaz toxumaları arasında həm bədii, həm də texniki cəhətdən bir sıra fərq vardır. Məlumdur ki cecim toxuma ipəkdən və gəcim ipliyindən üfüqi yer xanasında açıqlıqda toxunan ensiz parçadır. Bu toxumanın dekorativ həlli uzununa tətbiq edilən zolaqların və bunlara müvafiq müxtəlif

məzmunlu həndəsi, bitki, hətta zoomorf təsvirlərin sxematik və bəzən də arxaik üslubda işlənilməsidir. Bunun əksinə olaraq, palaz eninə çəkilən müxtəlif rəngli enli – ensiz zolaq naxış olub, evlərdə dik xanada toxunan yun məmulatdır. Bəzən palaz ağ, qəhvəyi, qırmızı və s. rəngli saya yun və iplikdən də toxunurdu. Yerli istehsal olan cecim və palazlardan Azərbaycan xalqının məişətində çox geniş istifadə olunurdu. Onların bəzi nümunələri yerə döşənir, taxt üstünə salınır, bəzilərindən xurcun, yəhət örtüyü və s. bu qəbildən olan əşyaların hazırlanmasında istifadə edirdilər. Lakin ipəkdən və ya gəcідən toxunan ən zərif cecim növündən isə XIX əsrin I yarısına kimi gündəlik geyim nümunələrinə də (çuxa, don, kürəkçə və s.) məişətdə (kürsü, yorğan üzü, taxça, buxarı örtüyü və s.) istifadə olunmuşdur. Cecim toxumaları texniki – dekorativ xarakterinə görə iki qismə bölünür : 1. “Həmyan” – zərif zolaqlı olub, üzü hamardır; 2. “Alaköynək” – nisbətən qalın, üzəri relyeflidir. Cecimlər materialına və naxışlarının tətbiqi üsuluna görə də iki kateqoriyaya ayrılır: 1. Materialına görə (gəci ipliği, gəci və ipək qarışığı, xalis ipək lif); 2. Tikmə üslubuna görə (örtmə və təkəlduz ilmələrin zolaqlar üzərində tətbiqi ilə, toxuma vasitəsilə naxış salma).

Zolaqlı ipək cecimlərdə rəng və rəsm ritmləri o qədər müxtəlif, rəngarən və zəngindir ki, onların hamısını təsvir etmək qeyri – mümkündür. Zolaqlı cecimlərin yalnız toxunma və tikmə üsulu ilə naxışlanmasında nəzərə çarpan bir neçə cəhəti qeyd edək. Adətən Azərbaycan milli toxumalarında zolaqlar bir qayda olaraq aşağıdakı prinsip üzrə yaranır:

1. Ensiz ağ və qırmızı millərin növbələşməsi; 2. Yaşıl, qırmızı, göy və sarı rəngli ensiz zolaqların ritmik təkrarı; 3. Hər iki kateqoriyaya enli zolaqlı naxışların verilməsi; 4. Eyni kombinasiyalı zolaqların göy və qara rəngli incə millərlə qeyd olunması.

Qeyd etdiyimiz həmin zolaqlı cecimlər üzərində iki cür – tikmə və toxunma üsulu ilə naxış salınırdı.

- a) tikmə üsulu ilə naxış salma : 1.Narıncı, yaşıl və s. rəngli ipək sapla şaxmat qaydası ilə naxış salınması; 2. Müxtəlif naxışların hər bir zolaq üzərində tətbiqi; 3. Naxışların zolaqdan sonra tətbiqi (yerlikdə naxışlar üçbucaq, düzbucaq, “S” vari, buynuz və qarmaq şəkilli bədii elementlərdən və həndəsi fiqurlardan ola bilər); 4. Müstəvi və ya ayrı – ayrı düz xətti cizgilərin tətbiqi.

Tikmə üsulu ilə naxışlar cecimə təkəlduz və örtmə texnikası ilə tətbiq olunurdu.

- b) Toxunma üsulu ilə naxış salma : müxtəlif rəngli növbələşən zolaqlara sarı, ağ və ya qəhvəyi rəngli dördbucaqlı və ya çəpəki həndəsi fiqurlar, bəzəndə tovuz quşu, fantastik və ya simvolik fiqurlar salınırdı.

Toxuma prosesində fiqurlu təsvirlər rəngli arğac saplarla alınır. Onların lazım olmayan qismi isə cecimin üz örtüyündən astar tərəfinə sərbəst buraxılır. Bu zaman cecimin astarında tiftiklər olur. Toxunma naxış cecimlərin tipik nümunələrinə “alaköynək”, “obagəzər”, “ladı”, “çiçəkli”, “oyankeçi”, “namazı” və s. daxildir. Xalq tərəfindən şərti olaraq verilən bu adlar təsadüfi olmayıb, onların toxuma, rəng, naxış, materialın müxtəlifliyi və s. bədii – texniki əlamətləri nəzərə alınaraq deyilmişdir. Ola bilsin ki, bu adlarda uzaq keçmişdə onun ilkin toxucusunun və ya yerinin adı da səslənirmiş. Hərhalda bu müəmmalı sirli adlar xalqın dühası və idrakı ilə yaranmışdır.

Alaca – “al”, “ala”, “alaşa”, “əlişə” adı ilə tanınan, yundan, ipəkdən və iplikdən toxunan kətan hörgülü, kontrast rəngli, sıx toxunuşa malik, möhkəm və davamlı toxumadır. Qırmızı və ağ ikişər rəngli zolaqlardan ibarət olan və türkdilli xalqların toxumaları içərisində əsas yer tutan bu toxumanı hələ VI – IX əsrlərdə Azərbaycanda istehsal olunduğu məlumdur. Belə ki, Azərbaycan xalqının qədim mədəniyyət abidələrindən olan “Kitabi – Dədə Qorqud” da alaca parçadan yorğan üzündə istifadə edildiyi qeyd olunur. Bir sıra tarixi sənədlərdən də məlumdur ki, XV – XVII əsrlərdə Azərbaycandan Rusiyaya Xəzər dənizi vasitəsilə müxtəlif toxumalar gətirilirdi. Onların arasında alaca toxuma xüsusi

yer tuturdu. Həmin dövr sənədlərinin birində bu barədə yazılmışdır : “XVII əsrin sonlarında Volqa çayı vasitəsilə Asiya toxuması olan zol – zol, ala parça gətirilir. Bu parça öz əlvanlığı ilə rusların rəğbətini qazanmışdır”. Daha sonra qeyd edilirdi ki, alaca toxuma Buxara və türkdilli iranlılara məxsusdur. Şübhəsiz ki, burada türkdilli iranlılar dedikdə azərbaycanlılar nəzərdə tutulurdu. Bəzi sənədlərdə bu parça haqqında yazılmışdır : “Alaca” və ya “al” (qırmızı) – od, atəş kultu deməkdir.

Məlumdur ki, keçmiş zamanlardan türklərdə od, ocaq, atəş ilahəsi olmuşdur. Yakut türkləri də ocağa “al – ot” deyirlər. Başqa bir mənbədə isə “əlinca” və ya “alınca” adlı zolaqlı parça Təbrizdən 40 km şimal – qərbdə, Mərənddən isə şərqdə yerləşən böyük bir qəsəbənin adını təmsil etmişdir. XV əsrdən başlayaraq XX əsrin əvvəllərinə qədər burada zolaqlı “alaca” və ya “acarı” adlı parça toxunurmuş. Hər halda bu, ehtimal etməyə imkan verir ki, qırmızı zolaqlı alaca kökləri uzaq keçmişə aid olan qədim türkdilli xalqların, o cümlədən Azərbaycan xalqının da oda, günəşə olan inamlarını özündə əks etdirən ilk əlvan naxışlı toxuma olmuşdur. XIX əsrin əvvəllərinə kimi alaca parça istehsalı əgər Azərbaycanın Təbriz, Ərdəbil və s. bu kimi sənətkarlıq mərkəzlərində geniş şəkildə inkişaf etmişdirsə, sonralar bu toxunmanın istehsalı Şuşa və Gəncə şəhərlərində daha çox intişar tapmışdır.

Alaca toxumanın bədii xüsusiyyəti, onun məişətdə tutduğu mövqeyi, istehsal olunduğu yeri haqqında məlumatı Qafqaz Kustar Komitəsinin İpəkçilik şöbəsinin hesabatlarından daha aydın görmək olar. Hesabatların birində yazılmışdır: “ Alaca kip toxunuşa, qırmızı rəngli zol – zol naxışa malik ipək toxunmadır”. “Şuşa istehsalı olan bu növ parçadan varlı qadınlar üst paltarı geyirdilər”. Bu məlumatdan aydın olur ki, Şuşada istehsal olunan ipək alacadan zərif toxuma kimi yalnız qadın üst paltarlarının hazırlanmasında istifadə olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ortabab varlı ailəyə mənsub qadınların zərli toxumalarla yanaşı, alaca parçadan da paltar geydiklərinə hələ XVI – XVII əsrlərdə yaşamış bəzi aşıqların qoşmalarında təsadüf edirik.

Alaca növlü toxumalardan biri də tətinalikdir.

Tətinalik. Bu toxuma da yun, ipək və iplikdən olub, müxtəlif rəngli zolaq və millərlə naxışlanan, evlərdə qadınlar tərəfindən yer hanasında toxunan cecimi parçadır. Tətinalik alaca parçadan seyrək toxunuşu, nisbətən enli mili və zolaqları ilə fərqlənən qalın və möhkəm bədii toxumadır. Əsas etibarilə qırmızı, enli zolaqların incə və qara millərlə ikişər örtüşməsi, tətinaliyin bədii görünümü üçün səciyyəvidir. XIX əsrdə tətinalik yerli istehsal kimi Azərbaycanın Gəncə və Şuşa qəzalarının toxuculuq sənayesində xüsusi yer tuturdu.

Bədii toxumalara xasqırmızı parça növündə daxildir. Əsasən Gəncə istehsalı olan bu parça tətinaliyə nisbətən nazik toxuma olub, incə zolaqlarla naxışlanırdı. Alaca və tətinalik qəbilindən olan xasqırmızı parça tündqırmızı yerlikdə sarı, yaşıl, göy, ağ, qara mil və zolaqlara malik olub, Azərbaycan istehsalına mənsub idi və Rusiyaya ixrac edilirdi. Xas qırmızı parçadan Azərbaycanda kişilər və qadınlar üst köynəyi geyərdilər.

Bu əsrdə zolaqlı naxışlarla bərabər dama – dama naxışlı parçalar da istehsal olunurdu. Dama – dama naxışlı bir və ya enli – ensiz zolaq və millərin toxumada uzununa, yaxud eninə gedilən düz, maili və çəpəki istiqamətli xətlərin çarpazlaşmasından əmələ gələn sadə formalardır. Formalar xətlərin çəkilişindən asılı olaraq dama taxtası kimi bərabər hissələrə bölünən kvadrat və ya romb şəklində olur. Göründüyü kimi, damalı naxışlar yalnız xətlərdən, daha doğrusu, təkmilləşdirilmiş həndəsi xətlərdən yaranır. Xət isə həndəsənin əsasıdır. O yalnız sənətkar tərəfindən canlandırıla bilər. Şübhəsiz, burada rənglərin rolu da böyükdür. Rəngsiz zolaqlı toxuma sanki ağacda qurumuş budağa bənzəyir. Ona görə də xalq toxucuları bədii toxumanın məişətdəki utilitar – funksional əhəmiyyətini texniki – bədii vasitələrlə təyin edirlər.

XIX əsr kустar toxumaların sadə görünüşlü zolaq və dama naxışları üzərinə əlavə olunan bir sıra heyvan, bitki və həndəsi təsvirlərin şərti – sxematik üslubda tətbiqi onların görünümünü daha da zənginləşdirirdi. Belə əlavə bəzəklərə həndəsi təsvirlərdən üçbucaq, düzbucaq, altıguşəli fiqur, düz və ya üfüqi romb, irili –

xırdalı dairəciklər, bitki motivlərindən üç, dörd ləçəkli çiçək, yaxud üçhaçalı meynə yarpağı və s. ; heyvan təsvirlərindən isə yalnız onların atributları (məsələn, buynuz, caynaq, diş, qazayağı və s.) daxil idi. Qeyd etdiyimiz bu müxtəlif səciyyəli bədii ünsürlər toxumaların səth prinsipinə riayət edilərək tək – tək və ya bunların təşkil etdiyi silsilə şəklində verilirdi.

Beləliklə, XIX – XX əsr Azərbaycan kустar toxunma naxış parçaları aşağıdakı bir sıra bədii – texniki xüsusiyyətləri ilə nəzərə çarpırdı.

1. Azərbaycanın (şimal hissəsi) Rusiya ilə birləşməsindən sonra sənətkarlığın bir çox sahələrində olduğu kimi, toxuculuqda da bir çox dəyişikliklər, yeniliklər özünü göstərmişdir. Belə ki, ölkənin sosial – ictimai vəziyyətindən irəli gələn müəyyən səbəblər üzündən ənənəvi xara, zərxara ipək toxumaları sadə naxışlı, kütləvi səciyyəli ipək və yarıipək toxumalar əvəz etmişdir.
2. Əvvəllərdə olduğu kimi, ipək emalı müəssisələri (ipək sap əyirən, ipəksarıyan, ipəktoxuyan və s.) yenə də Şamaxıda və onun ətraf kəndlərində, Gəncə qəzasında mühüm yer tuturdu. Həmin toxucu məntəqələrində iki növ – zərif və nisbətən qalın parçalar istehsal olunurdu. Zərif ipək toxumalara dama – dama naxışlı tafta, mov, darayı, qanovuz və s. daxildir. Gəci ipliyindən olan sarja toxunuşlu zolaq naxışlı parçalar isə qalın növlülərə aid idi. Birincilər Şamaxı və Şamaxı qəzası üçün xarakterik toxuma olduğu kimi, ikincilərdə Gəncə qəzasının toxuculuğuna aid edilə bilər.
3. XIX əsrin birinci yarısına qədər hər iki növ toxumanın (zərif və qalın) ərş və arğac sapların təbii rənglərlə boyadıldığından, müxtəlif quruluşa malik idi. Məsələn, arğac sapı tovlu, tovsuz, eşmə, burma, düyün və s. ola bilərdi. Zərif növ toxumalarda əksərən yarımtovlu arğac və ərş saplarından istifadə olunurdu.
4. Toxuma parçaların bəzəyi əsasən iki cür – həndəsi naxışlardan (zol – zol) və bunlardan alınan dama – dama naxışlardan ibarət idi. Lakin müxtəlif

bədii ünsürlər və ya naxış motivləri toxunma parçanın ancaq cecimi qrupunda tətbiq olunurdu. Kustar toxuma parçaların cecimi qrupuna daxil edilən və ancaq yun, iplik və ya bunların qatışığından alınan növlərdən başqa, həmin dövrdə Şuşada təmiz ipəkdən cecim və cecimi toxuma parçalarda istehsal olunurdu. Xalq toxuma parça növləri olduqca sadə, lakonik bəzəyə və kompozisiya quruluşuna malik olmasına baxmayaraq bu nümunələr Rusiyada və Zaqafqaziyada böyük rəğbətlə qarşılanırdı. Bunun səbəbi yalnız naxışların sadə, materilərin zərif, toxunuşun möhkəm olması deyil, bunlardakı rəng şuxluğunun, rəng ahəngdarlığının üstün yer tutması idi. Burada müxtəlif rənglər bir – birilə müvafiq və bəzəndə ciddi kontrastlıq yaradırdı. Az miqdarda olsada, cecimi toxumalarda həndəsi motivlər “kilim naxışı”, “bəndi – rumi” və s. tikmə üsulu ilə tətbiq olunurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsrin II yarısında toxuma üsulu ilə naxışlanan bədii parçalarda müşahidə olunan, tafta, mov və darayı kimi ipək parçalarda isə qızılı və gümüşü sapların tətbiqini yenilik kimi qəbul etmək olar.

5. XIX əsr kustar ipək toxumalar üçün səciyyəvi olan zol – zol və dama – dama naxışlar təkcə tafta və ya bu qəbil parçalarda deyil, sarja, atlas hörgülü toxumalarda da tətbiq olunurdu. Damalar bir – birinə yaxın, aralı və qrup halında olurdu ki, bu da parçanın ümumi kompozisiya quruluşunu tamamlayır, onu daha da zənginləşdirirdi. Dama – dama naxışlı parçalarda (tafta, mov, darayı) şaquli istiqamətdə qızılı və gümüşü sapların tətbiqindən başqa, digər bədii elementlərə təsadüf olunmamışdır.
6. XIX əsrdə parçalar iki üsulla – sırf əl üsulu ilə evdə, kustar fabrik üsulu ilə toxucu müəssisələrində istehsal olunurdu. Bədii toxuma parçalar yerli xammaldan hazırlanırdı. Cecimi parçalar müstəsna olmaqla əksər toxumalar sənaye əhəmiyyətli idi. Cecimi parçalar yerli məişət xarakterli olduğundan onun istehsalı nisbətən az idi.

7. XIX əsr Azərbaycan cecimi toxuma parçalarının bəzi nümunələri texniki və bədii cəhətdən Orta Asiya “əbr” , “qələmi”, Gürcüstanın “marenda”, Ukraynanın “plyaxta”, Moldaviyanın “çeçunca” və “ipək sarja” növlü toxumaları ilə müqayisə oluna bilər.
8. XIX əsrdə kустar toxuma parçaların cecimi qrupuna aid olan alaca və tətlik nisbətən az istehsal olunurdu. Şuşa istehsalı olan bu naxışlı toxumalardan ancaq qadın üst paltarlarının hazırlanmasında istifadə edilirdi. XIX əsrin sonlarına yaxın bu növ parçalarda tədricən azalır. Çünki bu dövrdə kустar toxuma istehsalının səciyyəsi dəyişir, ilk növbədə xam ipək (barama), Marselə və Rusiyaya aparılır. Toxuma üsulunda nəzərə çarpan bəzi yeniliklər – dəzgahların mexanikləşdirilməsi, süni boyaların tətbiq olunması, metal daraqların, yeni məkilərin, iyn və toxuculuğa aid olan başqa alətlərin təkmilləşdirilməsi artıq cecimi tipli parçaların evdə istehsalını məhdudlaşdırdı.
9. Bütün dekorativ nümunələrin istehsalında iki cür əmək əmək sərf olunurdu. Bunlardan maddi – texniki, ikincisi bədii – estetik əmək idi. Bu iki əməyin birləşməsi nəticəsində bədii məmulat hazırlanırdı. XIX əsr Azərbaycan kустar toxuma parçaları məhz belə bir xüsusiyyəti özündə aydın əks etdirirdi. Buna baxmayaraq, inkişafda olan və güclü təzyiq göstərən fabrik mallarının rəqabətinə dözə bilmədi.

Beləliklə, məlum olur ki, XIX əsr kустar toxumalarının bəzəyi əsas etibarilə rəngi zolaq və dama – dama naxışlardan ibarətdir. Əlbəttə, yalnız sadə həndəsi xətlərdən ibarət müxtəlif görümlü, müxtəlif quruluşlu, zəngin estetik dəyərə malik toxumalar yaratmaq çox çətindir. Xalq ustalarının yaratdıqları bu sadə naxışlarda istehsal olunan yerin nəfəsini, ruhunu duymaq, hiss etmək mümkündür [2, s. 7 - 51] .

2. XIX - XX əsrlərdə Azərbaycanda geyim növlərinin inkişafı.

Azərbaycanın milli geyimləri uzun sürən və çox mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş olan xalq maddi və mənəvi mədəniyyətinin nəticəsidir. Xalqın tarixi ilə möhkəm bağlı olan geyimlər, onun mədəniyyətini öyrənmək üçün qiymətli mənbələrdən biridir. Geyimlər maddi mədəniyyətin bütün başqa ünsürlərindən daha çox xalqın milli xüsusiyyətini əks etdirməklə yanaşı sabit etnik əlamətlər sırasına daxildir. Geyimlər etnogeniz məsələləri aydınlaşdırmaq, xalqlar arasında mədəni – tarixi əlaqə və qarşılıqlı təsir məsələlərini müəyyənləşdirmək işində yardımçı material rolunu oynamaqla xalqın həm təsərrüfat sahələrinin səviyyəsində və həm də coğrafi şəraitindən asılıdır.

Xalq yaradıcılığının tarixi, etnoqrafik və bədii xüsusiyyətləri öz əksini geyimlərdə tapır. Bu xüsusiyyət həm müəyyən formalı geyim və onun bəzəklərində və həm də bədii tikmə, toxuma və toxuculuqda özünü biruzə verir.

Mövzumu üçün işlədiyim materiallar AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Etnoqrafiya” fond – şöbəsində qorunan xalq geyimlərinin zəngin kolleksiyası əsasında ərsəyə gəlib. Bu kolleksiyadan Azərbaycanın müxtəlif tarixi – etnoqrafik zonalarına aid olan qadın və kişi geyimlərinin dəstləri və ayrı – ayrı elementləri daxil edilmişdir. Bəzi hallarda dəstlərin fraqmenti və onların ayrı – ayrı hissələri verilmişdir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasında qadın geyimləri daha zəngin və dolğun təqdim olunmuşdur. Kişi geyimləri azlıq təşkil edir. Uşaq geyimləri isə daha da azdır.

“Etnoqrafiya” fond – şöbəsində mühafizə olunan bəzi geyimlər haqqında qeydlər ilk dəfədir ki nəşr olunur. Qadın geyimləri dəstlərinin bütün zənginliyi və gözəlliyinin daha da dolğun təqdim etmək məqsədi ilə imkan daxilində onları Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Xüsusi” fondunda mühafizə olunan Azərbaycan zərgərlərinin hazırladığı bəzək əşyaları ilə ziynətləndirilməyə səy göstərilmişdir.

Azərbaycanda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tunc dövrünün əvvəllərinə aid (eradan əvvəl III minillik) tuncdan hazırlanmış iynə və biz tapılmışdır. Bu tapıntılar sübut edir ki, Azərbaycanın qədim sakinləri özlərinə paltar tikməyi bacarırdılar. Kültəpədən və Mingəçevirdən (eradan əvvəl II minillik) tapılmış gildən kiçik heykəllər və Mingəçevirdən tapılmış eradan əvvəl V əsrə aid möhür – barmaqçılar o dövrün geyimləri haqqında müəyyən təsəvvür yaratmağa imkan verir. Eramızın V – VI əsrlərinə aid olan Mingəçevir katakomba qəbirlərindən isə müxtəlif ipək parçalardan tikilmiş geyimlərin qalıqları tapılmışdır. Eradan əvvəl IV – III əsrlərə aid qızıldan hazırlanmış çoxlu miqdarda bəzək şeyləri və gildən ayaqqabı formasında qayrılmış qabların tapılması azərbaycanlıların hələ çox qədim zamanlardan yüksək maddi mədəniyyətə malik olduqlarını sübut edən əsaslı dəlillərdəndir.

Bakı şəhərindəki Şirvanşahlar sarayı (XV əsr) yanındakı məqbərədə aparılan həfriyyat işləri zamanı qiymətli xara və ipək parça qalıqları aşkara çıxarılmışdı.

Azərbaycanda çoxlu miqdarda ucuz xammal mənbələrinin olması burada orta əsr şəhərlərində ipək və yun parça istehsalı sənətkarlığın inkişafı üçün lazımı şərait yaratmışdır.

XVII əsrdə Azərbaycan Yaxın Şərqi böyük ipəkçilik zonası, Şirvan əyaləti isə Azərbaycanın əsas ipəkçilik rayonu idi. Şamaxı, Şabran, Ərəş, Qəbələ, Cavad, Ağdaş və s. ilə birlikdə Azərbaycanın mühüm toxuculuq mərkəzlərindən biri idi. Bu haqda məşhur səyyah Adam Oleari yazırdı: “Onların (şirvanlıların – müəlliflər) əsas məşğələsini iplik, ipək və yun toxuma və müxtəlif tikmə işləri təşkil edir”. Şamaxıda istehsal olunmuş tafta və darayı parçaları xüsusi şöhrət tapmış, zərif baş örtüklərinə və başqa toxuma məmulatına isə böyük tələbat vardır.

Azərbaycanda Gəncə, Şəki, Naxçıvan, Marağa, Mərənd, Ərəş və Ordubad mühüm toxuculuq mərkəzləri idi. Bunların sırasında ipək parça sənətkarlığının görkəmli mərkəzlərindən biri olan Gəncəni xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Evliyə Çələbi (XVII əsr) yazırdı ki, Gəncə ipəyi çox məşhur idi. Gəncə şəhərində mövcud olan sənətkarlıq içərisində pambıq parça istehsalı da böyük yer tuturdu.

Təbriz şəhərində ən müxtəlif növlü parça istehsalı mərkəzləşmişdi. Bu şəhər yüksək keyfiyyətli məxmər, atlas, qumaş və keçi istehsalı üzrə xüsusilə məşhur idi. Adları çəkilən parçaların bir hissəsi hətta başqa ölkələrə də ixrac olunurdu.

Naxçıvanın mahir toxucu sənətkarları çoxlu miqdarda ucuz, lakin gözəl və yüksək keyfiyyətli pambıq parça istehsal edirdilər. Onların hazırladığı rəngarəng çit parçalara böyük tələbat var idi.

Beləliklə, XVII əsrdə Azərbaycan şəhərlərində parça istehsalı sahəsində meydana gələn müəyyən ixtisaslaşma sonrakı əsrlərdə də davam edirdi. Azərbaycanda istehsal olunub, geniş işlənən və başqa yerlərə ixrac olunan parçalar sırasında zərbəft, xara, atlas, tafta, qanovuz, kəmxa, kiseyə, məxmər, darayı, mahud, şal, tirmə, midqal, bez və s. qeyd etmək lazımdır. Bu parçalardan bəziləri xalq arasında “hacı mənə bax”, “gecə - gündüz”, “gendə dur”, “alışdım yandım”, “küçə mənə dar gəlir”, və s. ad altında məşhur idi.

Şübhə yoxdur ki, parça xalqın mədəniyyətini əks etdirən elementlərdən biridir. Parçaların naxışı və rəngləri həm bir xalqı başqasından ayırmağa və həm də eyni xalqın içərisində müxtəlif sinifi təbəqələrin nümayəndələrini fərqləndirməyə imkan verirdi.

Azərbaycanda əhali arasında qanovuz, darayı, mov, zərbəft, xara, atlas, məxmər, tafta, fay, tirmə və başqa parçalar geniş istifadə olunurdu.

Qadın paltarları əsas etibarilə ipək parça və məxmərdən tikildiyi halda, kişi geyimləri əksər hallarda mahuddan və evdə toxunan parçadan hazırlanırdı.

İstər qadın, istərsə də kişi alt paltarları kətan və pambıq parçalardan tikilirdi. Lakin çox zaman varlı ailələrdə alt köynəyi də ipək parçadan tikirdilər.

XIX əsrdə Azərbaycanda ipək parça istehsalı mərkəzləri Şamaxı, Basqal, Gəncə, Şəki, Şuşa və başqaları idi. Burada çox zərif və gözəl naxışlı parçalar,

cecimlər və qadınlar üçün ipəkdən müxtəlif çeşidli baş örtükləri istehsal olunurdu.

Geyimlərin tətqiqi üçün orta əsr miniatürləri və tətbiqi incəsənət nümunələri, xüsusilə Şəki xan sarayı freskaları əhəmiyyət kəsb edən mənbələrdəndir.

XIX əsrdə Azərbaycanın Bakı, Şəki, Şamaxı, Gəncə, Qazax və s. şəhərlərini gəzib orada milli geyimlərin naturadan şekillərini çəkmiş rus rəssamları V.V. Vereşaqin və Q. Q. Qaqarinin əsərləri də müəyyən əhəmiyyətə malikdir.

Xüsusilə qeyd etmək istərdim ki, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kitabxanasında qorunan Q. Q. Qaqarinin “ Costums du Caucase (Qafqaz Geyimləri)” adlı albomundan Azərbaycana aid olan geyim eskizləri işlənilmişdir. (İLL 1 – 10).

Azərbaycan ərazisini şərti olaraq bir neçə tarixi – etnoqrafik zonaya bölmək olar. Bunlardan Quba – Xaçmaz, Abşeron, Lənkəran – Astara, Şamaxı, Qarabağ, Naxçıvan – Ordubad, Qutqaşen – Vartaşen, Şəki – Zaqatala, Gəncə və Şamaxor – Qazax zonalarını göstərmək olar. Adları çəkilən tarixi etnoqrafik zonalarda yaşayan azərbaycanlıların geyimlərini əsasən eyni olması onların tarixən vahid etnik qrupa mənsub olmaqlarına bir sübutdur. Bu zonaların əhalisinin geyimlərindəki kiçik fərqlər Azərbaycanın vahid milli geyiminin yalnız lokal xüsusiyyətlərini əks etdirirdi.

Geyimlər Azərbaycanın ayrı – ayrı tarixi – etnoqrafik zonalarının lokal xüsusiyyətlərini əks etdirməklə bərabər, eyni zamanda onu geyinən şəxsin yaşını, ailə və ictimai vəziyyətini də biruzə verirdi. Cavan qızın və ailəli qadının geyimlərində gözə çarpacaq qədər fərqlər olurdu. Cavan gəlinlər daha gözəl və zəngin geyinirdilər. Qızlar və yaşlı qadınlar bəzək şeylərindən az istifadə edirdilər.

Kişi geyimləri də qadın geyimləri kimi qeyd olunan tarixi – etnoqrafik zonalarda əsasən eyni idi. Kişi geyimlərindən də onun hansı təbəqəyə mənsub olduğunu müəyyən etmək çətin deyildi.

Uşaq geyimləri forma etibarilə yaşlıların geyimi ilə eyni olub, yalnız ölçüləri və yaş xüsusiyyətinə uyğunlaşma elementləri ilə fərqlənirdi.

Toy və bayram paltarları adətən qiymətli parçalardan tikilməklə bərabər gündəlik və iş paltarlarından fərqli olaraq müxtəlif qızıl və gümüş bəzəklərlə də ziynətləndirilirdi.

XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində alt və üst qadın paltarlardan ibarət olan Azərbaycan qadın geyimlərini iki hissəyə bölmək olar.

Qadın üst geyimləri üst köynəyi, arxalıq, çəpkən, ləbbadə, küləçə, kürdü, eşmək və baharıdan ibarət idi.

Qadın üst köynəyinin qolu əsasən uzun, enli və düz olurdu. Qolun çiyinə tikilən hissəsi əksərən düz, bəzi hallarda isə qırçınlı olurdu. Qolluğun altına adətən başqa rəngli parçadan xışdək qoyulurdu. Köynək boyun hissədə bir düymə ilə düymələnirdi. Üst köynəyi adətən qanovuz və ya faydan tikilirdi. Köynəyin boynuna, yaxasına, qolunun ağzına, ələyinə sarma bafta tutulurdu. Köynəyin ələyinə qabaq hissədən qızıl əməklik, midaxıl, qızıl və ya gümüş quluplu pul da tikilirdi.

ÇƏPKƏN – üst köynəyin üstündən geyilirdi. Çəpkən atarlı olub, belə qədər bədənə kip biçilirdi. Yan tərəflərdə ələyə yaxın hissədə çapığı olan çəpkənin əlcək ilə qondarma qolları olurdu. Bu qollar çiyindən aşağı boş sallanırdı. Bəzən bu qondarma qola düymələrdə tikilirdi. Qondarma qolun astarı əksərən qiymətli parçadan olurdu. Çəpkən tirmə məxmər və müxtəlif zərli parçalardan tikilirdi. Çəpkənin yaxasının çapığın qırağına. ələyinə və qolunun kənarlarına sarma və başqa baftalar, köbə, zəncirə, şahpəsənt və s. tutulurdu.

ARXALIQ – bütün Azərbaycanda ən geniş yayılmış geyimlərdən hesab edilir. Arxalıqlar müxtəlif olurdu.

Arxalıq da çəpkən kimi astarlı və belə qədər bədənə kib biçilirdi. Arxalığa bədən aşağı hissədə büzmə, yaxud qırçınlı müxtəlif endə əmək tikilirdi. Bəzi

arxalıqlar gen və düz biçilirdi, yan hissədə isə çapığı olurdu. Arxalıqların qollarının da biçmələri müxtəlif olardı. Bəziləri düz və uzun, bəzilərinin isə qolları dirsəyi qədər düz olub, dirsəkdən aşağı əlçəklə qurtaran qondarma qol şəklində tikilirdi. Arxalıqların üçüncü forması lelufər qollu olurdu. Dirsəyə qədər düz olan lelufər qol, dirsəkdən aşağı zambaq formalı açıq biçilirdi. Qolun ağzına arxalığın parçasından iki barmaq endə qırçın da əlavə edilirdi. Arxalıqların yaxası açıq olurdu. Əksər hallarda arxalıqlar döşdən aşağı belə qədər düymələnirdi. Bəzi arxalıqların yaxası düymələnirdi. Arxalıqlar məxmər, tirmə və müxtəlif zərli xara parçalardan tikilirdi, sarıma və cürbəcür baftalarla bəzədilirdi.

LƏBBADƏ - sırqlı və astarlı olurdu. Ləbbadənin yaxası açıq olub, bel hissədə bağ ilə bağlanırdı. Ləbbadənin beldən bir qədər aşağıda yan tərəflərində qısa çapığı olurdu. Qolu qısa. Dirsəyə qədər olurdu. Qoltuk yeri açıq biçilirdi. Ləbbadə tirmə, məxmər və müxtəlif zərli parçalardan tikilib, yaxası, qolunun ağzı və ətəyi zərif baftalarla bəzədilirdi.

EŞMƏK - sırqlı üst geyimlidir. Eşməyin döşü və qoltuğunun altı açıq, qolları isə dirsəyə qədər biçilirdi. Eşmək tikmək üçün əsasən tirmə və məxmərdən istifadə edirdilər. Eşməyin içinə, yaxasına, qolunun ağzına və ətəyinə xəz qoyulurdu. Bundan əlavə qolunun ağzına, ətəyinə və yaxasına müxtəlif bafta və zəncirlər tikilirdi.

KÜRDÜ - Qolsuz və sırqlı qadın geyimidir. Yaxası açıqdır. Yan tərəflərdə çapıqları vardır. Kürdü tirmə və məxmərdən tikilirdi. Yaxasına, ətəyinə və qoluna xəz tikilirdi. Bundan əlavə əhali arasına geniş yayılan geyimlərdən biri də Xorasan kürdüsü idi. Xorasandan gətirilən bu kürdülər tünd - sarı rəngli dəridən hazırlanır, üzərinə həmin rəngli ipək sapla naxış tikilirdi.

BAHARI – sııqlı və astarlı qadın geyimidir. Bel hissəyə qədər bədənə kib oturan baharıya xırda büzməli uzun ətək tikilirdi. Qolu düz və dirsəyə qədər, yaxası açıq biçilirdi. Baharını əsəsən məxmərdən tikirdilər. Baharının yaxasına, ətəyinə və qolunun ağzına müxtəlif bafta, köbə və zəncirə tikilirdi.

KÜLƏCƏ – belə qədər düz ətəyi büzməli olan qadın üst geyimidir. Yaxası açıq olan küləcənin uzunluğu dizə qədər, qolu isə dirsəkdən aşağı olurdu. Küləcə əsasən məxmər və tirmədən tikilirdi. Yaxsına, bel kəsiyinə, ətəyinə və qollarının ağzına çox vaxt güləbətın, muncuq, pilək və məlilə ilə tikmə tikilirdi.

Azərbaycanlı qadının geydiyi tumanın uzunluğu, Naxçıvan – Ordubad zonasından başqa topuğa qədər olurdu. Naxçıvan – Ordubad zonasında qadınlar nisbətən qısa tuman geyirdilər. Tuman 10 – 12 taxta müxtəlif naxışlı ipək və ya yun parçalardan tikilirdi. Üst tumandan başqa, onun altından geyilən tumanlara ara tuman deyilirdi. Tumanlar büzməli yaxud qırçınlı olub lifəsinə tumanbağı keçirilirdi. Keçi sapından toxunulmuş iki baş tərəflərində rəngli ipək və güləbətın saplardan hazırlanmış qotazları olurdu. Tumanlar çitdən tutmuş tirməyə qədər hər cür parçalardan tikilirdi. Tumanın ətəyinə başqa parçadan köbə, müxtəlif baftalar, zəncirə və s. tutulurdu. Bəzi şəhərlərdə qadınlar küçəyə çıxarkən çaxçur da geyirdilər. Çaxçur müxtəlif ipək parçalardan tikilirdi.

Qadın üst geyimlərini daha da gözəlləşdirmək üçün evdə və sənətkar karxanalarında hazırlanmış müxtəlif çeşidli baftalar – sarıma, qaragöz, zəncirə, şahpəsənd və s. mövcud idi. Bunlardan əlavə qızıl və gümüşdən hazırlanmış qoza və katibi qoza düymələr də qadın geyimlərinin yaxası boyunca tikilirdi. Köynəyin ətəyinə tikmək üçün qızıldan kəsilmiş ətəklilik və ya midaxıl istifadə olunurdu. Bəzən köynəyin ətəyinə qızıl pullar tikilirdi. Qadın geyimlərində güləbətın, muncuq, pilək və s. tikmələr də geniş yer tuturdu.

Qadınlar arxalıq və ya çəpkənin üstündən qızıl yaxud qızıl suyuna salınmış gümüş kəmərlər taxırdılar. Onlarla yanaşı dəri üzərinə gümüş pullar tikilmiş və gümüş toqqası olan kəmərlər də çox geniş yayılmışdı.

Qadın baş örtükləri içərisində kalağayı, müxtəlif örpəklər, naz – naz və qaz – qaz ipək örtüklər xüsusilə geniş yayılmışdı. Kalağayı Azərbaycanın Şəki, Gəncə və Şamaxı kimi məşhur ipəkçilik mərkəzlərində xüsusi karxanalarda istehsal edilirdi.

Bəzi yerlərdə qadınlar baş örtüyünün altından araxçın qoyardılar. Çox vaxt bu araxçınlrın üstünə qızıldan kəsilmiş müxtəlif formalı çaxma bəzəklər tikərdilər.

Azərbaycanda çarşab əsasən bəzi şəhər və şəhəriyani kəndlərin sakinləri üçün səciyyəvi idi. Evdən çıxarkən qadınlar başdan ayağa qədər çarşaba bürünürdü. Çarşab bir rəngli atlasdan, dama – dama keçi parçadan və müxtəlif çeşidli ipək parçalardan olurdu. Çarşab örtən qadınlar bəzən rübənddən də istifadə edirdilər.

Azərbaycanlı kişilərin milli geyimləri də alt və üst paltarlardan ibarət idi.

Kişi üst geyimləri üst köynəyi, arxalıq, çuxa və şalvarlardan ibarət olurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, xalq geyimlərinin çox geniş yayılmış olan bu dəsti, cüzi fərqlər nəzərə alınmazsa, bütün Azərbaycan ərazisi üçün səciyyəvi idi.

Kişi üst köynəyi iki növ olurdu : yaxası ortadan və yaxası yandan biçilən hər iki növün kiçik boyunduruğu olurdu. Köynəyin yaxası qaytandan olan düymə və ilgək ilə düymələnirdi. Kişi köynəkləri əsasən atlasdan və sətindən tikilirdi.

ARXALIQ – beldən kəsik və belə kip biçilirdi. Ətəyi qırçın və ya büzməli, qolları düz olub bilək hissəyə doğru daralırdı. Arxalıqlar bir, yaxud iki döşlü, kiçik boyunduruqlu və boğaza qədər düyməli olurdu. Arxalıqları kişmirdən, atlasdan, nazik mahuddan, sətindən, lastikdən və s. parçalardan tikirdilər. Arxalığın üstündən cavanlar qayış və ya kəmər, yaşlı və qoca kişilər isə qurşaq bağlayırdılar.

ÇUXA – kişi üst geyimlərindən biridir. Azərbaycanda iki cür – vəznəli və çərkəzi çuxalar mövcud idi. Hər iki çuxanın yaxası açıq biçilirdi. Çuxa belə qədər kip və astarlı, ətəyi büzməli yaxud qırçınlı tikilirdi. Bel hissəsində çuxanın bəndi olardı.

BƏNZƏLİ – çuxanın qolları düz və uzun biçilib hər iki döşünə vəznə xəzinələri tikilirdi. Başları qızıl yaxud gümüş ilə ziynətləndirilmiş vəznələr xəznələrə geydirilirdi.

ÇƏRKƏZİ ÇUXA – vəznəlidən qoyunun biçiminə görə fərqlənirdi. Çərkəzi çuxanın şiş və ya dairəvi uclu əlcəkli qondarma qolunun astarı ipək parçadan tikilirdi. Bu qolların kəsiyi boyu çox vaxt qaytandan düzəldilmiş ilgək və düymələri olurdu. Çərkəzi çuxanın uzunluğu dizdən bir qədər aşağı, bəzilərininki isə dizə qədər olurdu. Çuxanı müxtəlif qızılı bafta, sarıma və başqa parçadan köbə ilə bəzəyirdilər.

KİŞİ ŞALVARI – lifə hissəsində nisbətən gen olub, ayaq tərəfə getdikcə daralırdı. Balaqların arasında üçbucaq formalı parça tikilirdi. Şalvarın lifəsinə keçi sapından toxunmuş tumanbağı keçirilirdi. Tumanbağının uclarında qızılı və gümüşü güləbətin sapdan toxunmuş gözəl qotazları olurdu. Şalvar evdə toxunmuş şaldan yaxud müxtəlif çeşidli yun parçalardan tikilirdi.

Bəzi dağlıq rayonlarda kişi üçün üst qış geyimi qoyun dərisindən tikilən yaxası düyməli kürk hesab olunurdu. Ticarət mərkəzlərində və şəhərlərdə kişilərdən Xorasan kürkü geyənlər də vardı. Xorasan kürkünün üzəri ipək sapla naxışlanırdı. Dağlıq yerlərdə çobanlar qışda yapıncıya bürünürdü.

Kişi baş geyiminə Azərbaycanda xüsusi əhəmiyyət verilirdi. Başı açıq gəzmək olmazdı. Ən geniş yayılmış kişi baş geyimləri müxtəlif biçimli dəri papaqlar hesab olunurdu : buxara və çərkəzi papaq (qara, çal və mixəyi buxara dərisindən), çobanların şələ papağı və başqaları. Tirmə və ipək parçalardan üzəri əksər hallarda güləbətin tikməli araxçınlar çox geniş yayılmışdı. Yaşlı kişilər və qocalar papağın altından ağ bezdən sıırıqlı təsək qoyurdular. Gecələr isə kişilər sıırıqlı şəbkuh geyirdilər.

Azərbaycanda toxunmuş yun corablar ən geniş istifadə olunan geyimlərdəndir. Corablar ipək və yun saplardan toxunurdu. Azərbaycanda toxunmuş corablar həm incə və gözəl naxışına və həm də saplarının rənglərinə görə fərqlənirdi. Onların naxışı xalça, tikmə, basma və parçalarda olan naxışların eynidir. Corablar dizə qədər uzun və topuğa qədər qısa şəkildə toxunurdu.

Azərbaycanda müxtəlif rəngli tumaşdan tikilmiş ayaqqabılar çox geniş yayılmışdı. İstər qadın və istərsə də kişilərin geydikləri ən geniş yayılmış ayaqqabı başmaqlar hesab olunurdu.

Qadınlar üzü tikməli başmaq və ya uzun boğazı olan tikməli çəkmələr də geyirdilər. Aşılanmış və xam göndən hazırlanmış kişi ayaqqabıları adətən bir rəngli və naxışsız olurdu. Şəhərlərdə kişilər başmaqçıların tikdikləri başmaq və ya nələyin geyirdilər. Kənd yerlərində isə xam göndən tikilmiş çarıqlar daha çox yayılmışdı. Çarıqların bağları yun ipdən toxunulurdu.

Müxtəlif bəzək şeyləri geyimləri tamamlayır, onun milli xüsusiyyətini zənginləşdirir. Zərgərlər bəzək məmulatını qızıl və gümüşdən hazırlayırdılar. Qiymətli daş – qaş : brilliant, almaz, zümrüd, yaqut, mirvari, firuzə, əqiq və s. istifadə olunurdu. Azərbaycanın zərgərlik məmulatı mərkəzləri Bakı, Gəncə, Şamaxı, Şəki, Naxçıvan, Şuşa şəhərləri idi. Yerli zərgərlər əhaliyə lazım olan hər cür zərgərlik məmulatı hazırlayırdı. Dağıstanın Kubaçi zərgərlərinin istehsal etdikləri gümüşdən qayırılmış qadın və kişi kəmərləri də Azərbaycanda böyük şöhrət tapmışdı.

Azərbaycan qadınları bəzəkləri çox sevir, onlardan geniş və bacarıqla istifadə edirdilər.

Qadınların istifadə etdikləri bəzək şeylərinin dəstinə imarət deyirdilər. Bura müxtəlif çeşidli baş və döş bəzəkləri, üzüklər, sırğalar, kəmər, bazubənd və bilərziklər daxildir.

Aşağıda göstərilən milli geyim və bəzək nümunələri Azərbaycan xalqının çoxəsrli tarixi boyu yaratdığı mədəni irsinin abidələrindən hesab edilməlidir.

[3, s. 5 - 9] .

Fəsil II.

“XIX – XX əsrlərdə Azərbaycanda qadın və kişi geyimlərinin təsnifatı”.

1. XIX – XX əsrlərdə qadın geyimlərinin təsnifatı.

XIX – XX əsrə aid qadın geyimlərindən üst paltarı köynək, tuman, arxalıq, çəpkən, baharı və çaxçurdan ibarət olmuşdur. Bu geyim növlərinin çoxu AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Etnoqrafiya” elmi – fondunda və ekspozisiyalarında qorunmaqdadır. Heç bir ədəbiyyat və albomda işıq üzü görməyən eksponatlar haqqında aşağıda təsvirlər verilib.

Çəpkən (E.F 3927) – çiyindən geyinilən qadın üst geyimi olub, gövdə hissədə sıyrılmışdır. Qızılı parçadan tikilmişdir. Qızılı parçanın üzərində qırmızı güllər var. Çəpkənin ətrafına qara rəngli parçadan köbə verilmişdir. Uzunluğu 68 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Qarabağ. (İLL 11).

Çəpkən (E.F 4019) - Qadın üst geyimidir. Qızılı parçadan tikilmişdir. Qızılı parçanın üzərində qırmızı güllər var. Çəpkənin ətrafına qara rəngli parçadan köbə verilmişdir. Uzunluğu 54 sm – dir. Qarabağ bölgəsində “İbrahim xanın” ailəsinə məxsus idi. XIX əsrə aiddir. Qarabağ. (İLL 12)

Çəpkən (E.F 4231) - Qadın üst geyimi. Çəpkən zoğalı rəngli məxmərdən tikilib. Çəpkənin yaxasına qızılı rəngli parça tikilib. Çəpkənin ön hissəsində şəbəkə texnikasında işlənmiş firuzə qaşlı qarşı – qarşıya 4 ədəd, toplam 8 ədəd bir – birinə keçirtmə metal düymələr var. Uzunluğu 55 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Qarabağ. (İLL 13)

Çəpkən (E. F 5275) – Çəpkən ağ rəngli zərxcara parçadan əl ilə tikilmişdir. Qolu əlcəkli və uzunsovdur. Yaxasına, qolunun ağzına, ətəyinə və yan

kəsiklərinə qara sətın parçadan köbə və qaragöz sarıma tikilmişdir. Astarı qəhvəyi rəngli bezdir. Qolunun uzunluğu 81 sm, çəpkənin uzunluğu 52 sm – dir. XX əsrə aiddir. Qarabağ. İLL (14)

Çəpkən (E.F 5422) – Mavi rəngli atlasdandır. Astarı bezdir. Qabaq hissəsi çəpəki, kürəyi yarım dairəvi, qolu düz, qoltuğunun altı üçbucaqlı kəsik formada tikilmişdir. Yaxasında, qolunun ağzında və ətəyində burma metal sapla, piləklə və qabağı ipək sapla gül, budaq, qönçə və yarpaq naxışları tikilibdir. Eni 40 sm, uzunluğu 45 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 15).

Çəpkən (E.F 6773) - Qadın üst geymidir. Üzəri güllü xaradan, astarı güllü çitdendir. Ətrafında qara parçadan göbə, yaxasına və ətəyinə zəncirə tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 50 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 16).

Çəpkən (E.F 9151) – Qadın üst geyimi. Sumağı məxmərdən tikilmişdir. Kənarlarına, əmək, yaxa, qol hissəsinə 3 sm enində güləbatın və ensiz qaragöz bafta tikilib. Çəpkənin astarı çitdendir. Qırmızı rəngli çitin üzərində tünd boz “buta” və yarpaqlı gül naxışlı zolaqlar var. Çəpkən bütöv biçimlidir. Qolları uzundur, tikiş yerləri düzbucaq biçimdədir. XX əsrin ortalarına aiddir. Lənkəran. (İLL 17).

Çəpkən (E.F 1746) - Çəpkən tirmə parçadandır. Qanovuzdan yaşıl rəngli astarı var. Şuşa əhalisi tərəfindən geyinilmişdir. Qolları axıra qədər yarıqlıdır, bütün kənarlarına qara rəngdə zərbafta tutulmuşdur və qara gümüşü qaytanla bəzədilmişdir. Aşağıdan yarıqlar vardır. Uzunluğu 54 sm – dir. Qollarla bir yerdə çiynin eni 174 sm olmuşdur. XIX əsrə aiddir. Şuşa. (İLL 18).

Çəpkən (E.F 3640) – Qadın üst geyimidir. Uzunluğu 58 sm – dir. Eni qollarla birlikdə 75 sm – dir. Tirmə parçadan hazırlanmışdır. Tirmə parça üzərində buta ornamentlərinin təsviri var. Çəpkənin hər tərəfinin ağzı zərbaftaya tutulmuşdur. Astarı qırmızı rəngli qanovuzdandır. XX əsrə aiddir. Şuşa. (İLL 19).

Çəpkən (E.F 3642) – Qadın üst geyimidir. Uzunluğu 58 sm – dir. Qollarla birlikdə 83 sm – dir. Fabrik istehsalıdır. Parça qızılı ornamentlə işlədilmişdir.

Astarı moruq rəngli sətın parçadan işlənilmişdir. XIX əsrin ortalarına aiddir. Şuşa. (İLL 20).

Arxalıq (E.F 4423) – Üzü bənövşə rəngli məxmərdəndir. Astarı yaşıl rəngli üstü qara güllü sətindəndir. Arxalığın yaxasına, ətəyinə və qolunun ağzına zərli bafta tikilmişdir. Qolunun ağzına 3 qat bafta tutulmuşdur. Arxalığın uzunluğu 53 sm – dir. Arxalıq Kürdəmir rayonunda kəndli ailəsində geyinilmişdir. XIX əsrə aiddir. (İLL 21).

Arxalıq (E.F 4508) - Bənövşə rəngli məxmərdən əl ilə tikilmişdir. Qolunun ağzına, yaxasına, belinə, ətəyinə eni 4 sm olan zərbafta tikilmişdir. Astarı göy çitdəndir. İç hissədən güllü çitdən iç tikilmişdir. Kənarlarına ensiz qaragöz bafta tikilmişdir. Uzunluğu 55 sm – dir. Naxçıvan regionunda geyinilmişdir. XIX əsrə aiddir. (İLL 22).

Arxalıq (E.F 6902) - Qadın arxalığı. Üzü bənövşə rəngli məxmər parçadan, astarı isə güllü çitdən tikilmişdir. Ətəyi, qolu və yaxa hissəsi qırçınlıdır. Uzunluğu 48 sm – dir. Arxalıq Şuşa şəhərinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 23).

Arxalıq (E.F 7180) – Arxalığın üz hissəsi yaşıl rəngli zərxara parçadan, astarı isə açıq – qəhvəyi rəngli çitdən tikilmişdir. İçəridən ətrafına bənövşə rəngli qanovuzdan köbə tikilmişdir. Yaxasına və ətəyinə qaragöz bafta tikilmişdir. Qolunun ağzı ağ bezdəndir. Uzunluğu 71 sm – dir. Arxalıq Lahıc rayonuna aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 24).

Arxalıq (E.F 3915) – Tünd - göy rəngli ipəkdəndir. Astarı qəhvəyi rəngli çitdəndir. Uşaq arxalığıdır. Qolunun ağzına, yaxasına, belinə, ətəyinə eni 4 sm olan zərbafta tikilmişdir. Uzunluğu 45 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 25).

Arxalıq (E.F 3922) – Qadın arxalığı. Bənövşəyi rəngli ipək parçadandır. Parçanın üzərində qızılı rəngli butalar tikilmişdir. Arxalığın bel hissəsi büzməli tikilmişdir. Arxalığın ön hissəsində beş ədəd düymə vardır. Uzunluğu 49 sm, eni 119 sm – dir. Qarabağ zonasına aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 26).

Arxalıq (E.F 4079) - Qadın arxalığıdır. E.F 4078 Tumanın dəstidir. Eyni məxmərdən tikilmişdir. Astarı göy rəngli pambıq parçadandır. Arxalığın ətəyi və qollarının ağzı qırçındır. XIX əsrə aiddir. Qarabağ. (İLL 27).

Arxalıq (E.F 4224) – Qadın üst geyimidir. Arxalıq zoğalı məxmərdən tikilmişdir. Arxalığın ətəyi, yaxası və qollarının ağzına qızılı parça tutulmuşdur. Arxalığın uzunluğu 90 sm – dir. XIX əsrin ortalarına aiddir. (İLL 28).

Arxalıq (E. F 5915) – Qadın arxalığı (Candadur). Geyimin üzü göy rəngli zərxara parçadan tikilib. Astarı zolaqlı çit parçadan tikilmişdir. Yaxasında və ətəyində qanavuz parçadan köbə var. Uzunluğu 60 sm – dir. Lahıc kəndinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 29).

Arxalıq (E.F 5316) – Qadın arxalığı. Qırmızı rəngli məxmərdən maşında tikilmişdir. Arxalığın yaxasına, qolunun ağzına və yanlarına zərbafta və qarabatdaq bafta tikilmişdir. Astarı qırmızı ağ qızılı çitdəndir. Kürək hissəsində maşınla iki ağac yarpağı sırlılmışdır. Arxalığın uzunluğu 40 sm, əmək hissəsi 51 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 30).

Arxalıq (E.F 6016) - Qadın arxalığı. Arxalıq qara, qırmızı güllü xaradan tikilmişdir. Astarı qırmızı rəngli çitdir. Arxalığın sinə hissəsi dördkünc formalıdır. Bel hissəsi isə qırçındır. Uzunluğu 50 sm – dir. Arxalıq Şuşa şəhərinə məxsusdur. XIX əsrə aiddir. (İLL 31).

Arxalıq (E.F 6126) - Büzmə arxalıq. Açıq – çəhrayı rəngli, özündən zolaqlı ipək parçadan tikilmişdir. Kürəyində, yaxasında qara sapla naxış tikilmişdir. Astarı dama – dama çitdir. Uzunluğu 52 sm – dir. Vedivend kəndinə aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 32).

Arxalıq (E.F 6418) – Arxalıq xaradan, üzəri qırmızı və göy rəngli sətir parçadan tikilmişdir. Ətrafında və qolunun ağzında zərbafta vardır. Uzunluğu 95 sm – dir. Zaqatala rayonuna aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 33)

Arxalıq (E.F 6531) – Qadın arxalığı. Üzü moruq rəngli zərxara parçadandır. Astarı qırmızı rəngli bez parçadan sıyrıqlı tikilmişdir. Arxalıq bafta ilə bəzədilmişdir. Moruq rəngli zərxara parçanın üzərində qızılı yarpaqlı, yaşıl və

qırmızı güllər var. Ölçüsü : uzunluğu 70 sm – dir. İsmayıl rayonunun Talistan kəndinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 34).

Arxalıq (E.F 7245) – Qadın arxalığı. Arxalıq qırmızı rəngli nəbatı naxışlı zərxara parçadan tikilmişdir. Ətəyi qırçınlı, qolu düz, qolunun ağzına qaragöz bafta tikilib. Arxalığın ölçüsü : uzunluğu 51 sm – dir. Borçalı regionuna aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 35).

Arxalıq (E.F 8614) – Üzü qırmızı rəngli məxmərdən olub, yaxası açıq qolları uzun, beldən kəsik və qırçınlı tikilmişdir. Yaxasına, qolunun ağzına, belinə, ətəyinə qızılı bafta, qaragöz və şahpəsənd bafta tikilmişdir. Astarı qırmızı güllü çitdəndir. Ölçüsü : 55 x 36 sm – dir. Qutqaşen rayonuna aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 36)

Arxalıq (E.F 94) – Qadın arxalığı. Qara məxmərdən tikilmişdir. Arxalığın kənarlarına qızılı zəncirə və zərbafta tutulmuşdur. Sinə hissəsi dördkünc formadadır. Astarı sətir parçadandır. XX əsrə aiddir. Bakı. (İLL 37).

Arxalıq (E.F 477) – Arxalıq tirmə parçadandır. Qollarının ağzı və bütün kənarları zərbaftayla tikilmişdir. Astarı açıq – yaşıl pambıq parçadan işlənilmişdir. XIX əsrə aiddir. (İLL 38).

Arxalıq (E.F 2471) – Qadın üst geyimi. Zoğalı rəngli məxmər parçadan tikilmişdir. Yaxasının ağzı və qollarının ağzı qızılı pullarla işlənilmişdir. Astarı narıncı rəngli sətir parçadandır. Yaxası dördkünc formadadır. Bel hissəsi qırçındır. Qolları uzundur. Uzunluğu 57 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Bakı. (İLL 39).

Arxalıq (E.F 2519) – Arxalıq al - əlvan ipək parçadan fabrik istehsalı parçadan tikilmişdir. Parçanın üzərində nəbatı və buta ornamentləri təsvirləri var. Bel hissədən qırçındır. Yaxası dördkünc formalıdır. Astarı güllü çit parçadandır. Uzunluğu 75 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Balaxanı. (İLL 40).

Arxalıq (E.F 2520) – Qadın arxalığı. Güllü qanavuz parçadandır. Bel hissəsi qırçındır. Astarı güllü çit parçadandır. Yaxası dördkünc formadadır. Uzunluğu 60 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Balaxanı. (İLL 41).

Arxalıq (E.F 2710) - Qadın arxalığı. Gül buketi təsvirli atlas parçadan tikilmişdir. Astarı boz rəngli sətın parçadandır. Qolların astarı isə narıncı qanovuz parçadandır. Yaxası dördkünc formadadır. Yaxasının ağzı və qollarının ətrafı zərbafta ilə tikilmişdir. Uzunluğu 76 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Şamaxı. (İLL 42).

Arxalıq (E.F 2734) – Qadın üst geyimi. Tirmə parçadandır. Uzun qolludur. Astarı tünd yaşıl rəngli sətındəndir. Qollarının və yaxasının ağzı zərbafta ilə tikilmişdir. Tirmə parça üzərində buta ornamentı təsvirləti var. XX əsrə aiddir. Naxçıvan. (İLL 43)

Arxalıq (E.F 5134) – Qadın arxalığı. Tünd qırmızı rəngli, üzərində qara, qırmızı haşiyəli güllər və yarpaqlar toxunmuş parçadan tikilibdir. Neylufər qollu (Nilufər qollu) astarı çəhrayı rəngli, üstü qırmızı giləli çitdir. Ətəyinin qırçını 9 sm, qolunun qırçını 15 sm – dir. Uzunluğu 48 sm – dir. XX əsrin əvvəllərində Qarabağda işlənilib. (İLL 44).

Arxalıq (E.F 5144) – Qadın arxalığı. Yerliyi sarı rəngli sətın parça üzərində bənövşəyi rəngli güllü məxmər təsvirli parçadan tikilmişdir. Uzunluğu 50 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Naxçıvan. (İLL 45).

Arxalıq (E.F 1571) - Arxalıq qara atlas parçadan hazırlanmışdır. Müxtəlif əlvan çeşidləri olan qara atlasdan tikilib. Boz pambıq parçadan astarı vardır. Belinin ətrafı büzməlidir. Çiyindən dirsəyinə qədər qolları dar, dirsəkdən aşağı enlidir və qolunun ağzına büzmə və qırçın verilmişdir. Düyünlərlə bağlanır. Düyünlər orta ölçülüdür. Arxalığın ümumi uzunluğu 53 sm – dir. Şuşa əhalisinin geyimi olmuşdur. XX əsrə aiddir. (İLL 46).

Arxalıq (E.F 1572) - Arxalıq mavi rəngli muar ipək parçadan ibarətdir. Arxalıq güllü mavi rəngli parçadan hazırlanmışdır. Çiyindən dirsəyinə qədər qolları dar, dirsəkdən aşağı enlidir və qolunun ağzına büzmə və qırçın verilmişdir. Düyünlərlə bağlanır. Düyünlər orta ölçülüdür. Arxalığın ümumi uzunluğu 52 sm – dir. Şuşa əhalisinin geyimi olmuşdur. XX əsrə aiddir. (İLL 47).

Arxalıq (E.F 1582) – Arxalıq qadın üst geyimidir. Tirmə parçadan hazırlanmışdır. Arxalıq maşında tikilmişdir. Qolları düz biçimlidir. Qolları aşağı getdikcə daralır. Astarı dama – dama çit parçadandır. Aşağı hissəsi qırçınla işlənib. Uzunluğu 51 sm – dir. Qolunun uzunluğu 52 sm – dir. Sinəsi açıqdır. Qarmaqlarla və ilgəklərlə bağlanır. Bakı əhalisinin geyimi olmuşdur. XIX əsrə aiddir. (İLL 48).

Arxalıq (E.F 1587) – Arxalıq qırmızı atlasdandır. Qırmızı xaradan hazırlanmışdır. Qırmızı çit astarı var. Aşağısı qırçındır. Balağı qat – qat tikilib, boyunu və sinəsi xırda qırçınlarla tikilmişdir. Qolları aşağıya doğru enlənir, qolunun ağzına xırda qırçın verilir. Uzunluğu 50 sm –dir. Qarabağ əhalisinin geyimi olmuşdur. XIX əsrə aiddir. (İLL 49).

Arxalıq (E.F 1590) - Arxalıq tirmə parçadandır. Tirmə parça qırmızı rəngdədir. Üzərində nəbatı və buta ornamentləri təsvir olunub. Qolunun altında yarıqlar var. Hər tərəfi zərbafta ilə tikilmişdir. Qolları düz, dar, qolunun ağzına isə enli zərbafta tutulmuşdur. Astarı qırmızı çit parçadandır. Birtərəfində üstə qoyma cib var. Uzunluğu 50,5 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Naxçıvan. (İLL 50).

Arxalıq (E.F 1601) – Arxalıq (rebs) ipək parçadan tikilmişdir. Astarı çit, xırda, qara, güllü, çəhrayı parçadandır. Aşağısı həmin parçadan tikilmişdir. Qolları yuxarıdan dar, aşağıya doğru isə enlənmiş vəziyyətdədir. Qolları bant qırçınları ilə bəzədilmişdir. Döş hissəsində ilgəklər tikilib. Uzunluğu 49 sm – dir. Qarabağ əhalisinin geyimi olmuşdur. XIX əsrə aiddir. (İLL 51).

Arxalıq (E.F 1897) - Arxalıq tirmə parçadan hazırlanmışdır. Fon qırmızı və müxtəlif rəngli butalarla işlənilmişdir. Belindən kəsmədir. Beli yığılıb büzməlidir. Qolları uzun deyil. Qanavuz ipəkdən astarı var. Arxalığın hərtərəfi zərbafta ilə tikilib. Uzunluğu 86 sm – dir. Eni qollarla birlikdə 114 sm – dir. İrəvan şəhərinin əhalisi tərəfindən geyinilmişdir. XIX əsrə aiddir. (İLL 52).

Arxalıq (E.F 2119) – Arxalıq qadın üst geyimi. Ağ ipəkdən tikilmişdir. Kəməre qədər hamar, kəmərdən aşağı qat – qat tikilmişdir. Sinəsi kəsik və kəsiyin qıraqları xırda büzməli qırçınla işlənilmişdir. Kənarları zərbafta ilə

bəzədilmişdir. Qolları dardır. Dirsəkdən aşağı qollarında və ətəyində əlvan ipək saplarla güllər tikilmişdir. XIX əsrin sonunda Azərbaycan qadını tərəfindən Şuşada tikilmişdir. Uzunluğu 48 sm, eni qollarla birlikdə 134 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 53).

Arxalıq (E.F 2268) – Arxalıq qara atlasdan tikilmişdir. Atlas parça Şamaxı istehsalıdır. Qara atlas fon üzərində güləbətin butalar işlənilmişdir. Qolları dirsəyəcən tikilidir. Qolunun ağzı yarım dairə formasındadır. Hərtərəfi bafta və piləklə işlənilmişdir. XIX əsrin ortalarına aiddir. (İLL 54).

Arxalıq (E.F 3751) – Qadın arxalığı. Bakı əhalisinə məxsusdur. Tirmə parçadandır. Sinəsi dördkünc formalı, qolları uzun biçimlidir. Astarı bənövşəyi rəngli sətindəndir. XX əsrə aiddir. Bakı. (İLL 55).

Arxalıq (E.F 3426) – Qadın arxalığı. Tirmə parçadan hazırlanmışdır. Parçanın üzərində nəbati və buta ornamentləri təsvir edilmişdir. Astarı moruq rəngli sətini parçadandır. Uzunluğu 66 sm – dir. XIX əsr. Bakı (İLL 56).

Arxalıq (E.F 3639) – Qadın arxalığı. Tirmə parçadan tikilmişdir. Yaxası dördkünc formalı. Qolları qısa biçimli. Yaxasının ağzı və ədəklərinə enli qızılı zərbafta tutulmuşdur. Astarı narıncı rəngli sətini parçadandır. XIX əsrə aiddir. Şuşa. (İLL 57).

Arxalıq (E.F 8448) – Uşaq arxalığı. Üzü bənövşə rəngli məxmərdən, astarı miləmil güllü çitdən tikilmişdir. Yaxasına, qolunun ağzına və ətəyinə zərbafta tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 45 sm – dir. XIX əsrə aiddir. Qarabağ regionuna aiddir. (İLL 58).

Arxalıq (E.F 83) – Qara ipəkdəndir. Astarı zoğalı sətindəndir. Qollarının ağzına zərbafta tikilmişdir. İpəyin üzərində qızılı rəngdə nəbati ornamentlər var. Qolunun altında kəsikləri var. Arxalığın hər tərəfinə köbə verilmişdir. XX əsrə aiddir. Gəncə. (İLL 59).

Tuman (E.F 4623) – Qadın tumanı. Üstü güllü zərli parçadan tikilmişdir. Bel hissəsinə qəhvəyi rəngli atlasdan köbə tikilmişdir. Ətəyində gümüşü ensiz

sarıma qaytan var. Tuman beş taxtadan (hissədən) tikilib. Uzunluğu 75 sm – dir. XIX əsrin sonu Şamaxı şəhərinə aiddir. (İLL 60).

Tuman (E.F 4018) – Qadın geyimidir. Fabrik atlasından tikilmişdir. Qırmızı rəngli parçadan tikilən tumanın ətəyinə zərbafta tikilmişdir. Zərbaftanın aşağı hissəsinə tirmə parçadan köbə tikilmişdir. Uzunluğu 92, 5 sm – dir. Tuman Qarabağ bölgəsində “İbrahim xanın” ailəsinə məxsus idi. XIX əsrə aiddir. (İLL 61).

Tuman (E.F 4078) – Qadın geyimidir. Bənövşəyi rəngli fabrik istehsalı olan məxmərdən tikilib. Tumanın uzunluğu 98 sm – dir. Tuman XIX əsr, Qarabağ bölgəsinə aiddir. (İLL 62).

Tuman (E.F 4146) – Qadın geyimidir. Zoğalı rəngli məxmərdəndir. Tumanın ətək hissəsinə pələklərlə nəbatı ornamentlər işlənilib. Tumanın uzunluğu 7,5 sm, eni 53,5 sm – dir. Tuman İrəvan bölgəsi, XIX əsrə aiddir. (İLL 63).

Tuman (E.F 5736) – Qadın geyimidir. Açıq – sarı rəngli nazlaşal parçadan tikilmişdir. Üstündə açıq – sarı rəngli sapdan uzunsov zolaqlar var. Tumanın yuxarı hissəsi xırda qırçın üsulu ilə yığılıbdır. Tuman Qutqaşın rayonuna aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 64).

Tuman (E. F 6008) – Qadın tumanı. Tumanın yerliyi ağ rəngdə, üstündə buta ornamentli haşiyəli tirmədən tikilmişdir. Tuman bel hissədən qat – qat büzməli yığılmışdır. Bakı bölgəsinə aiddir. Uzunluğu 85 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 65).

Tuman (E.F 6335) - Qadın tumanı. Moruq rəngli darayı parçadan qat – qat tikilmişdir. Belində qırmızı rəngli bağı var. Bel hissəsində qırmızı sətindən göbəsi vardır. Tuman 7 taxtadan (hissədən) ibarətdir. Ölçüsü : 149 x 89 sm – dir. Tuman Şuşa şəhərinə aiddir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 66).

Tuman (E.F 6771) – Qadın üst tumanı. Çəhrayı rəngli, özündən gülləri olan parçadan “ Hacı mənə bax” tikilmişdir. Tuman 7 taxtadan ibarətdir. Ölçüsü : uzunluğu 97 sm – dir. Tuman Bərdə rayonuna aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 67).

Tuman (E.F 8216) – Uşaq üçün qırmızı rəngli butalı zərxdən uşaq üçün tikilmişdir. Ətəyinə qara və güləbətin sapdan hörülmüş qaytan tikilmişdir. Qızılın sətini mifəsinə, qırmızı tumanbağı toxunmuşdur. Tuman bir neçə hissədən qurama tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 54 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 68).

Tuman (E.F 8487) – Tuman açıq çəhrayı rəngli üstü gül budaqlı krepdeşin parçadan tikilmişdir. İki taxta parçadan tikilib. Bel hissəsinə rezin tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 93 sm – dir. Bakı şəhərinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 69).

Tuman (E.F 8961) – Yerliyi sürməyi, üstü buta naxışlı tirmədən tikilmişdir. Ətəyində iki sıra zərxdə üstü naxışlı parçadan köbəsi, belində qara rəngli parçadan belbaz vardır. Ətəyində borucuqlar tikilib. Ölçüsü : uzunluğu 86 sm – dir. Tuman XIX əsrə aiddir. Qarabağ. (İLL 70).

Tuman (E.F 9137) – Yaşıl rəngli qanovuzdan tikilib. Bel hissəsində 10 sm enində qırçınlarla yığılıb. Tumanın balağına içəri tərəfindən qırmızı ipəkdən köbə tikilib. Tuman əl ilə tikilib. XIX əsrin axırlarına aiddir. Quba rayonuna məxsusdur. (İLL 71).

Tuman (E.F 75) - Qadın üst geyimidir. Qırmızı sətindən tikilmişdir. Qızılı rəngdə əmək hissəsində kant tikilmişdir. XIX əsrə aiddir. Şamaxı. (İLL 72).

Tuman (E.F 95) - Tuman güllü çitəndir. Qırçınlı biçimlidir. XX əsrə aiddir. Bakı. (İLL 73).

Tuman (E.F 5066) – Tuman. Bənövşə rəngli. 7 taxta fay parçadan əldə tikilmişdir. Tumanın ətəyinə eni 4, sm olan maşınla toxunulmuş tor tikilibdir. Belində ağ rəngli iplik “tumanbağı” var. Bu XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanın “Nehrəm” kəndində tikilmişdir. Uzunluğu 68 sm – dir. (İLL 74).

Tuman (E.F 1095) – Tuman xırda ağ naxışlı qəhvəyi çitəndir. Tumanın beli qart şəklində tikilmişdi, hansının ki arasına tumanbağı keçirilirdi. Nuxalı qadına məxsus olmuşdur. Uzunluğu 103 sm – dir. XX əsr. Şəki. (İLL 75).

Tuman (E.F 1221) – Tuman ağ çitdən mavi gülləri olan parçadandır. Belində qatları var. Belində tumanbağı üçün yer var. Uzunluğu 79 sm, tumanbağının eninin yeri 35 sm, 3 taxtalıdır. XIX əsrə aiddir. Gəncə. (İLL 76).

Tuman (E.F 1223) – Tuman çəhrayı və qırmızı güllü çitdən tikilmişdir. 3 taxtadan ibarətdir. Parçanın üzərində buta ornamentli naxışların təsviri var. XX əsrin ortalarına aiddir. Gəncə. (İLL 77).

Tuman (E.F 1600) – Tuman (rebs) ipək moruq rəngli qızılı güllərlə toxunmuş, üstündə göy, yaşıl və çəhrayı güllər (xırda) olan parçadan hazırlanmışdır. Tumanın beli iri, dərin qatlarla tikilmişdir. XIX əsrə aiddir. (İLL 78).

Tuman (E.F 1720) – Tuman. Qırmızı düyməli, qızılı dairəli çəhrayı atlasdan yeddi taxtalı, kənarları çapına biçilmiş, zolaqlı tirmə parçayla köbə tikilmişdir. Aşağısında qızılı sapdan qırçın vardır. Uzunluğu 80 sm – dir. Tumanbağı üçün belinə güllü ağ parçadan zolaq salınıb. XIX əsrə aiddir. Qarabağ. (İLL 79).

Tuman (E.F 2252) – Toy tumanı olmuşdur. Quba əhalisi tərəfindən geyinilmişdir. Qırmızı ipəkdən və üzərində qızılı gülləri olan parçadan hazırlanmışdır. Uzunluğu 84 sm – dir. Bel hissəsi hamar pambıq parçayla tikilmişdir. Tuman 4 taxtadan ibarətdir. Quba. XX əsrə aiddir. (İLL 80).

Tuman (E.F 2287) – Tuman krem rəngli Moskva istehsalı olan rebs muar parçadan tikilmişdir. Parçanın üzərində mavi, sarı və qırmızı xırda güllər vardır. Tuman 8 taxtadan ibarətdir. Balağı ağ parçayla tikilib. Beli dərin qatlarla tikilib. Beli həmin parçadan olan zolaqla tikilmişdir. Tumanın uzunluğu 101 sm – dir. Tuman Qarabağ əhalisi tərəfindən istifadə olunmuşdur. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 81).

Tuman (E.F 3680) – Qırmızı qanovuzdan tikilmişdir. Aşağı hissəsində zərbafta tikilmişdir. Beli qırçınlıdır. Astarı güllü çitdəndir. Ordubad əhalisinə məxsusdur. XIX əsrə aiddir. (İLL 82).

Tumanbağı (E.F 4118) - Tumanbağı bənövşəyi rəngli ipək parçadandır. Qarabağ bölgəsi, XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 83).

Tumanbağı (E.F 7718) - Tünd qırmızı rəngli ipək sapdan toxunmuşdur. Uclarında güləbətirlə bəzədilmiş qotazlar var. XIX əsrə aiddir. (İLL 84).

Tumanbağı (E.F 8232) – Qırmızı, rəngli ipək sapla həndəsi naxışlı toxunmuşdur. Hər iki başında fiqurlu güləbətirlə düzəldilmiş qotaz vardır. Ölçüsü : 105 x 10 sm – dir. XX əsər aiddir. (İLL 85).

Tumanbağı (E.F 649) – Tumanbağı. Çəhrayı rənglidir. İpək saplardan toxunmuş, tumanın çaxçurun belinə keçirilir. XIX əsrə aiddir. (İLL 86).

Tumanbağı (E.F 1552) – Tumanbağının uzunluğu 126 sm- dir. Bənövşəyi rəngli tumanbağı, uclarında həmin saplardan və rənglərdən qotazlar vardır. XX əsrə aiddir. (İLL 87).

Tumanbağı (E.F 3628) – Uzunluğu 1,5 sm – dir. Bənövşəyi rəngli tumanbağı, uclarında həmin saplardan və rənglərdən qotazlar vardır. XX əsrə aiddir. (İLL 88).

Köynək (E.F 4521) – Abı rəngli qanavuzdan maşınla tikilmişdir. Köynəyin ön hissəsi qanavuz, arxa və qolunun ön hissəsi ağ bezdir. Köynəyin boğazında iki düymə vardır. Köynəyin uzunluğu 45 sm, eni 53 sm – dir. Qarabağ zonasına aiddir. XIX əsrin ortalarına aiddir. (İLL 89).

Köynək (E.F 5885) – Qadın köynəyidir. Köynək müxtəlif rəngli miləmil ipək parçadan maşında tikilmişdir. Qolunun ağzına qara tül, yaxasına ağ, açıq – sarı rəngli tuldən bəzək tikilmişdir. Boğazına yaşıl məxmərdən köbə tikilmişdir. Köynəyin uzunluğu 52 sm – dir. Köynək Qarabağ bölgəsinə aiddir. XX əsr. (İLL 90).

Köynək (E.F 5886) – Qadın köynəyi. Qırmızı rəngli qanovuz parçadan tikilmişdir. Uzunluğu 51 sm – dir. Köynək Qarabağ bölgəsinə aiddir. XX əsr. (İLL 91).

Köynək (E.F 5910) – Qadın köynəyi. Köynəyin yaxası zolaqlı zərxara parçadandır, kürəyi isə qırmızı bezdəndir. Köynək qolsuzdur. Yaxa hissəsindən açılıb – bağlanır. Köynək əl ilə tikilib, qalağı var. Uzunluğu 50 sm – dir. Balaxanı kəndinə aiddir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 92).

Köynək (E.F 5317) – Qadın köynəyi. Yerliyi qara üstü göy giləmeyvə naxışlı enli parçadan əl ilə tikilmişdir. Qolu düz, çiyini bütöv formalıdır. Yaxasında üç ədəd ağ düymə var. Ətəynin hər iki tərəfində 20 sm uzunluğu olan yarıq vardır. Ölçüsü 88 x 86 sm – dir. Lerik bölgəsinə aiddir. XX əsrin ortalarına aiddir. (İLL 93).

Köynək (E.F 6336) – Qadın köynəyi. E.F 6335 nömrəli Tumanın dəstidir. Köynək də həmçinin moruq rəngli darayı parçadan qat – qat tikilmişdir. Uzunluğu 47 sm – dir. Şuşa şəhərinə aiddir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 94).

Köynək (E.F 6341) - Qadın köynəyi. Yerliyi sarı, üstündə enli tünd sarı, narıncı, qara xətlili zolaqlı ipək parçadan tikilmişdir. Köynəyin astarı saya pambıq parçadandır. Yaxasında bənövşə rəngli qanovuz parçadan köbəsi vardır. Ölçüsü : 61 x 57 sm – dir. İsmayilli rayonuna aiddir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 95).

Köynək (E.F 6510) – Köynək sürməyi rəngli zərxara parçadan tikilmişdir. Yaxasında bafta və zəncirə vardır. Zərxara parçanın üzərində qızılı rəngli buta və nəbatı ornamentlər işlənilmişdir. Uzunluğu 60 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 96).

Köynək (E.F 6541) – Köynək açıq – sarımtıl rəngli güllü zərxara parçadan tikilmişdir. Yaxasında zərbafta var. Ölçüsü : uzunluğu 52 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 97).

Köynək (E.F 8466) – Göy rəngli müxtəlif parçalardan əldə qurama tikilmişdir. Köynəyin kürəyi və qolları darayı parçadandır. Kürəyində bənövşə rəngli darayı parçadan quraması vardır. Yaxasına qızılı sarıma tikilmişdir. Qolu düz, enli biçilib. Ölçüsü : 49 x 58 sm – dir. Şəki şəhərinə aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 98).

Köynək (E.F 9416) - Moruğu rəngli zərxara parçadan tikilmişdir. Yaxası güləbatın baftaya tutulmuşdur. Kürəyi və qolları (yarıya qədər) qırmızı rəngli

sətindəndir. Qollarının ağzı manjetli, düyməlidir. Ölçüsü : 65 x 62 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 99).

Köynək (E.F 8652) – Köynək narıncı qanovuz və çəhrayı sətın parçadan tikilmişdir. Kürək hissəsi və qolun dib hissəsi çəhrayı sətın, qolunun qalan hissəsi qanovuzdandır. Yaxasına qara rəngli məxmər və gülün içi boş tikilmişdir. Ölçüsü : 111 x 98 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 100).

Köynək (E.F 62) – Alt köynəyi. Qırmızı dama – dama çit parçadan tikilib. Qolları uzundur. Sinə hissəsində 3 düyməsi var. XX əsrə aiddir. (İLL 101).

Köynək (E.F 104) – Alt köynəyi. Qırmızı parçadan tikilmişdir. İki ədəd gümüş düyməsi var. XX əsrə aiddir. Qazax. (İLL 102).

Köynək (E.F 3728) – Göy qanovuz parçadan tikilmişdir. Açıq – mavi rəngdədir. Sinə hissəsi Şamaxı sakindən alınıb. XX əsrə aiddir. (İLL 103).

Köynək (E.F 3366) – Qarabağ əhalisi tərəfindən geyinilmişdir. Ölçüsü 35 x 48 sm – dir. Fabrik istehsalıdır. İpək parçadan hazırlanmışdır. Üzəri buta ilə işlənilmişdir. XX əsrə aiddir. (İLL 104).

Köynək (E.F 7289) - Yerliyi qırmızı, üstü müxtəlif rəngli nəbatı naxışlı tirmənuma parçadan tikilmişdir. Geyimin qolu, bədənini gen, yaxası yanyaxa, boğazı boyunduruqlu formadadır. Ölçüsü : uzunluğu 94 sm – dir. XIX əsrin sonuna aiddir. (İLL 105).

Köynək (E.F 5144) – Üst köynəyi. Narıncı rəngli, özündən gülü olan ipək parçadan tikilmişdir. Köynəyin uzunluğu 113 sm, eni 76 sm – dir. Qolları çiyyindən 45 sm aşağı, qırmızı rəngli parçadan olub, ondan sonra enə özünün ipək parçasından 26 sm, uzunluğunda yamaq verilmişdir. Xildəkləri də qırmızı rəngli milmil çitdən qoyulmuşdur. Köynəyin yaxasında iki ədəd şəffaf düymə və qaytandan ilgək vardır. Köynək Quba rayonunda tat ailəsində geyinilmişdir. XX əsrə aiddir. (İLL 106).

Köynək (E.F 73) – Üst köynəyi. Qırmızı rəngli sətın parçadandır. Sinəsində və qollarının ağzına zərbafta tikilib. Yaxasında metal düymə var. Həmçinin

köynəyin aşağı hissəsində 18 ədəd metal pullar tikilib. Köynək XX əsrə aiddir. Şamaxı. (İLL 107).

Kürdü (E.F 5881) – Üz hissəsi müxtəlif rəngli tirmə hissələrindən, astarı qırmızı rəngli qanavuzdan tikilmişdir. Yaxasına, qolunun ağzına, ələyinə qaragöz bafta, qara sətindən köbə və xəz tikilmişdir. Kürdünün uzunluğu 50 sm – dir. Kürdü Qarabağ bölgəsinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 108).

Eşmək (Küləçə) (E.F 6120) – Küləçənin üzü tünd zolaqlı məxmərdəndir. Qolunun ağzına, yaxasına və ələyinə xəz tutulmuşdur. Astarının kürəyi quzu dərisindən, bel hissəsi isə xəzdəndir. Qolunun ağzında, boynunda tirmə parçadan köbə verilmişdir. Uzunluğu 55 sm – dir. Küləçə Şəki rayonuna aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 109).

Eşmək (E.F 6617) – Xəz eşmək. Üzü tünd qırmızı rəngli məxmərdən, astarı qırmızı parçadan tikilmişdir. Yaxası, qolunun ağzı və ələyi xəz və qaragöz bafta ilə bəzədilmişdir. Ölçüsü : 53 x 53 sm – dir. Şəki şəhərinə aiddir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 110).

Küləçə (E.F 7748) – Bənövşə rəngli məxmərdəndir. Küləçənin yaxasına, ələyinə, qollarının ağzına xəz, astarına isə xəz və qoyun dərisi tikilmişdir. Ələyinə və yaxasına tirmədən köbə verilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 52 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 111).

Kürdü (E.F 7966) – Qadın üst geyimidir. Kürdünün üzü milə - mil tirmədən, içərisi xəzdir. Qolunun ağzına, yaxasına və çapıqlarının ətrafına xəz tutulmuşdur. Ələyinə və qoluna qızılı zəncirə tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 55 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 112).

Kürdü (E.F 7991) – Qadın üst geyimi. Bir neçə hissədən ibarət olan müxtəlif rəngli və naxışlı hindistan tirməsindən tikilmişdir. Yaxasına, ələyinə, çapıqların ağzına ensiz qara sətindən göbə tikilmişdir. Astarı yoxdur. Ölçüsü : uzunluğu 58 sm – dir. Şuşa şəhərinə aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 113).

Küləçə (E.F 106) - Açıq qırmızı ipək parçadandır. Astarı göy rəngli sətindəndir. Arxalığın kənarlarına xəz tikilmişdir. Bel hissəsindən qırçınlıdır. XX əsrə aiddir. Qazax. (İLL 114).

Kürdü (E.F 2379) – Kürdü qadın qolsuz geyimidir. Sarıqlı, üzü qırmızı tirmədənndir. Bütöv biçimlidir. Astarı qanovuz parçadandır. Maşında sarınmışdır. Kənarları xəz ilə işlənilmişdir. Uzunluğu 52 sm, kürəyinin eni 35 sm – dir. XX əsrin ortalarına aiddir. (İLL 115).

Ləbbadə (E.F 5900) – Ləbbadə qadın üst geyimidir. Ləbbadənin üz hissəsi bənövşə rəngli məxmərdən, astarı isə yaşıl rəngli bezdən tikilmişdir. Ləbbadənin qolunun ağzına, yaxasına, ələyinə yaşıl rəngli məxmərdən köbə və qara rəngli gözqaytan tikilmişdir. Ləbbadənin uzunluğu 44 sm – dir. Ləbbadə Oğuz rayonuna aiddir. XIX əsr. (İLL 116).

Ləbbadə (E.F 6424) – Ləbbadə üzü müxtəlif rəngli misqal tirmə hissələrindən tikilmişdir. Ləbbadənin yaxasında, qolunun ağzında və ələyində bənövşə və yaşıl rəngli məxmər parçadan köbə və zərbafta tikilmişdir. Astarı yundandır. Ölçüsü : uzunluğu 46 sm - dir. Şəki şəhərinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 117).

Ləbbadə (E.F 7922) - Üzü tünd qırmızı güllü tirmədən, astarı güllü çitdəndir. Ləbbadənin yaxasına, qoluna və kəsiklərinə yaşıl məxmərdən köbə, gümüşü sarına və zəncirə tikilmişdir. Ləbbadənin yaxası açıq, yanları çapıqlı, qolu düz və qısa biçilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 50 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 118).

Ləbbadə (E.F 8166) – Ləbbadə göy rəngli məxmərdən tikilmişdir. Yaxasına, ələyinə və qolunun ağzına tirmədən köbə və qızılı güləbətinli sarıma, zəncirə tikilmişdir. Astarı xırda naxışlı çitdəndir. Ölçüsü : uzunluğu 44 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 119).

Ləbbadə (E.F 8209) – Ləbbadə qadın üst geyimidir. Üstü qırmızı və ağ naxışlı zolaqlarla toxunulmuş tirməkumadan tikilmişdir. Ləbbadə düz biçimi, qolu qısa olub yaxasına, qolunun ağzı və yan çapıqlarına bənövşə rəngli məxmər köbə və zəncirə tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 45 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 120).

Ləbbadə (E.F 9371) – Qırmızı məxmərdəndir. Kənarlarına bənövşəyi köbə tikilib. Qollarının kənarlarına isə əlavə “Qarabattaq” güləbatın qaytan tikilib. Astarı şabalıdı çitdəndir. Ölçüsü : 47 x 36 sm – dir. XIX – XX əsrlərə aiddir. Şəki. (İLL 121).

Ləbbadə (E.F 9488) – Qara rəngli xara parçadandır. Yaxası, ətəyi və qolları çəhrayı rəngli ipək köbə ilə tikilmişdir. Astarı güllü çitdəndir. Ölçüsü : 46 x 44 sm – dir. Qollarının uzunluğu 29 sm – dir. Şəki şəhərinə aiddir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 122).

Ləbbadə (E.F 9497) – Yaşıl rəngli zərxara parçadandır. Yaxası, ətəyi, qolları zərbaftaya və bənövşəyi rəngli köbəyə tutulmuşdur. Qoltuqaltı açıqdır və qara rəngli köbə ilə tikilmişdir. Astarı boz rəngli sətindəndir. Ölçüsü : uzunluğu 50 sm, kürək hissəsi 80 sm – dir. Şəki şəhərinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 123).

Ləbbadə (E.F 8664) – Ləbbadə tirmə parçadan tikilib. Parçanın yerliyi tünd qırmızı üstü buta naxışlı bir neçə tirmə parça hissəsindən tikilmişdir. Ləbbadənin yaxasına, qollarının ağzına və ətəyinə ağ və qırmızı zolaqlı tirmədən köbə və güləbatının qaytan tutulmuşdur. Qolunun ağzına, yaxasına, ətəyinə, qollarının ətrafına qızılı zəncirə tutulmuşdur. Ölçüsü : uzunluğu 46 sm – dir. Şəki şəhərinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 124).

Geyim (E.F 6337) – Qadın paltarı. Yerliyi ağ, üstü güllü kisiyə tikilmişdir. Müasir formada tikilmişdir. Yaxa hissəsində 4 ədəd düymə var. Dirsəyə qədər qolludur. Bel hissəsində eyni parçadan kəmər var. Uzunluğu 119 sm – dir. Geyim Şuşa şəhərinə aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 125).

Geyim (E.F 9582) – Qadın geyimi. Zərxara parçadan tikilib. Üzərində üç iri və üç xırda buta var. Boğaz hissəsi bağlı, beli büzməlidir. Ölçüsü : uzunluğu 115 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 126).

Geyim (E.F 481) – Tünd göy rəngli naxışlı yarımipək parçadan, qısa qollu, kənarları isə həmin naxışlı qırmızı parçayla tikilmişdir. Astarı tünd göy pambıq parçadandır. XIX əsrə aiddir. (İLL 127).

Geyim (E.F 221) – Kiçik don. Şəhər biçimində moruq rəngli, boyunluğun ətrafı ağ qırçınla tikilmişdir. Qolunun ağzına gümüşlə işlənmiş məxmər zolaqlar tikilmişdir. XX əsrə aiddir. (İLL 128).

Gödəkçə (E.F 8217) – Uşaq üçün qırmızı rəngli zərbafta parçadan tikilmişdir. Yaxasına, qolunun ağzına və qabğına zərbafta tikilmişdir. Dörd ilmədüyməsi var. Qolları qurama tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 34 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 129).

Uşaq üst geyimi (E.F 222) - Uşaq üst geyimidir. Qızılı rəngli parçadandır. İki ədəd kiçik gümüş düyməsi vardır. Astarı yaşıl rəngli parçadandır. Geyimin ətrafına köbə tutulmuşdur. XIX əsrə aiddir. (İLL 130).

Üst geyimi (E.F 225) – Gödəkçə. Ağ rəngli məxmərdən tikilmişdir. Metal saplarla buta və nəbatı ornamentlər işlənilmişdir. Üzərində metal piləklərlə işlənilmişdir. XIX əsrə aiddir. (İLL 131).

Gödəkçə (E.F 226) – Yarıməxmərdən olan gödəkçə. Ön hissəsi metal saplarla nəbatı ornamentlərlə işlənilmişdir. Ön hissəsində 15 düyməsi var. Astarı ağ bezdəndir. XIX əsrə aiddir. (İLL 132).

Çuxa (E.F 1584) – Çuxa qadın geyimidir. Bənövşəyi məxmərdən tikilmişdir. Astarı qırmızı qanovuz parçadan tikilmişdir. Qollarının ağzı, ədəkləri və kənarları ağ muncuqla tikilmişdir. Çuxa üzərində nəbatı və buta ornamentləri zərbafta və piləklərlə işlənilmişdir. Qolunun altında və aşağı hissəsində yarıq qoyulmuşdur. Aşağı hissəsində çuxa bel hissəsinə sırf büzmə şəklində tikilmişdir. Qolunun uzunluğu 93 sm – dir. Naxçıvan əhalisinin heyimi olmuşdur. XIX əsrə aiddir. Naxçıvan. (İLL 133).

Araxçın (E.F 8492) – Üzəri ağ, qırmızı, sarı və sürəyi zolaqlı tirmədən hazırlanmışdır. Astar bez parçadan tikilmişdir. Üstü güləbətin və ağ ipək sapla cınağı tikməlidir. Diametri 18 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 134).

Araxçın (E.F 7731) – Tirmə parçadan tikilmişdir. Üzərində güləbətin sapla doldurma və ağ ipək sapla “quş gözü” tikmə vardır. Diametri 12,5 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 135).

Araxçın (E.F 6568) – Üzəri miləmil tirmədən, astarı narıncı və qanovuzdan tikilmi.dir. Üzərində qırmızı güləbətın və cınağı tikmə vardır. Diametri 19 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 136).

Araxçın (E.F 6569) – Üzəri miləmil tirmədən, astarı qırmızı rəngli bez parçadandır. Üzərində qızılı güləbətın və cınağı tikmə vardır. Diametri 14 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 137).

Araxçın (E.F 7038) – Üzü qara rəngli atlasdan, astarı qırmızı güllü çitdəndir. Ağız kənarına sürməyi rəngli güllü xaradan köbə tikilmişdir. Atlas üzərində qızılı və gümüşü güləbətın sapla yarpaq formalı tikmə vardır. Diametri 20 sm . XIX əsrə aiddir. (İLL 138).

Çaxçur (E.F 3014) – Uzunluğu 130 sm – dir. Şəki zonasının əhalisi tərəfindən geyinilmişdir. (İLL 139).

Kəlağayı (E.F 9323) – İpəkdəndir. Yerliyi firuzəyi rəngdədir. Bir enli dişli və “nargülü” adlandırılan naxışlı haşiyəsi var. Haşiyəsi ağ və boz rənglidir. İsmayılı Basqal bölgəsinə aiddir. İpəkbasma texnikası ilə bəzədilir. Ölçüsü 145 x 141 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 140).

Kəlağayı (E.F 9322) – Tünd göy rəngli ipəkdəndir. Bir enli “dik” adlanan sarı rəngli haşiyəsi var. Haşiyəsi dalğavari dişlidir. Nəbatı naxışlıdır. Basqal ipəkbasma texnikası ilə işlənilib. İsmayılı bölgəsinə məxsusdur. Ölçüsü 146 x 150 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 141).

Kəlağayı (E.F 9324) – Kəlağayı ipəkdəndir. Yerliyi qırmızıdır. Haşiyəsi dalğavari, həndəsi formalı ağ rəngdədir. Ara sahəsi sayadır, küncələrində dişli 4 ədəd buta təsvir olunub. İsmayılı Basqal bölgəsinə aiddir. İpəkbasma texnikası ilə bəzədilir. Ölçüsü 73 x 74 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 142).

Corab (E.F 7760) – Yundan toxunmuşdur. Üzərində paralel zolaqlar arasında müxtəlif iplərlə stilləşmiş güllər salınmışdır. Quba toxucularının işidir. Uzunluğu 22 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 143).

Örpək (E.F 6665) – Naz – naz örpək yerliyi qırmızı rəngdədir, üstündəki naxışları qızılı güləbətin sapla işlənilmişdir. Ətrafında saçaqları vardır. Ölçüsü 153 x 153 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 144).

Corab (E.F 7917) – “Naxçıvan” istehsalıdır. Yerliyi çəhrayı yun, üstü ağ ipək və güləbətin sapla həndəsi naxışlı toxunmuşdur. Boğazının haşiyəsi güləbətin və müxtəlif rəngli iplərlə həndəsi naxışlıdır. Uzunluğu 32 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 145).

Corab (E.F 5283) – Qısa boğazlı qadın corabıdır. Yerliyi qara, üstü yaşıl, qırmızı və çəhrayı rəngli iplə həndəsi naxışlı toxunmuşdur. Uzunluğu 23 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. Qarabağ. (İLL 146).

Yuxarıda təhlil etdiyimiz bir çox geyim növləri ilə tanış oldunuz. XIX – XX əsrləri əhatələyən bu geyim növləri rəng qammasının uyğunluğuna, biçiminə, estetik gözəlliyi və mükəmməlliyinə görə çox mükəmməl sənət əsərləridir. Xüsusilə qeyd etmək istərdim ki, əsasən qadın geyimlərinin çoxunda nəbatı və həndəsi ornamentlərin təsvirinə geniş yer verilmişdir. Müxtəlif parçaların, formaların biri – birinə uyğunlaşdırılması, müxtəlif bəzək atributları ilə bəzədilməsi mahir bir zövq sahib olduqlarının bir daha sübutudur.

2. XIX – XX əsrlərdə kişi geyimlərinin təsnifatı.

“Etnoqrafiya” elmi – fondunda qorunan kişi geyimlərinin bir çox nümunələri XIX – XX əsrləri əhatələyən bir zaman kəsiyindəki inkişafı, estetik gözəlliyi indi də zövqləri oxşayır və tamaşaçıları valeh edir.

Kişi köynəyi (E.F 4590) - Kişi köynəyi qara bir üzlü atlasdan tikilmişdir. Yaxası üçbucaqlı formasında, ələyinin ortasında və qolunun ağzında qara ipək sapla nəbatı və həndəsi naxışlı doldurma tikilmişdir. Uzunluğu 1m 10 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 147).

Köynək (E.F 7018) – Kişi köynəyi. Qabağı və qolları sürməyi rəngli ipəkdən, arxası göy sətindəndir. Yaxasına zərbafta və sarıma tikilmişdir. Ölçüsü 58 x 62 sm – dir. Bakı zonasına aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 148).

Alt köynəyi (E.F 774) – Donun altından geyilən alt köynəyidir. Qabaq hissəsindəki ədəkləri və qolları yaşıl yun parçadan, kürəyi damalı pambıq parçadan, kürəyindəki astarı və qolları boz rəngli parçadan, sinə hissəsi qəhvəyi pamezə parçadan tikilmişdir. Ön hissəsində bağlanmaq üçün qarmaqlar var. (Qazax bölgəsindəki Qazax qadınına məxsusdur). XX əsr. Qazax. (İLL 149).

Alt köynəyi (E.F 775) – Alt köynəyi ağ rənglidir. Pambıq parçadandır. Çiyin və sinə hissəsi iki qatdır. Qolları uzundur. Qazaxlı qadına məxsusdur. Uzunluğu 95 sm – dir. XX əsr. Qazax. (İLL 150).

Şalvar (E.F 6642) – Kişi şalvarı açıq - qəhvəyi rəngli pambıq parçadan tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 97 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 151).

Şalvar (E.F 9179) – Pəhləvan şalvarı. Açıq qəhvəyi rəngli aşılانmış dəridən tikilmişdir. Üzərində sarı və göy rəngli saplarla günəş və ulduzlar tikilmişdir. Belindəki lifəyə toqqaı qayış keçirilmişdir. XIX əsrə aiddir. (İLL 152).

Şalvar (E.F 473) – Kişi şalvar. Şalvar pambıq parçadandır. Bel hissəsində rəngli çit parçadan bel hissəsi tikilmişdir. XX əsrə aiddir. (İLL 153).

Şalvar (E.F 168) – Tünd qırmızı rəngli sətın parçadandır. Balaqları büzməli. XIX əsrə aiddir. (İLL 154).

Şalvar (E.F 746) – Pəhləvan şalvarı. Tünd göy rəngli pambıq parçalı, üstü bütövlükdə ağ saplarla işlənilmişdir. Məhz xüsusi olaraq dizi üstə güləşmək üçün uyğunlaşdırılmışdır. Şalvarın diz hissələrinə altdan kiçik yastıqlar tikilmişdir. (İLL 155).

Şalvar (E.F 1139) – Şalvar. Ağ bezdəndir. Formaca qısa və tumanbağlıdır. Talış şalvarı olmuşdur. XX ortalarına aiddir. (İLL 156).

Geyim (E.F 3161) – Geyim oğlan uşağına məxsusdur. Bardarıyı atlasdan hazırlanmışdır. (İLL 157).

Gödəkçə (E.F 4075) – Kişi geyimidir. Ağ rəngli ipək parçadan tikilmişdir. Astarı ağ rəngli atlasdandır. Gödəkçənin eni 54 sm – dir. Gödəkçə XX əsr, Qarabağ bölgəsinə aiddir. (İLL 158).

Gödəkçə (E.F 706) - Gödəkçə Nuxa kəndlisinin geyimi olmuşdur. “ Qafqaz şalından” boz rəngli gödəkçə Nuxa bölgəsinin ustası tərəfindən tikilmişdir. Astarı qəhvəyi rəngli, güllü çit parçadan astarı var. XX əsrə aiddir. (İLL 159).

Arxalıq (E.F 56) – Arxalıq qəhvəyi pambıq parçadandır. Qolları uzun, ətəyi bel hissədən qırçınlı. Ön hissəsində 3 ədəd düymə var. Talış zonasına aiddir. XX əsrə aiddir. (İLL 160).

Arxalıq (E.F 74) – Kişi üst geyimi. Çərkəzi. Narıncı rəngli sətın parçadandır. Belindən aşağı hissəsi qırçınlıdır. Qolları dirsəklərdən aşağı yarım açıq biçimlidir. Yaxasının ağzı və ətəyində ağ parçadan kant tikilmişdir. Astarı miləmil çit parçadandır. Yaxasının və qollarının ağız hissələri metal saplarla haşıyılmışdır. XIX əsrə aiddir. Şamaxı. (İLL 161).

Ləbbadə (E.F 9378) – Ləbbadə miləmil tirməyəndir. Kənarlarına daha tünd tirməən köbə tikilib. Ləbbadənin bütöv kənarları burma güləbatın qaytanla bəzədilib. Astarı ağ çit parçadandır. Bağı göy qaytandır. Ölçüsü : 49 x 41 sm - dir. XIX əsrə aiddir. Şəki. (İLL 162).

Çuxa (E.F 6632) – Çuxa qara şal parçadan tikilmişdir. Astarı yarıya qədər qara sətindəndir. Beli qırçınlıdır. Döş hissəsində 18 ədəd ağ sümükdən olan ağacdan düzəldilmiş vəznəsi var. Uzunluğu 104 sm – dir. Çuxa Borçalı rayonuna aiddir. XIX əsrə aiddir. (İLL 163).

Çuxa (E.F 64) – Kişi üst geyimi. Qolları dirsəyə qədərdir. Boz zolaqlı çitdəndir. XIX əsrə aiddir. Sadə düz biçimlidir. (İLL 164).

Çuxa (E.F 114) – Üst geyimi. Qolları qatlanandır. Qara yin parçadandır. Bel hissədən aşağı hissəsi büzməlidir. XIX əsər aiddir. (İLL 165).

Çuxa (E.F 5212) – Uşaq çuxasıdır. Ağ mahud parçadan tikilmişdir. Yaxasında başı metaldan beş cüt vəznə vardır. Vəznəni birləşdirən zəncir çarpazla döşə taxılır. Astarı ağ bezdir. XX əsrə aiddir. Nuxalı ailəsinə aiddir. (İLL 166).

Çuxa (E.F 703) – Kişi üst geyimidir. Qəhvəyi rəngli yun parçadan tikilmişdir. Yun parça evdə toxunmuş parçadır. Yarısına qədər qəhvəyi rəngli astar

tikilmişdir. Çuxanın sinə hissəsində vəznə üçün yerlər var. XX əsrə aiddir. Şəki. (İLL 167).

Çuxa (E.F 846) - Kişi üst geyimidir. Qəhvəyi rəngli ləzgi şalından parçadan tikilmişdir. Yun parça evdə toxunmuş parçadır. Yarısına qədər qəhvəyi rəngli astar tikilmişdir. Çuxanın sinə hissəsində vəznə üçün yerlər var. XX əsrə aiddir. Gəncə.(İLL 168).

Çuxa (E.F 1049) – Nuxa kəndlisinin üst geyimidir. Qara rəngli pambıq parçadan tikilmişdir. Uzunluğu 82 sm – dir. Qolunun uzunluğu 52, əmək 2 m 56 sm – dir. XIX əsr.Şəki. (İLL 169).

Çuxa (E.F 1801) – Kişi üst geyimidir. Parçadan kəməre qədər yaşıl ipək astarı var. Kəmərin ətrafından aşağı parça qat – qat tikilmişdir. Qolları uzun, yarıqlı, ipək astarlıdır. Qollarının ətrafı ağzı parlaq qaytanla köbələnmişdir. Yaxalığı və sinəsi yun tirmə zolağı ilə köbələnmişdir. Çuxa bütünlükdə əl işidir. Uzunluğu 110 sm – dir. Qolu ilə birlikdə 244 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 170).

Çuxa (E.F 2350) - Kişi çuxasıdır. Çuxa əldə toxunmuş ipək cecim parçadan tikilmişdir. Ətrafı qaytanla işlənilmişdir. Döş hissəsində 16 ədəd vəznə yeri var. Geyimin üzərində 10 vəznə qalıb. Kənarlarında iki cibi var. İlgəklərlə düymələrə bağlanır. Qaytandan ilgəkləri və düymələri vardır. Qurşağacan qara pambıq parçadan astarı vardır. Qolları astarsızdır. Ləmbəran kəndinin kəndlisinə məxsus olub. Qarabağ. Uzunluğu 119 sm – dir. XIX əsrin ortaları. (İLL 171).

Əba (E.F 4626) – Əldə toxunmuş ağ rəngli yun parçadan tikilmişdir. Boyun hissəsində, yaxasında və qolunun ağzında yaşıl, qırmızı, abı, qara, sarı rəngli yun nazik işlə su tikişi tikmə tikilmişdir. Əbanın üzərində nəbatı naxışlar işlənilmişdir. XIX əsr Şamaxı şəhərinə aiddir. (İLL 172).

Əba (E.F 8028) - Kişi üst geyimidir. Qara rəngli şal parçadan tikilmişdir. Əba dördbucaq formasında tikilmişdir. Yaxası düz kəsikli olub, ortasında iki qara ilməsi var. Ətəyinə köbə verilmişdir. Əba yay fəslində istifadə olunurdu. Ölçüsü : 127 x 127 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 173).

Əba (E.F 753) - Əba əldə toxunmuş ağ yun parçadan tikilmişdir. Kürək və sinə nahiyyələrində qızıl saplarla naxışlar toxunmuşdur. Kürəyindəki naxışlar bucaq şəklində, sinəsindəki isə zolaqlar şəklində idi. XIX əsrə aiddir. (İLL 174).

Zibni (E.F 1215) – Zibni qəhvəyi ipəkdən tikilmişdir. Kənarları göy köbə verilmişdir. Astarı ağ bezdəndir. Kənarlarının və qollarının altında yarıqları vardır. Uzunluğu 37, eni 70 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 175).

Zibni (E.F 1217) - Zibni qəhvəyi ipəkdən tikilmişdir. Kənarları göy köbə verilmişdir. Astarı narıncı rəngli nəbatı ornamentli ipək parçadandır. Kənarlarının və qollarının altında yarıqları vardır. Uzunluğu 37, eni 70 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 176).

Zibni (E.F 1212) – Zibni üst geyimi olmuşdur. Göy ipək parçadan tikilmişdir. Kənarları qəhvəyi ipəkdən (sarja) formasında tikilmişdir. Astarı çit parçadandır. Qollarının altında yarıqları vardır və aşağısında yarıqları var. Uzunluğu 39 sm, eni 72 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 177).

Kürk (E.F 7639) – Xorasan kürkü. Kürk qəhvəyi rəngli aşılانmış qoyun dərisinin hissələrindən quraşdırılıb, əldə tikilmişdir. Kürkün yaxasına, ətəyinə, kürəyinə sarı ipək sapla həndəsi və nəbatı naxışlı doldurma tikilmişdir. İçəri hissəsi saçaqlı yundandır. Dar uzun qolları vardır. Ölçüsü : uzunluğu 141 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 178).

Kürdü (E.F 7933) - Kürdü üzü dama – dama darayı, astarı qırmızı, sətindən sıyrıqlı tikilmişdir. Kürdünün yaxası düz, yanları çapıq və qolsuz biçilmişdir. Yaxasına, ətəyinə qoldibinə dovşan dərisi və bafta tikilmişdir. Ölçüsü : uzunluğu 48 sm – dir. XIX əsrə aiddir. (İLL 179).

Çərkəzi (E.F 2715) – Kişi üst geyimi. Qara yun parçadandır. Kəmərsiz hissəyə qədər boz pambıq parçadan astar tikilib. Yaxasında 17 ədəd vəznə var. XX əsrə aiddir. Qazax. (İLL 180).

Sərdəri (E.F 182) - Üst kişi geyimidir. Yun şal parçadan tikilmişdir. Bel hissədən qırçınılıdır. Dörd düyməsi var. Astarı dama – dama çit parçadandır. Qolları uzundur. XIX əsrə aiddir. (İLL 181).

Yapıncı (E.F 1210) - Yapıncı qara qabardin qoyun yunundan hazırlanmışdır. Yapıncının astarı qəhvəyi və rəngli pamazidəndir. Yapıncının uzunluğu 114 sm – dir. XX əsrə aiddir. (İLL 182).

Corab (E.F 4402) – Kişi corabıdır. Yerliyi qırmızı, üzərində ağ, yaşıl, narıncı, buta və həndəsi naxışlar toxunmuşdur. Boğaz hissəsində bir metr uzunluğunda qırmızı və yaşıl rəngli bağı vardır. Corabın eni 13 sm, uzunluğu 45 sm – dir. XX əsrin əvvəllərinə aiddir. (İLL 183).

Təsvirini verdiyim kişi geyimlərinin bir çox növü estetik və bədii həllinə görə çox mükəmməl sənət əsərləridir. Qadın geyimlərində olduğu kimi, həmçinin kişi geyimlərində, xüsusilə pəhləvan şalvarların təsvirlərindən biz görə bilərik ki, xüsusilə stilizə edilmiş ornamentlərin, eyni zamanda nəbatəti və həndəsi ornamentlərin təsvirinə geniş yer verilmişdir.

Nəticə.

Əvvəlki yüzilliklərdən fərqli olaraq, son orta yüzilliklərdə insanın bədən gözəlliyinin təsviri ilə geyim gözəlliyinin tərənnümü təxminən eyni estetik məziyyət kəsb edir. Geyimlərin sadəliyi, rahatlığı orta yüzilliklər dəbdəbəindən fərqli olaraq yüksək cəmiyyətlərdə, saraylarda xalq (əlat) geyimlərinə maraq artması, eyni zamanda rəng əlvanlığı, həndəsi naxışların və nəbatı naxışların təsviri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu dövrün geyimləri xalq təfəkküründə mühüm estetik obraza, təsvir – tərənnüm vasitəsinə çevrilmişdir. Heç şübhəsiz, mədəni estetik təfəkkürdə müxtəlif sənət və sənətkarlıq sahələrində gedən demokratikləşmə, xəlqiləşmə, milliləşmə prosesi də xalq məişətinin tərkib hissəsi olan geyimə marağı artırmış, onu əvvəlki yüzilliklərlə müqayisəedilməz dərəcədə, estetik keyfiyyətdə qavramışdır.

Beləliklə, XX yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan xalq geyimlərində həm texnoloji, həm də estetik baxımdan avropalaşmağa (qərbləşməyə) meyl özünü göstərir. Bu isə prinsip etibarilə müasirlik, novatorluq kimi qiymətləndirilirdi. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, həmin novatorluğun həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri var. Müsbət cəhətlərdən ən başlıcası geyim dəstində kəmiyyət artımının təmin olunmasından ibarətdir. Mənfi cəhət isə əsasən, ənənəvilikdən məhrum olmaq, ilk növbədə estetik özünəməxsusluğun müəyyən məqamlarda itirilməsi təhlükəsi ilə bağlıdır.

XIX – XX əsrlərdə milli geyimlərimizin inkişaf tarixinin araşdırılması bu gün də aktual və önəmli problemlərimizdən biridir. Geyimlərimizin təhlil və təsviri, estetik gözəlliklərinin, formalarının və naxış kompozisiyalarının araşdırılması qarşımızda duran əsas məqsədlərdən biri idi. AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Etnoqrafiya” elmi – fondunda qorunan 200 - ə yaxın eksponatın təsviri və təhlili verilmişdir. Bu günə qədər heç bir albom və ya kitablarda işıq üzü görməyən bu eksponatların təhlilinin və təsvirinin tədqiqatı bizə XIX və XX əsrlərə aid geyimlər haqqında çox geniş və ətraflı məlumat verməyə yardımçı olur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan Xalq sənəti”. Rasim Əfəndiyev. Bakı 1984.
2. “Azərbaycanın bədii parça və tikmələri” XIX – XX əsrlər. Gülsüm Əliyeva. Bakı – Elm – 1990.
3. “Azərbaycan Milli Geyimləri”. “Искусство” nəşriyyatı. Moskva.1972.
4. “Azərbaycan El sənəti”. Rasim Əfəndiyev. Bakı. 1971.
5. “Azərbaycan İncəsənəti”. Bakı. 1992.
6. “Azərbaycan Milli Geyimləri” albomu. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.
7. “Azərbaycan Geyim Mədəniyyəti Tarixi”.S.S. Dünyamalıyeva. Bakı. 2003.
 1. <http://melumat.xazar.com/idx/67/454/article/Az601rbaycan-milli-geyiml601ri.html>
 2. http://az.wikipedia.org/wiki/Kategoriya:Az%C9%99rbaycan_milli_geyiml%C9%99ri
 3. http://azerbaijan.tourism.az/index.php?/az/topmenu_content/1782
 4. http://www.eylence.az/blogs/index.php/master_ier/2006/12/28/p3497
 5. http://elpress.az/index.php?option=com_content&view=article&id=847:azrbaycann-milli-geyimlri-&catid=101:mll&Itemid=288
 6. <http://www.mct.gov.az/?/az/eshya/2457/>
 7. <http://azhistorymuseum.az/index.php?mod=5&id=58>
 8. http://az.millishura.com/index.php?option=com_content&view=article&id=406:azrbaycann-milli-geyimlri-&catid=9:tarix&Itemid=9
 9. <http://medeniyyet.az/new/?name=content&content=7064>
 10. <http://full.az/diger/2458-milli-geyimlerimiz-ve-ya-bir-az-da-qedimden-formalashan-deb-barede.html>

İllüstrasiyaların siyahısı.

Fəsil II. 1.XIX – XX əsrlərdə qadın geyimlərinin təsnifatı.

1. Tatar bəyi.
2. İrəvanda yaşayan iran tatarı.
3. Qarabağ bəyi.
4. Şamaxılı qadın ev şəraitində.
5. Bakılı Şamaxının arvadı.
6. Gəncəli Molla.
7. Baba – Bəkə Əhməd xanım qızı.
8. Bakılı qadın. Abşeron.
9. İmperator keşikçilərinin eskadronundan bir müsəlman əsgəri.
10. İmperator keşikçilərinin eskadronundan bir müsəlman əsgəri.
11. Çəpkən. Qarabağ. E.F 3927.
12. Çəpkən. Qarabağ. İbrahim xanın ailəsi. E.F 4019.
13. Çəpkən. Qarabağ. E.F 4231.
14. Çəpkən. Qarabağ. E.F 5275.
15. Çəpkən. E.F 5422.
16. Çəpkən. E.F 6773.
17. Çəpkən. Lənkəran. E.F 9151.
18. Çəpkən. Şuşa. E.F 1746.
19. Çəpkən. Şuşa. E.F 3640.
20. Çəpkən. Şuşa. E.F 3642.
21. Arxalıq. Kürdəmir. E.F 4423.
22. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 4508.
23. Arxalıq. Şuşa. E.F 6902.
24. Arxalıq. Lahıc. E.F 7180.
25. Arxalıq. E.F 3915.
26. Arxalıq. Qarabağ. E.F 3922.

27. Arxalıq. Qarabağ. E.F 4079.
28. Arxalıq. E.F 4224.
29. Arxalıq. Lahıc. E.F 5915.
30. Arxalıq. E.F 5316.
31. Arxalıq. Şuşa. E.F 6016.
32. Arxalıq. Vedivend. E.F 6126.
33. Arxalıq. Zaqatala. E.f 6418.
34. Arxalıq. İsmayılı. E.F 6531.
35. Arxalıq. Borçalı. E.F 7245.
36. Arxalıq. Qutqaşen. E.F 8614.
37. Arxalıq. Bakı. E.F 94.
38. Arxalıq. E.F 477.
39. Arxalıq. Bakı. E.F 2471.
40. Arxalıq. Balaxanı. E.F 2519.
41. Arxalıq. Balaxanı. E.F 2520.
42. Arxalıq. Şamaxı. E.F 2710.
43. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 2734.
44. Arxalıq. Qarabağ. E.F 5134.
45. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 5144
46. Arxalıq. Şuşa. E.F 1571.
47. Arxalıq. Şuşa. E.F 1572.
48. Arxalıq. Bakı. E.F 1582.
49. Arxalıq. Qarabağ. E.F 1587.
50. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 1590.
51. Arxalıq. Qarabağ. E.F 1601.
52. Arxalıq. İrəvan. E.F 1897.
53. Arxalıq. Şuşa. E.F 2119.
54. Arxalıq. E.F 2268.
55. Arxalıq. Bakı. E.F 3751.

56. Arxalıq. Bakı. E.F 3426.
57. Arxalıq. Şuşa. E.F 3639.
58. Arxalıq. Qarabağ. E.F 8448.
59. Arxalıq. Gəncə. E.F 83.
60. Tuman. Şamaxı. E.F 4623
61. Tuman. Qarabağ. E.F 4018.
62. Tuman. Qarabağ. E.F 4078.
63. Tuman. İrəvan. E.F 4146
64. Tuman. Qutqaşen. E.F 5736.
65. Tuman. E.F 6008.
66. Tuman. Şuşa. E.F 6335.
67. Tuman. Bərdə. E.F 6771.
68. Tuman. E.F 8216.
69. Tuman. Bakı. E.F 8487
70. Tuman. Qarabağ. E.F 8961.
71. Tuman. Quba. E.F 9137.
72. Tuman. Şamaxı. E.F 75.
73. Tuman. Bakı. E.F 95.
74. Tuman. Naxçıvan. E.F 5066.
75. Tuman. Şəki. E.F 1095.
76. Tuman. Gəncə. E.F 1221.
77. Tuman. Gəncə. E.F 1223.
78. Tuman. E.F 1600.
79. Tuman. Qarabağ. E.F 1720.
80. Tuman. Quba. E.F 2252.
81. Tuman. Qarabağ. E.F 2287.
82. Tuman. Ordubad. E.F 3680.
83. Tumanbağı. Qarabağ. E.F 4118.
84. Tumanbağı. E.F 7718.

85. Tumanbağı. E.F 8232.
86. Tumanbağı. E.F 649.
87. Tumanbağı. E.F 1552.
88. Tumanbağı. E.F 3628.
89. Köynək. Qarabağ. E.F 4521.
90. Köynək. Qarabağ. E.F 5885.
91. Köynək. Qarabağ. E.F 5886.
92. Köynək. Balaxanı. E.F 5910.
93. Köynək. Lerik. E.F 5317.
94. Köynək. Şuşa. E.F 6336.
95. Köynək. İsmayılı. E.F 6341.
96. Köynək. E.F 6510.
97. Köynək. E.F 6541.
98. Köynək. Şəki. E.F 8466.
99. Köynək. E.F 9416.
100. Köynək. E.F 8652.
101. Köynək. E.F 62.
102. Köynək. Qazax. E.F 104.
103. Köynək. Şamaxı. E.F 3728.
104. Köynək. Qarabağ. E.F 3366.
105. Köynək. E.F 7289.
106. Köynək. E.F 5144.
107. Köynək. Şamaxı. E.F 73.
108. Kürdü. Qarabağ. E.F 5881.
109. Eşmək. Şəki. E.F 6120.
110. Eşmək. Şəki. E.F 6617.
111. Küləçə. E.F 7748.
112. Kürdü. E.F 7966.
113. Kürdü. Şuşa. E.F 7991.

114. Küləçə. Qazax. E.F 106.
115. Kürdü. E.F 2379.
116. Ləbbadə. Oğuz. E.F 5900.
117. Ləbbadə. Şəki. E.F 6424.
118. Ləbbadə. E.F 7922.
119. Ləbbadə. E.F 8166.
120. Ləbbadə. E.F 8209.
121. Ləbbadə. E.F 9371.
122. Ləbbadə. Şəki. E.F 9488.
123. Ləbbadə. Şəki. E.F 9497.
124. Ləbbadə. Şəki. E.F 8664.
125. Geyim. Şuşa. E.F 6337.
126. Geyim. E.F 9582.
127. Geyim. E.F 481.
128. Geyim. E.F 221.
129. Gödəkçə. E.F 8217.
130. Gödəkçə. E.F 222.
131. Gödəkçə. E.F 225.
132. Gödəkçə. E.F 226.
133. Çuxa. Naxçıvan. E.F 1584.
134. Araxçın. E.F 8492.
135. Araxçın. E.F 7731.
136. Araxçın. E.F 6568.
137. Araxçın. E.F 6569.
138. Araxçın. E.F 7038.
139. Çaxçur. E.F 3014.
140. Kəlağayı. Basqal. E.F 9323.
141. Kəlağayı. İsmayılı. E.F 9322.
142. Kəlağayı. Basqal. E.F 9324.

- 143. Corab. Quba. E.F 7760.
- 144. Örpək. E.F 6665.
- 145. Corab. Naxçıvan. E.F 7917.
- 146. Corab. Qarabağ. E.F 5283.

Fəsil II. 2.XIX – XX əsrlərdə kişi geyimlərinin təsnifatı.

- 147. Köynək. E.F 4590.
- 148. Köynək. Bakı. E.F 7018.
- 149. Köynək. Qazax. E.F 774.
- 150. Köynək. Qazax. E.F 775.
- 151. Şalvar. E.F 6642.
- 152. Şalvar. E.F 9179.
- 153. Şalvar. E.F 473.
- 154. Şalvar. E.F 168.
- 155. Şalvar. E.F 746.
- 156. Şalvar. Talış. E.F 1139.
- 157. Geyim. E.F 3161.
- 158. Gödəkçə. Qarabağ. E.F 4075.
- 159. Gödəkçə. E.F 706.
- 160. Arxalıq. Talış. E.F 56.
- 161. Arxalıq. Şamaxı. E.F 74.
- 162. Ləbbadə. Şəki. E.F 9378.
- 163. Çuxa. Borçalı. E.F 6632.
- 164. Çuxa. E.F 64.
- 165. Çuxa. E.F 114.
- 166. Çuxa. Şəki. E.F 5212.
- 167. Çuxa. Bakı. E.F 703.
- 168. Çuxa. Gəncə. E.F 846.
- 169. Çuxa. Şəki. E.F 1049.

170. Çuxa. E.F 1801.
171. Çuxa. Qarabağ. E.F 2350
172. Əba. Şamaxı. E.F 4626.
173. Əba. E.F 8028.
174. Əba. E.F 753.
175. Zibni. E.F 1215.
176. Zibni. E.F 1217.
177. Zibni. E.F 1212.
178. Kürk. E.F 7639.
179. Kürdü. E.F 7933.
180. Çərkəzi. Qazax. E.F 2715.
181. Sərdəri. E.F 182.
182. Yapıncı. E.F 1210.
183. Corab. E.F 4402.

Magistr Dissertasiyası

Albomu

Bakı. 2011

İllüstrasiyaların siyahısı.

Fəsil II. 1.XIX – XX əsrlərdə qadın geyimlərinin təsnifatı.

1. Tatar bəyi.
2. İrəvanda yaşayan iran tatarı.
3. Qarabağ bəyi.
4. Şamaxılı qadın ev şəraitində.
5. Bakılı Şamaxılı arvadı.
6. Gəncəli Molla.
7. Baba – Bیکə Əhməd xanım qızı.
8. Bakılı qadın. Abşeron.
9. İmperator keşikçilərinin eskadronundan bir müsəlman əsgəri.
10. İmperator keşikçilərinin eskadronundan bir müsəlman əsgəri.
11. Çəpkən. Qarabağ. E.F 3927.
12. Çəpkən. Qarabağ. İbrahim xanın ailəsi. E.F 4019.
13. Çəpkən. Qarabağ. E.F 4231.
14. Çəpkən. Qarabağ. E.F 5275.
15. Çəpkən. E.F 5422.
16. Çəpkən. E.F 6773.
17. Çəpkən. Lənkəran. E.F 9151.
18. Çəpkən. Şuşa. E.F 1746.
19. Çəpkən. Şuşa. E.F 3640.
20. Çəpkən. Şuşa. E.F 3642.
21. Arxalıq. Kürdəmir. E.F 4423.
22. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 4508.
23. Arxalıq. Şuşa. E.F 6902.
24. Arxalıq. Lahıc. E.F 7180.

25. Arxalıq. E.F 3915.
26. Arxalıq. Qarabağ. E.F 3922.
27. Arxalıq. Qarabağ. E.F 4079.
28. Arxalıq. E.F 4224.
29. Arxalıq. Lahıc. E.F 5915.
30. Arxalıq. E.F 5316.
31. Arxalıq. Şuşa. E.F 6016.
32. Arxalıq. Vedivend. E.F 6126.
33. Arxalıq. Zaqatala. E.f 6418.
34. Arxalıq. İsmayılı. E.F 6531.
35. Arxalıq. Borçalı. E.F 7245.
36. Arxalıq. Qutqaşen. E.F 8614.
37. Arxalıq. Bakı. E.F 94.
38. Arxalıq. E.F 477.
39. Arxalıq. Bakı. E.F 2471.
40. Arxalıq. Balaxanı. E.F 2519.
41. Arxalıq. Balaxanı. E.F 2520.
42. Arxalıq. Şamaxı. E.F 2710.
43. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 2734.
44. Arxalıq. Qarabağ. E.F 5134.
45. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 5144
46. Arxalıq. Şuşa. E.F 1571.
47. Arxalıq. Şuşa. E.F 1572.
48. Arxalıq. Bakı. E.F 1582.
49. Arxalıq. Qarabağ. E.F 1587.
50. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 1590.
51. Arxalıq. Qarabağ. E.F 1601.

52. Arxalıq. İrəvan. E.F 1897.
53. Arxalıq. Şuşa. E.F 2119.
54. Arxalıq. E.F 2268.
55. Arxalıq. Bakı. E.F 3751.
56. Arxalıq. Bakı. E.F 3426.
57. Arxalıq. Şuşa. E.F 3639.
58. Arxalıq. Qarabağ. E.F 8448.
59. Arxalıq. Gəncə. E.F 83.
60. Tuman. Şamaxı. E.F 4623
61. Tuman. Qarabağ. E.F 4018.
62. Tuman. Qarabağ. E.F 4078.
63. Tuman. İrəvan. E.F 4146
64. Tuman. Qutqaşen. E.F 5736.
65. Tuman. E.F 6008.
66. Tuman. Şuşa. E.F 6335.
67. Tuman. Bərdə. E.F 6771.
68. Tuman. E.F 8216.
69. Tuman. Bakı. E.F 8487
70. Tuman. Qarabağ. E.F 8961.
71. Tuman. Quba. E.F 9137.
72. Tuman. Şamaxı. E.F 75.
73. Tuman. Bakı. E.F 95.
74. Tuman. Naxçıvan. E.F 5066.
75. Tuman. Şəki. E.F 1095.
76. Tuman. Gəncə. E.F 1221.
77. Tuman. Gəncə. E.F 1223.
78. Tuman. E.F 1600.

79. Tuman. Qarabağ. E.F 1720.
80. Tuman. Quba. E.F 2252.
81. Tuman. Qarabağ. E.F 2287.
82. Tuman. Ordubad. E.F 3680.
83. Tumanbağı. Qarabağ. E.F 4118.
84. Tumanbağı. E.F 7718.
85. Tumanbağı. E.F 8232.
86. Tumanbağı. E.F 649.
87. Tumanbağı. E.F 1552.
88. Tumanbağı. E.F 3628.
89. Köynək. Qarabağ. E.F 4521.
90. Köynək. Qarabağ. E.F 5885.
91. Köynək. Qarabağ. E.F 5886.
92. Köynək. Balaxanı. E.F 5910.
93. Köynək. Lerik. E.F 5317.
94. Köynək. Şuşa. E.F 6336.
95. Köynək. İsmayılı. E.F 6341.
96. Köynək. E.F 6510.
97. Köynək. E.F 6541.
98. Köynək. Şəki. E.F 8466.
99. Köynək. E.F 9416.
100. Köynək. E.F 8652.
101. Köynək. E.F 62.
102. Köynək. Qazax. E.F 104.
103. Köynək. Şamaxı. E.F 3728.
104. Köynək. Qarabağ. E.F 3366.
105. Köynək. E.F 7289.

106. Köynək. E.F 5144.
107. Köynək. Şamaxı. E.F 73.
108. Kürdü. Qarabağ. E.F 5881.
109. Eşmək. Şəki. E.F 6120.
110. Eşmək. Şəki. E.F 6617.
111. Küləçə. E.F 7748.
112. Kürdü. E.F 7966.
113. Kürdü. Şuşa. E.F 7991.
114. Küləçə. Qazax. E.F 106.
115. Kürdü. E.F 2379.
116. Ləbbadə. Oğuz. E.F 5900.
117. Ləbbadə. Şəki. E.F 6424.
118. Ləbbadə. E.F 7922.
119. Ləbbadə. E.F 8166.
120. Ləbbadə. E.F 8209.
121. Ləbbadə. E.F 9371.
122. Ləbbadə. Şəki. E.F 9488.
123. Ləbbadə. Şəki. E.F 9497.
124. Ləbbadə. Şəki. E.F 8664.
125. Geyim. Şuşa. E.F 6337.
126. Geyim. E.F 9582.
127. Geyim. E.F 481.
128. Geyim. E.F 221.
129. Gödəkçə. E.F 8217.
130. Gödəkçə. E.F 222.
131. Gödəkçə. E.F 225.
132. Gödəkçə. E.F 226.

133. Çuxa. Naxçıvan. E.F 1584.
134. Araxçın. E.F 8492.
135. Araxçın. E.F 7731.
136. Araxçın. E.F 6568.
137. Araxçın. E.F 6569.
138. Araxçın. E.F 7038.
139. Çaxçur. E.F 3014.
140. Kəlağayı. Basqal. E.F 9323.
141. Kəlağayı. İsmayılı. E.F 9322
142. Kəlağayı. Basqal. E.F 9324.
143. Corab. Quba. E.F 7760.
144. Örpək. E.F 6665.
145. Corab. Naxçıvan. E.F 7917.
146. Corab. Qarabağ. E.F 5283.

Fəsil II. 2.XIX – XX əsrlərdə kişi geyimlərinin təsnifatı.

147. Köynək. E.F 4590.
148. Köynək. Bakı. E.F 7018.
149. Köynək. Qazax. E.F 774.
150. Köynək. Qazax. E.F 775.
151. Şalvar. E.F 6642.
152. Şalvar. E.F 9179.
153. Şalvar. E.F 473.
154. Şalvar. E.F 168.
155. Şalvar. E.F 746.
156. Şalvar. Talış. E.F 1139.
157. Geyim. E.F 3161.

158. Gödəkçə. Qarabağ. E.F 4075.
159. Gödəkçə. E.F 706.
160. Arxalıq. Talış. E.F 56.
161. Arxalıq. Şamaxı. E.F 74.
162. Ləbbadə. Şəki. E.F 9378.
163. Çuxa. Borçalı. E.F 6632.
164. Çuxa. E.F 64.
165. Çuxa. E.F 114.
166. Çuxa. Şəki. E.F 5212.
167. Çuxa. Bakı. E.F 703.
168. Çuxa. Gəncə. E.F 846.
169. Çuxa. Şəki. E.F 1049.
170. Çuxa. E.F 1801.
171. Çuxa. Qarabağ. E.F 2350
172. Əba. Şamaxı. E.F 4626.
173. Əba. E.F 8028.
174. Əba. E.F 753.
175. Zibni. E.F 1215.
176. Zibni. E.F 1217.
177. Zibni. E.F 1212.
178. Kürk. E.F 7639.
179. Kürdü. E.F 7933.
180. Çərkəzi. Qazax. E.F 2715.
181. Sərdəri. E.F 182.
182. Yapıncı. E.F 1210.
183. Corab. E.F 4402.

Fəsil II. 1.XIX – XX əsrlərdə qadın geyimlərinin təsnifatı.

1. Tatar böyi

2.İrəvanda yaşayan İran tatarı.

3. Qarabağ böyi.

4. Şamaxılı qadın ev şəraitində

5. Bakılı Şamxalın arvadı.

6. Gəncəli molla.

7. Baba – Bıkə Əhməd xanım qızı

8. Bakılı qadın. Abşeron.

9. İmperator keşikçilərinin
eskadronundan bir müsəlman əsgəri

10. İmperator keşikçilərinin
eskadronundan bir müsəlman əsgəri

11.Çəpkən.Qarabağ. E.F 3927

12.Çəpkən. Qarabağ.İbrahim xanın ailəsi.
E.F 4019.

13. Çəpkən. Qarabağ. E.F 4231.

14. Çəpkən. Qarabağ. E.F 5275

15. Çəpkən. E.F 5422.

16. Çəpkən. E.F 6773.

17.Çəpkən. Lənkəran. E.F 9151.

18. Çəpkən. Şuşa. E.F 1746

19. Çəpkən. Şuşa. E.F 3640

20. Çəpkən. Şuşa. E.F 3642.

21. Arxalıq. Kürdəmir. E.F 4423

22. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 4508

23. Arxalıq. Şuşa. E.F 6902.

24. Arxalıq. Lahıc. E.F 7180

25. Arxalıq. E.F 3915

26. Arxalıq. Qarabağ. E.F 3922

27. Arxalıq. Qarabağ. E.F 4079

28. Arxalıq. E.F 4224

29. Arxalıq. Lahıc. E.F 5915

30. Arxalıq. E.F 5316.

31. Arxalıq. Şuşa. E.F 6016

32. Arxalıq. Vedivend. E.F 6126

33. Arxalıq. Zaqatala. E.f 6418

34. Arxalıq. İsmayılı. E.F 6531.

35. Arxalıq. Borçalı. E.F 7245

36. Arxalıq. Qutqaşen. E.F 8614.

37. Arxalıq. Bakı. E.F 94

38. Arxalıq. E.F 477

39. Arxalıq. Bakı. E.F 2471

40. Arxalıq. Balaxanı. E.F 2519

41. Arxalıq. Balaxanı. E.F 2520

42. Arxalıq. Şamaxı. E.F 2710

43. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 2734.

44. Arxalıq. Qarabağ. E.F 5134

45. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 5144

46. Arxalıq. Şuşa. E.F 1571.

47. Arxalıq. Şuşa. E.F 1572

48. Arxalıq. Bakı. E.F 1582.

49. Arxalıq. Qarabağ. E.F 1587.

50. Arxalıq. Naxçıvan. E.F 1590.

51. Arxalıq. Qarabağ. E.F 1601

52. Arxalıq. İrəvan. E.F 1897

53. Arxalıq. Şuşa. E.F 2119.

54. Arxalıq. E.F 2268.

55. Arxalıq. Bakı. E.F 3751.

56. Arxalıq. Bakı. E.F 3426.

57. Arxalıq. Şuşa. E.F 3639.

58. Arxalıq. Qarabağ. E.F 8448

59. Arxalıq. Gəncə. E.F 83.

60. Tuman. Şamaxı. E.F 4623.

61. Tuman. Qarabağ. E.F 4018.

62. Tuman. Qarabağ. E.F 4078

63. Tuman. İrəvan. E.F 4146.

64. Tuman. Qutqaşen. E.F 5736.

65. Tuman. E.F 6008.

66. Tuman. Şuşa. E.F 6335.

67. Tuman. Bərdə. E.F 6771.

68. Tuman. E.F 8216.

69. Tuman. Bakı. E.F 8487.

70. Tuman. Qarabağ. E.F 8961.

71. Tuman. Quba. E.F 9137

72. Tuman. Şamaxı. E.F 75

73. Tuman. Bakı. E.F 95.

74. Tuman. Naxçıvan. E.F 5066.

75. Tuman. Şəki. E.F 1095.

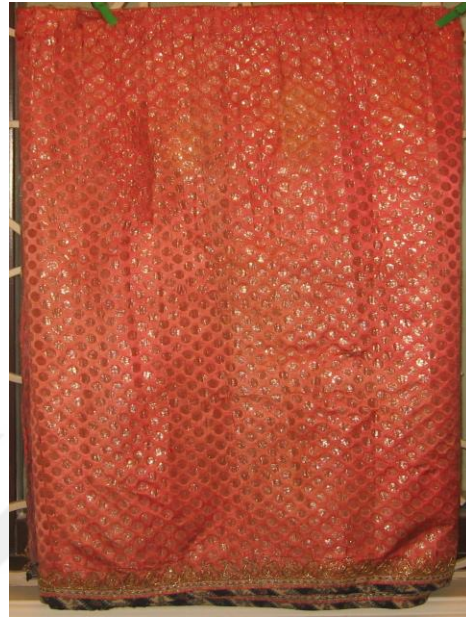
76. Tuman. Gəncə. E.F 1221.

77. Tuman. Gəncə. E.F 1223

78. Tuman. E.F 1600

79. Tuman. Qarabağ. E.F 1720.

80. Tuman. Quba. E.F 2252

81. Tuman. Qarabağ. E.F 2287. 82. Tuman. Ordubad. E.F 3680.

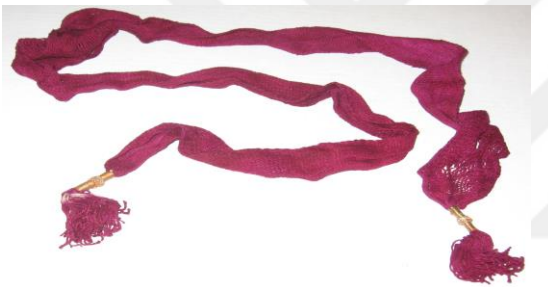
83. Tumanbağı. Qarabağ. E.F 4118. 84. Tumanbağı. E.F 7718.

85. Tumanbağı. E.F 8232.

86. Tumanbağı. E.F 649.

87. Tumanbağı. E.F 1552.

88. Tumanbağı. E.F 3628.

89. Köynək. Qarabağ. E.F 4521.

90. Köynək. Qarabağ. E.F 5885.

91. Köynək. Qarabağ. E.F 5886.

92. Köynək. Balaxanı. E.F 5910.

93. Köynək. Lerik. E.F 5317.

94. Köynək. Şuşa. E.F 6336.

95. Köynək. İsmayılı. E.F 6341.

96. Köynək. E.F 6510.

97. Köynək. E.F 6541.

98. Köynək. Şəki. E.F 8466.

99. Köynək. E.F 9416

100. Köynək. E.F 8652.

101. Köynək. E.F 62.

102. Köynək. Qazax. E.F 104.

103. Köynək. Şamaxı. E.F 3728.

104. Köynək. Qarabağ. E.F 3366.

105. Köynək. E.F 7289.

106. Köynək. Quba. E.F 5144.

107. Köynək. Şamaxı. E.F 73.

108. Kürdü. Qarabağ. E.F 5881.

109. Eşmək. Şəki. E.F 6120.

110. Eşmək. Şəki. E.F 6617.

111. Küləçə. E.F 7748.

112. Kürdü. E.F 7966.

113. Kürdü. Şuşa. E.F 7991.

114. Küləçə. Qazax. E.F 106.

115. Kürdü. E.F 2379.

116. Ləbbadə. Oğuz. E.F 5900.

117. Ləbbadə. Şəki. E.F 6424.

118. Ləbbadə. E.F 7922.

119. Ləbbadə. E.F 8166.

120. Ləbbadə. E.F 8209.

121. Ləbbadə. E.F 9371.

122. Ləbbadə. Şəki. E.F 9488.

123. Ləbbadə. Şəki. E.F 9497.

124. Ləbbadə. Şəki. E.F 8664.

125. Geyim. Şuşa. E.F 6337.

126. Geyim. E.F 9582.

127. Geyim. E.F 481.

128. Geyim. E.F 221.

129. G      . E.F 8217.

130. G      . E.F 222.

131. Gödəkçə. E.F 225.

132. Gödəkçə. E.F 226.

133. Çuxa. Naxçıvan. E.F 1584.

134. Araxçın. E.F 8492.

135. Araxçın. E.F 7731.

136. Araxçın. E.F 6568.

137. Araxçın. E.F 6569.

138. Araxçın. E.F 7038.

139. Çaxçur. E.F 3014.

140. Kəlağayı. Basqal. E.F 9323.

141. Kəlağayı. İsmayılı. E.F 9322

142. Kəlağayı. Basqal. E.F 9324.

143. Corab. Quba. E.F 7760.

144. Örpək. E.F 6665.

145. Corab. Naxçıvan. E.F 7917.

146. Corab. Qarabağ. E.F 5283.

Fəsil II. 2.XIX – XX əsrlərdə kişi geyimlərinin təsnifatı.

147. Köynək. E.F 4590.

148. Köynək. Bakı. E.F 7018.

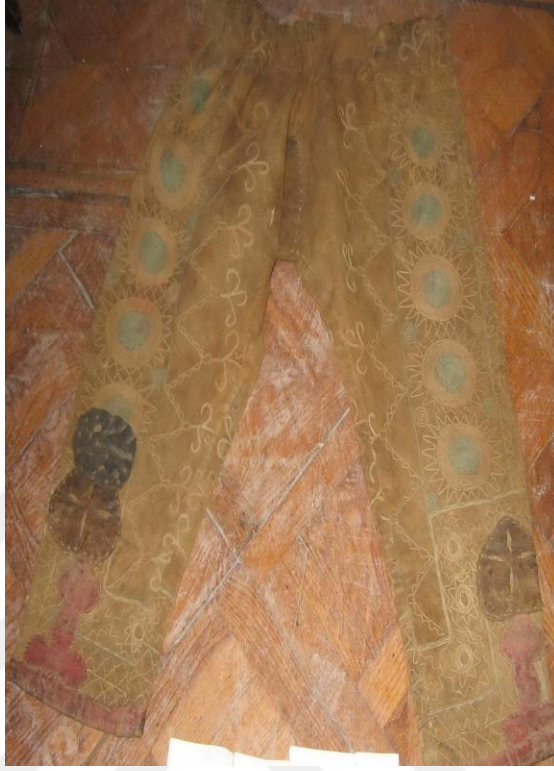
149. Köynək. Qazax. E.F 774.

150. Köynək. Qazax. E.F 775.

151. Şalvar. E.F 6642.

152. Şalvar. E.F 9179.

153. Şalvar. E.F 473.

154. Şalvar. E.F 168.

155. Şalvar. E.F 746.

156. Şalvar. Talış. E.F 1139.

157. Geyim. E.F 3161.

158. Gödəkçə. Qarabağ. E.F 4075.

159. Gödəkçə. E.F 706.

160. Arxalıq. Talış. E.F 56.

161. Arxalıq. Şamaxı. E.F 74.

162. Ləbbadə. Şəki. E.F 9378.

163. Çuxa. Borçalı. E.F 6632.

164. Çuxa. E.F 64

165. Çuxa. E.F 114.

166. Çuxa. Şəki. E.F 5212.

167. Çuxa. Bakı. E.F 703.

168. Çuxa. Gəncə. E.F 846.

169. Çuxa. Şəki. E.F 1049.

170. Çuxa. E.F 1801.

171. Çuxa. Qarabağ. E.F 2350

172. Əba. Şamaxı. E.F 4626.

173. Өба. E.F 8028.

174. Өба. E.F 753.

175. Zibni. E.F 1215.

176. Zibni. E.F 1217.

177. Zibni. E.F 1212.

178. Kürk. E.F 7639.

179. Kürdü. E.F 7933.

180. Çərkəzi. Qazax. E.F 2715.

181. Sərdəri. E.F 182.

182. Yapıncı. E.F 1210.

183. Corab. E.F 4402.